

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

**ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК**

№ 1(29)

2019

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

№ 1(29)

2019

Наукове видання

**Альманах засновано
у 2004 році**

Затверджено:
вченою радою
філософського факультету
18 червня 2019 року, протокол № 12

Атестовано:
Наказ МОН України № 1714
від 28.12.2017 (додаток 7)

Зареєстровано:
Державним комітетом
телебачення і радіомовлення України,
свідоцтво про державну реєстрацію
КВ №8937 від 05.07.2004 р.

Засновник та видавець:
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка
Видавничо-полграфічний центр
"Київський університет"

Адреса видавця:
01061, м. Київ,
вул. Володимирська, 64/13, к. 233,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
філософський факультет
(044)2393457

On-line версія видання
<http://www.pphs.univ.kiev.ua>

Головний редактор:

Губерський Л. В., академік НАН України,
доктор філософських наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Заступник головного редактора:

Шашкова Л. О., доктор філософських наук, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Редакційна колегія:

Абсаттаров Р. Б., доктор філософських наук, професор

Андрущенко В. П., член-кореспондент НАН України, доктор
філософських наук, професор

Баумейстер А. О., доктор філософських наук, доцент

Єрмоленко А. М., доктор філософських наук, професор

Ільїн В. В., доктор філософських наук, професор

Кремень В. Г., академік НАН України, доктор філософських наук,
професор

Конверський А. Є., академік НАН України, доктор філософських
наук, професор

Лактіонова А. В., доктор філософських наук, доцент

Михальченко М. І., член-кореспондент НАН України, доктор
філософських наук, професор

Онищенко О. С., академік НАН України, доктор філософських
наук, професор

Панченко В. І., доктор філософських наук, професор

Предко О. І., доктор філософських наук, професор

Рижко В. А., доктор філософських наук, професор

Собольова М. Є., доктор філософських наук, Dr.Habilitation.

Щербина О.Ю., доктор філософських наук, доцент

Яскевич Я. С., доктор філософських наук, професор

Технічний редактор on-line версії видання

Товмаш Д. А., кандидат філософських наук, доцент

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, відповідної галузевої термінології, власних імен та інших відомостей. Редакція залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та носії не повертаються.

ЗМІСТ

Статті

| | |
|---|----|
| Рубанець О. М. Когнітивний підхід і його трансформації в сучасних умовах..... | 5 |
| Малишена Ю. О. Роль експерта в соціальній епістемології | 9 |
| Туренко В. Е. "Київський період" творчості П. Копніна: основні аспекти філософської діяльності та спадщини | 14 |

Філософські студії молодих науковців

| | |
|---|----|
| Вербівська О. О. Антропологія сексуальності в контексті постмодерної симулякризації простору культури..... | 18 |
| Жангожа А. Р. Мультидисциплінарні дослідження аргументації: сучасні аспекти та перспективи | 23 |
| Кирієнко А. В. Втіленість та енактивність свідомості..... | 27 |
| Мороз Л. А. Про походження значливості іншого: від спільності історій до матеріальності дій | 31 |
| Пучкова Д. Д. Вразливість концепту "homo economicus": вихід до надж-теорії | 35 |
| Хлопук О. В. Ціннісні складові емпіричних аргументів в аргументації щодо публічної політики | 39 |
| Чернецький Д. Д. Постфеноменологічне дослідження коміксу: онтологія як топографія | 43 |

Новий підручник з філософії

| | |
|---|----|
| Приходько В. В. Як писати вступ по-новому?..... | 47 |
| Автори | 51 |

CONTENTS

Articles

| | |
|---|----|
| Rubanets O. Cognitive Approach and its Transformation in Modern Conditions..... | 5 |
| Malishena Y. Expert in Social Epistemology | 9 |
| Turenko V. "Kyivan Period" of Creativity of P. Kopnin: Main Aspects of Philosophical Activity and Legacy | 14 |

Philosophical Studies of Young Scientists

| | |
|---|----|
| Verbivska O. Anthropology of Sexuality in the Context of Postmodern Cultural Space and its Simulacrization | 18 |
| Zhangozha A. Multidisciplinary Argumentation Studies: Contemporary Aspects and Prospects..... | 23 |
| Kyriienko A. Embodiment and Enactivity of Consciousness | 27 |
| Moroz L. On the Origin of Mattering of the Other: from Shared Stories to the Materiality of Actions..... | 31 |
| Puchkova D. Vulnerability of the Concept of "Homo Economicus": Access to Nudge Theory | 35 |
| Khlopuk O. Value-Based Components of Empirical Claims in Public Policy Argumentation..... | 39 |
| Chernetskiy D. Post-Phenomenological Research of Comics: Ontology as a Topography | 43 |

A New Look on Philosophy Coursebook

| | |
|---|----|
| Prihodko V. A New Look to Introduction..... | 47 |
| Authors | 51 |

О. М. Рубанець

доктор філософських наук, професор

КОГНІТИВНИЙ ПІДХІД І ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЇ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

У науковій статті розглядається еволюція когнітивного підходу. Проаналізовано сучасний концепт "когнітивний підхід". Розглянуті нові прояви когнітивного підходу у знаннях і комунікативних середовищах. З'ясовано значення дослідження об'єктивованих проявів когнітивної активності. Розглянута роль епістемологічної активності у розвитку сучасної сфери знання. Виявлено значення методологічної активності для розвитку пізнавальних процесів і методології як системи знання. Показано, що когнітивна активність є джерелом когнітивних новацій. Виявлена необхідність дослідження зростання когнітивного потенціалу та розвитку когнітивних ресурсів.

Ключові слова: когнітивний підхід, когнітивна активність, ментальні репрезентації, знання середовища, когнітивний потенціал, когнітивний ресурс.

Розкриття діалектики суб'єктного та об'єктного в генезисі когнітивного підходу до сучасної науки виявляє зростання значення людського виміру у розвитку науки. Дослідження когнітивного підходу до сучасної науки в умовах міждисциплінарності й трансдисциплінарності підвищує значення когнітивної активності дослідників у сфері знання. На відміну від дисциплінарно збудованої науки, в якій зростання знання відбувалося у сталих дисциплінарних рамках за рахунок, головним чином, створення нових теорій, сучасний розвиток науки передбачає появу нових предметних і проблемних областей. Епістемологічна активність дослідників – постановка проблем, розробка нових концепцій – стає істотним чинником трансформації, що відбувається у сфері знання. Розкриття діалектики об'єктного та суб'єктного в еволюції когнітивного підходу до науки дає змогу виявити взаємозв'язок пізнавальної діяльності та епістемологічної активності.

Метою статті є концептуалізація засад когнітивного підходу та дослідження його образів у розвитку науки та в сучасному науковому дискурсі.

Розкриття мети передбачає розв'язання наступних завдань:

- проаналізувати основні підходи до визначення сутності когнітивного підходу у дослідженнях науки;
- виявити історичні особливості еволюції когнітивного підходу;
- з'ясувати особливості когнітивного підходу в сучасній науці.

Когнітивний поворот розкривається у роботі К. Пряженцевої на протигагу лінгвістичному повороту. З'ясовуючи особливості наукового дискурсу, В. Лук'янець, О. Храмова, Л. Озадовська розглядають когнітивний поворот як перехід до дослідження ментальних репрезентацій на протигагу мовленевим процесам. У дисертаційному дослідженні О. Рубанець когнітивний підхід пов'язаний із розвитком когнітивної активності суб'єкта у сфері знання та способів представлення об'єкта у знанні, що в історичному вимірі приводить до зміни видів репрезентацій (геометричної, аналітичної та ін.) і трансгресії сфери знання. В дослідженнях М. Ведмедева когнітивний поворот пов'язується з виявленням культурно-історичних засад продуктивності мислення. Розробка когнітивної парадигми розглядається як основа розвитку сучасної вищої освіти (В. Цикін). Дослідження методологічного статусу когнітивістики пов'язуються з розробкою когнітивного підходу до вищої освіти (М. Нестерова).

У сучасному світі когнітивний підхід вводиться у широку соціальну рамку. Репрезентативізм при цьому знаходить нову предметну область. Відбувається перехід від дослідження мислення в контексті репрезентативізму. Вводяться в широку рамку дослідження соціальних репрезентацій (С. Московічі). Взаємозв'язок соціальних і ментальних репрезентацій у пізнавальних процесах постає як зміна когнітивних репрезентацій (О. Баксанський). При цьому формування когнітивних репрезентацій виводиться за межі науки, в контекст дослідження комунікативних взаємодій. Розвиток комунікативної раціональності (Ю. Габермас) в умовах сучасного розвитку науки йде шляхами розвитку інтерсуб'єктивності, коли суб'єкт-суб'єктна взаємодія стає засобом встановлення зв'язку з об'єктом. Загальне значення мисленевої діяльності, її поставання як пізнавальної виявляє свій зв'язок із розробкою онтології. В екзистенціальному вимірі – це розробка онтології свідомості; при феноменологічному підході – це перехід до онтології як основи науки, її суб'єктного бачення світу; при дослідженні постмодерністського варіанту – це виявлення онтології знання з позицій переходу від суб'єкт-об'єктної до суб'єкт-предметної взаємодії.

Розкриття діалектики суб'єктного та об'єктного в когнітивному підході, залишаючись у межах суб'єкт-об'єктної взаємодії, вводить у розгляд комунікацію у сфері знання. Вже у класичній науці ці комунікації реалізуються у формі комунікацій через репрезентацію. Дослідники, що працюють в одній предметній області, зустрічаючи у сфері знання трансформацію способів представлення об'єкта, враховують їх при власній роботі з об'єктом та у подальшому представленні у сфері знання. Когнітивна активність суб'єкта знаходить свій об'єктивний вираз у сфері знання у вигляді способу представлення об'єкта, що створює підґрунтя для комунікативних взаємодій і подальших трансформацій способів представлення об'єкта у сфері знання.

Введення пізнавальної діяльності в нові соціальні рамки (розвиток проектної організації наукових досліджень, виникнення наукових холдингів, де основною функцією є виробництво знання, розвиток внутріфірмової, галузевої науки, науки фондів, університетів та ін. створюють передумови для розвитку когнітивної комунікації як суб'єкт-суб'єктної, вербальної та невербальної, полісистемної взаємодії, яка створює передумови для переведення сучасного пізнавального процесу в комунікативну площину. Когнітивний підхід до сучасних пізнавальних процесів, що відбуваються в нових, складних, нелінійних умовах, актуалізує увагу на

пізнавальному характері комунікативної взаємодії. Поширення пізнавальних процесів за межі науки сприяло актуалізації соціального характеру комунікативної взаємодії. Комунікативна взаємодія розкривається в системі соціальних відносин, об'єктом яких є передача знання від індивіда до групи, розкриття цих відносин як насамперед соціальних створює передумови для легітимації знання та прийняття його групою. Так, розкриваючи ці відносини як соціальні (Ю. Адлер і Е. Черних), виявляють цінність знання та його відмінність від інформації. Відносини соціалізації стають передумовою взаємозв'язку та взаємозумовленості знання, пов'язаного із суб'єктом, і формалізованого знання, яким володіє спільнота.

Акцент на соціальному вимірі пізнавальних процесів стимулює організацію мотивувати до більш інтенсивного переведення знання, яким він володіє, у форму, завдяки якій знанням володіє вся організація. Прагнення організації, управлінців і власників здійснити максимальну кодифікацію та стандартизацію знання з подальшим закріплення у контрактах істотного зменшення прав особистості користуватись у різних видах діяльності (науково-технічній, викладацькій, патентній, видавничій та ін.) створює передумови для виникнення нових видів експлуатації когнітивної активності дослідників. Однак дослідження цього явища лише в соціальному вимірі (в рамках соціології науки, соціальної епістемології) не виявляють повною мірою ступеня руйнівного впливу на особистість, її когнітивні пізнавальні здатності, з одного боку, а з іншого – значно гальмує розвиток когнітивного потенціалу організацій, для яких пізнавальна діяльність є основою зростання їх конкурентоспроможності.

Підвищення ефективності когнітивної активності, перетворення її на інструмент зростання конкурентоспроможності знаходиться на шляху поєднання індивідуальної та сумісної когніції, розвитку когнітивної комунікації та формування знанневих середовищ. На початку 1990-их в умовах розвитку управління знаннями акцент переносився на подолання ієрархічності й субординативізму та формування безпосередніх комунікативних зв'язків, що відкривало зростання шляхів для передачі інформації. На початку 2000-их почало все більше зростати розуміння цінностей знання та важливості його передачі. Відокремлення знання від інформації сприяло розкриттю знання як способу представлення об'єкта. Перехід у гносеологічну площину та усвідомлення цінностей цього переходу як умови розширення знань про об'єкти не привело однак одразу до істотної зміни в характері комунікації. Відбувалася передача головним чином формалізованого знання. Об'єктивація знання перетворювала його на текстову інформацію. Це не змінювало розуміння комунікації як передачі повідомлення. Разом з тим на обробку текстової інформації потрібно було витратити певний час. Зокрема дуже довгим був шлях від текстової інформації до відновлення знання в ментальній формі – формі, придатній для опрацювання знання іншими співробітниками.

Поступове розширення пізнавальних процесів сприяло розширенню спектра організацій, які почали застосовувати пізнавальну діяльність в якості інтелектуального та економічного ресурсу. Усвідомлення значення пізнавальної діяльності як джерела ефективності та конкурентоспроможності сприяє формуванню знанневих середовищ як середовищ продукування знання. Якщо раніш увага приділялася головним чином соціальним відносинам, пов'язаним із обміном знанням, то сьогодні на перший план виходять когнітивні контак-

ти й когнітивні взаємодії. В умовах, коли знання циркулювало у вигляді формалізованого знання й текстової інформації, на перший план виходили соціальний та академічний статус, значення легітимації та соціалізації знання. В умовах, коли знання не середовище є середовищем продукування знання, рух вперед визначається успішністю когнітивних взаємодій. Соціальне не відмінняється, однак спотворюючий і гальмуючий ефект соціального значно зменшується. У знанневому середовищі як середовищі продукування нового важливою стає когнітивна трансформація соціального статусу. В умовах командно-адміністративної системи та застою когнітивне підтвердження соціального статусу формувалося за рахунок владних відносин.

У сучасних умовах формування знанневих середовищ як середовищ продукування знання важливим стає феномен когнітивного та інноваційного лідерства. Це значно підвищує когнітивний потенціал наукових шкіл. Індивідуальний потенціал, закріплений авторським правом, комерціалізацією результатів, патентуванням і ліцензуванням, стає підґрунтям розвитку корпоративного когнітивного ресурсу. Усвідомлення значення знанневих середовищ для успішності в суспільному та глобалізаційному контекстах вимагає відповідного розвитку законодавчої бази, розробки нових законів, пов'язаних із захистом інтелектуальної власності, авторських прав, розвитком патентування та ліцензування.

Замкненість знанневих середовищ передбачає особливу увагу до зовнішнього знанневого та інформаційного обміну. Вхідження в науковий дискурс є необхідною передумовою для формування міжнародного статусу організації, образу когнітивної та інноваційної цінності сприяє виконанню функцій організації. Для знанневих університетських середовищ основними функціями є проведення наукових досліджень та виконання освітніх завдань.

Когнітивний підхід у сучасних умовах передбачає розгляд ментальних, пізнавальних, мовленевих і знанневих процесів, пов'язаних із продукуванням знання. Сфера дії когнітивного підходу в сучасних умовах значно розширюється. За умов лінгвістичного повороту розгляд когнітивного підходу обмежувався розглядом ментальних репрезентацій. У сфері уваги були науковий дискурс і гранднарративи. Сфера знання поставала в її лінгвістичному оформленні. Актуальними були подолання фізикалізму та редукція спостережуваних величин до фізичних, утвердження багатомовної палітри, пов'язаної з розвитком мовленевих процесів у науці.

Ментальні репрезентації залишалися поза сферою знання та мовленевих процесів. Їх характеристика не уточнювалася. Загальний розгляд ментальних репрезентацій міг включати в себе як індивідуальні, суб'єктивні концептуальні конструкції, так і абстрактні, теоретичні. Вони знаходилися за межами сфери знання, отже не проходили об'єктивації та ніякої інформації про їх особливості власне не було.

Сьогодні формування знанневих середовищ університетів, організацій, корпорацій, а також розвиток мовленевих комунікацій, пов'язаних із формуванням комунікативних спільнот середовищ, значно розширюють можливості об'єктивації ментальних репрезентацій. Активна участь науковців у наукових конференціях, їх виступи, дискусії, участь в обговореннях, розвиток критики, ставлення критичних запитань та отримання відповідей на них сприяють формуванню комунікативних середовищ, у яких не тільки відбувається обмін знаннями та інформацією, а й виявляється зростаючий потенціал впливу ментальних репрезентацій на проце-

си обміну знаннями. Мовленеву активність в комунікативних спільнотах і комунікативних середовищах, що виникають і розвиваються на певній інституційній основі, але є проявом когнітивної активності дослідників, не можна редукувати лише до розгляду наукового дискурсу. Науковий дискурс є лише певною ідеалізацією цього процесу, зафіксованою у вербальній формі протоколів, опублікованих тез та ін.

Справжньою основою, що штовхає вперед обговорення, визначає напрям руху, кут висвітлення, обсяг задіяного в обговоренні матеріалу із проблемних і предметних областей, визначають ментальні репрезентації учасників процесу. Сьогодні зрозуміло, що не всі вони є абстрактними, теоретичними репрезентаціями, які можна так чи інакше пов'язати з теоретичними положеннями сфери знання. Насправді ментальні репрезентації учасників обговорень характеризують концептуальний зріз, який характеризує індивідуальний когнітивний досвід і визначає форму входження в комунікативні процеси, перетворюючи їх на процеси групової знанневої діяльності, внаслідок якої виникає знання, що не існувало раніше.

Акцентуалізація питання на дослідженні особливостей когнітивного підходу в сучасних умовах дає змогу привернути увагу до зростання значення когнітивної активності в її різних сучасних проявах – мисленевій, вербальній, інтерактивній, комунікативній та ін. Досі головна увага приділялася або комунікації як передачі повідомлення у вигляді вербальної текстової конструкції, або до знання та інформації. Когнітивна активність, пов'язана з мисленевими процесами, також поставляла у вигляді знання, або знання за її власними межами когнітивної активності – знання у сфері знання; або знання, пов'язаного із людиною. Погляд на людину лише як на носія і транслятора знання поступово змінювався розумінням того, що людина може бути не лише двигуном, який "запускає" науковий дискурс. Розвиток епістемології значно сприяв такому розумінню. Йдеться про розвиток поглядів від К. Поппера, який вивів мисленеву активність за межі знання, у психологічний вимір, до повної втрати суб'єкта (М. Фуко) і до повної відмови від автора (Р. Барт). Продуктування знання поступово втрачало суб'єктний вимір. Але те, що було справедливим стосовно певних форм знання, насамперед наукових теорій і системи знання, що складається із системи наукових теорій, те не є справедливим стосовно знанневих і комунікативних середовищ і спільнот, які в них працюють.

Вплив епістемології на дослідження процесів продукування знання і сьогодні є дуже потужним. Навіть виведення розгляду процесів продукування знання в широкий соціальний і суспільний контекст (наприклад, розгляд пізнавальних процесів у всіх організаціях, які пов'язані з будь-якою сферою діяльності), є свідченням цього впливу епістемології. Редукція ментального до непередбачуваних знань ("tacit knowledge") [3, с. 1] є продовженням розгляду ментальних проявів когнітивної активності у формі знання. Виникнення соціальної епістемології є продовженням і розширенням епістемологічного погляду, який знаходиться за межами науки як системи знання – освітні практики, журналістські розслідування, дискурси демократії та ін. Поширення епістемологічного погляду на ці сфери має позитивне значення, сприяючи ствердженню нового погляду на соціальні процеси як пізнавальні, регулятивом позитивного розвитку яких є утвердження цінностей зростання істинності (Ю. Малишена).

Але, на наш погляд, епістемологічний підхід надто сконцентрований на формі знання. І це зрозуміло: форму знання, особливо вербалізованого, формалізованого, стандартизованого і сертифікованого, легше виявити й досліджувати. Об'єктивовані форми знання створюють підґрунтя для застосування різноманітних наукових методів. Когнітивна активність у необ'єктивованих проявах, якщо немає форми знання, за яку можна вхопитися, начебто вислизає з рук. Але ж саме вона є справжнім потужним джерелом, який робить спроби новітні процеси у мовленевих, комунікативних та інших процесах. Актуалізація цього явища – підкреслення значення саме когнітивного ресурсу – є вельми важливою умовою інтелектуального та знанневого зростання мовних і комунікативних середовищ. Забуття цієї основи сприяє ігноруванню особливостей інтелектуальної праці науковців, викладачів і всіх тих, хто продукує нове знання.

Нині надто багато уваги приділяють формалізованим проявам і надто мало – когнітивним. Але сучасна сфера продукування знання не піддається бюрократизації. Бюрократизація лише створює важкі умови для тих, хто працює у сфері знання. Вимога заповнювати бюрократичні форми лише забирає час і сили в тих, хто, віддаючись основній роботі, здійснює продукування нового знання. Сьогодні спектр таких людей значно розширився. Дослідження пізнавальних процесів в організаціях різного типу у Сполучених Штатах Америки показують, що саме вони, пізнавальні процеси, стають основним ресурсом зростання конкурентоспроможності, створюючи конкурентну перевагу однієї організації перед іншою.

Введення третього науково-освітнього рівні – підготовки докторів з філософії в усі спеціальності – відкриває нові перспективи дослідження когнітивної активності. В умовах міждисциплінарності й трансдисциплінарності, розширення об'єктного виміру наукових досліджень (введення якісно нових видів об'єктів, мереж, реальностей, ризом, мозаїчних об'єктів та об'єктів, що виникають і розвиваються в надто короткі проміжки часу), сучасна сфера знання значно трансформується. В умовах міждисциплінарності розширення сфери знання може відбуватися не лише за рахунок створення нових теорій. Нині будь-який майбутній доктор філософії, розвиваючи міждисциплінарні дослідження, сприяє розширенню сфери знання, створюючи нові предметні області. За цих умов когнітивна активність постає не лише у вигляді ментальних проявів. Особливого значення набувають епістемологічна активність дослідника, яка проявляється насамперед у постановці проблем, розробці концепцій та ін. Іншим об'єктивованим проявом когнітивної активності стає методологічна активність – моделювання нових ситуацій із застосуванням існуючих методів, розробка нових методів і методологій. Особливим об'єктивованим проявом когнітивної активності стає внесення авторського доробку в методологію як систему знання. Якщо це пов'язане зі внесенням нових принципів, постулатів, парадигм та ін., то йдеться не лише про оновлення арсеналу методології як системи знання, а й про запуск процесу ініціювання когнітивних зрушень у сучасній сфері знання.

Концептуалізація еволюції когнітивного підходу виявляє перехід від дослідження когнітивного підходу з точки зору ментальних репрезентацій як суб'єктивних проявів ментальної активності, яка протиставлена мовленевим процесам (науковому дискурсу, гранд-нарративам) в умовах лінгвістичного повороту, до дослідження когнітивної активності в різноманітних

об'єктивованих і необ'єктивованих проявах. Розкриття особливостей когнітивної активності в контексті розгляду знань середовищ сприяє виявленню її ментальних, комунікативних, знань і мовленевих проявів. Показано, що знання не є єдиним можливим виразом і формою прояву когнітивної активності. В цьому контексті актуалізується значення когнітивного ресурсу й когнітивного потенціалу.

Виявляється когнітивне підґрунтя як розвиваючої та новаційної основи комунікативних процесів. Формування комунікативних середовищ і комунікативних спільнот відкриває новий потенціал для розвитку досліджень когнітивної активності в цих середовищах. Розвиток когнітивної активності в сучасній сфері знання в умовах міждисциплінарності й трансдисциплінарності дає можливість досліджувати когнітивну активність у вигляді епістемологічної активності (постановка проблем, розробка концепцій, створення нових предметних і проблемних областей сучасної науки). Розвиток методологічної активності (розробка нових модельних ситуацій застосування існуючих методів, створення нових методологій, проведення методологічних досліджень і розширення методології як системи знання) відкриває нове джерело дослідження породжуючого впливу когнітивної активності на розвиток сучасної сфери знання.

Новизна проведеного дослідження полягає у дослідженні концепту когнітивного підходу з точки зору еволюції когнітивного підходу (від необ'єктивованих проявів ментальних репрезентацій до технологічних, інструментальних проявів сучасної когнітивістики).

Rubanets O.

COGNITIVE APPROACH AND ITS TRANSFORMATION IN MODERN CONDITIONS

In the scientific article the evolution of the cognitive approach is considered. The modern concept "cognitive approach" is analyzed. New manifestations of the cognitive approach in knowledge and communicative environments are considered. The significance of the study of objective manifestations of cognitive activity is clarified. The role of epistemological activity in the development of the modern sphere of knowledge is considered. The importance of methodological activity for the development of cognitive processes and methodology as a system of knowledge is revealed. It is shown that cognitive activity is a source of cognitive innovations. The necessity of growth of cognitive potential and development of cognitive resources is noted.

The possibility of expanding the boundaries of the study of cognitive activity has been revealed. The study of objective and unbiased manifestations of cognitive activity is proposed. Unobjective manifestations of cognitive activity characterize the cognitive potential of the researcher. Unobjective manifestations of cognitive activity do not repeat formalized knowledge and its structures. The value of group cognitive activity is revealed. Group cognitive activity is the source of innovation in verbal, communicative and intersubjective processes.

Key words: cognitive approach, cognitive activity, mental representations, knowledge environments, cognitive potential, cognitive resource.

Оновлення концепту когнітивного підходу відбувається за рахунок недосліджених проявів когнітивного підходу у процесах формування сучасних знань і комунікативних середовищ, розвитку комунікативних спільнот і сучасної сфери знання в умовах міждисциплінарності й трансдисциплінарності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Адлер Ю.П., Черных Е.А. Знания и информация – это не одно и то же // Информационное общество. – 2001. – № 6. – С. 8-15.
2. Баксанский О.Е. Когнитивные репрезентации: обыденные, социальные, научные. Изд. стереотип. – М.: Книжный дом "ЛИБЕРКОМ", 2016. – 224 с.
3. Бомар Ф. Подразумеваемые знания. Интуиция против неопределенности / Пер. с англ.. – Х.: изд-во "Гуманитарный центр", 2014. – 388 с.
4. Лук'янець В.С., Кравченко О.М., Озадовська Л.В. Сучасний науковий дискурс: Оновлення методологічної культури. – Монографія. – К., 2000. – 304 с.
5. Малишена Ю.О. Статус "групового (колективного) знання" в соціальній епістемології / Ю.О. Малишена // Міжнародна наукова конференція "Дні науки філософського факультету-2017 р.; [матеріали доповідей та виступів]. Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет". Ч. 3. – С. 60-61.
6. Нестерова Марья. Когнитивистика: истоки, вызовы, перспективы : монография / Марья Нестерова. – Сумы : Университетская книга, 2015. – 334 с.
7. Рубанець О.М. Процесуальність знання в умовах управління знаннями / О.М. Рубанець // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2011. – № 2. – С. 4-13.
8. Moscovichi S., Hewstone M. De la Science Au Senc Commun / Moscovichi S. (ed.). Psychologie Sociale, P., 1984.

Ю.О. Малишена

кандидат філософських наук

РОЛЬ ЕКСПЕРТА В СОЦІАЛЬНІЙ ЕПІСТЕМОЛОГІЇ

У статті виділяються головні проблеми витлумачення понять експерт та експертне знання в межах класичної соціальної епістемології. Враховуючи позицію Е.Голдмана, наявна спроба виокремити низку соціо-епістемологічних механізмів. Аналіз сучасного обговорення в контексті соціальної епістемології доводить наступне: обмірковувати соціальне знання без значення експертної оцінки, колективного розуму знижує авторитет. Постає питання, як визначити "вимірювання колективного розуму". Незважаючи на те, що соціальна епістемологія вивчає цей момент, вона потребує часу та детального вивчення. Соціальна епістемологія зближується з соціальними практиками та інституціями, а також їхніми епістемологічними наслідками – реальними цінними переконаннями носіїв знань. Соціальний сенс – це поле для пізнання індивідів, що характеризує прийняття когнітивного агента і довіру інших агентів.

Ключові слова: експерт, експертне знання, незгода, веритистська цінність, соціальна епістемологія, Е. Голдман.

Соціальна епістемологія пов'язана з широким колом когнітивних, соціально-гуманітарних наук, які вивчають пізнавальний процес з міждисциплінарних позицій, що дозволяє переглянути традиційні епістемологічні поняття і проблеми. Вона зберігає "спадкоємність" щодо традиційної епістемології та її проблематики, але робить акцент на зацікавленості практичними вимірами. Особливість підходу соціальної епістемології полягає в дослідженні соціальних практик у термінах їх впливу на процес виробництва, отримання, обґрунтування та оцінку знання.

Класична соціальна епістемологія представлена аналізом концепції Елвіна Голдмана. Репрезентовано, що в її межах підтримується традиційний епістемічний інтерес до проблематики істини і надійного обґрунтування, але змінюється фокус зі звичного акценту на окремих суб'єктах знання (індивідах) на соціальні інституції та міжособистісні практики. Також концепція Голдмана має суттєвий практичний доробок і використовується в соціальних сферах, таких як право, демократія, освіта. Е. Голдман, як представник епістемології аналітичної традиції, запропонував релаєбілізм у якості стратегії обґрунтування знання, що має специфіку порівняно з відомими інтерналістськими стратегіями. Йдеться про покладання на віру, авторитет іншого, теорію найкращого пояснення в науці. Така концепція критикована іншими дослідниками за неостаточність обґрунтованості, доведеності, але Голдман відстоює її, що відповідає пошуку інших альтернатив стосовно традиційної епістемології.

Процес набуття знання є центральним для галузі соціальної епістемології, тому і йдеться про те, щоб змінити знавця й індивіда, на групу, колектив чи спільноту. Також постає питання можливості раціональності в колективному сенсі, спільної раціональності. Тобто соціальна епістемологія спрямована на пошуки альтернативного модерному розумінні знання, пізнання і раціональності.

На підставі аналізу концепції С. Фулера виявлено її головну характеристику як поміркованого помежового підходу від класичної до некласичної соціальної епістемології. Позиція Фулера дещо інша, він вважає, що значення обґрунтування і надійності в проблематиці соціальної епістемології значно завищено. У Фулера відсутній інтерес до позиціонування "проблеми знання" в сенсі обґрунтованості. Він схильний вважати, що "обґрунтованість", "надійність", "істина" пов'язанні із межами дослідження, з відкритим питанням основ знання, це діяльність, яку охоплює "політика знання" в межах соціальної епістемології. С. Фулером ставиться проблема

"виробництва знання", він наголошує на важливості політичного, інституційно-організаційного, економічного контекстів для філософського розуміння. С. Фулер співвідносить соціальну епістемологію з "пізнавальною політикою" та "пізнавальним менеджментом" [див.5].

Відмінність стратегії С. Фулера від стратегії аналітичних філософів і його спроби продовжити лінію філософії і соціології науки. В його розумінні природа дослідження включає нормативний і емпіричний виміри дослідження, те як їх можна сполучити. Тому особливістю його підходу є поєднання нормативізму і натуралізму. Якщо соціальна епістемологія є натуралістичний підхід, то передбачається, що вона повинна використовувати наукові дані для вирішення філософських та епістемологічних проблем, а теоретико-пізнавальні проблеми повинні вийти на рівень міждисциплінарного дослідження пізнання. Якщо соціальна епістемологія є нормативна, то отримуємо спосіб діяльності у відповідності до певної норми, який гарантує знання. Йдеться про певний ідеал не у сенсі недосяжності, а в сенсі покращення пізнавальної ситуації.

Аналіз сучасних дискусій в контексті соціальної епістемології засвідчує, що дослідницький інтерес зосереджений як на пізнавальному аспекті, так і на соціальному: міркувати про соціальне без колективного/групового зменшує авторитет обох у соціальній епістемології. Колаборативний характер пізнавального процесу, включаючи сферу науки, актуалізує питання щодо визначення "міри колективності", яка досліджується в межах соціальної епістемології.

Серед найсучаснішої та малодослідженої тематики соціальної епістемології є питання визнання авторитетності свідчення: йдеться про твердження, що щось є знанням, а щось – незнання, щось є істиною, а щось – не істина. Це пропозиційні настанови, що складають зміст і функції теорії та визначають та становлять методологію. Альтернативність соціальної епістемології, порівняно із іншими альтернативними теоріями в тому, що акцент робиться не стільки на психологічних чи нейрофізіологічних процесах, що залучаються в процес пізнання, а на соціальності, соціальній залученості пізнання. У зв'язку з цим плідною постає тема переосмислення низки понять і концептів: спільноти, колективності, групи, колективної раціональності, колективного знавця, колективного пізнання. Ця тематика може бути об'єктом критичного переосмислення, бо йдеться про певну спільнотну залученість групи. Це група не просто як колектив, сума індивідів, а спільність між ними, а знання, на яке ми покладаємося поза контекстом, із середини, що складає основу. Така тематика

представлена аналізом підходів Ф. Кітчера, Дж. Лекі, Ф. Петтіт та інших.

Соціальна епідеміологія стоїть на позиції доповнення індивідуального переконання дослідженням епістемічного переконання у соціальних контекстах, дя його характеристики як комплексного і такого, що відповідає часу. Актуальна сфера дієвості соціальної епістемології полягає в "епістемічній оцінці" знання, якому притаманно швидко розвиватися, а також в контексті розмиття меж експертної (обґрунтованої) та непрофесійної (маніпулятивної) позиції.

Залежність від експертної чи авторитетної думки є проблемою у межах кругозору соціальної епістемології. У контексті проблеми "свідчення" йдеться про те, коли пізнавальним агентам слід покладатися на думки і твердження інших? Те, що слухачеві треба знати про того, хто говорить, щоб бути уповноваженим довіряти його твердженням?

Наприклад, якщо дотримуватися поділу соціальної епістемології Е. Голдмана, то перша гілка соціальної епістемології¹, присвячена *оцінці епістемічної якості докстастичних відношень індивідів, де використовується соціальне свідчення*. Вона зводиться до двох найбільш обговорюваних тем: проблема обґрунтування докстастичного відношення, яке базується на свідченні; проблема "рівної розбіжності чи незгоди" (peer disagreement). Те, що робить першу гілку соціальної епістемології соціальною – це не характер докстастичних агентів, які вивчаються, а швидше, соціальний характер свідчення (пов'язаного з агентом).

Перший варіант соціальної епістемології – це індивідуальні докстастичні агенти, які отримали чи передали соціальне свідчення. Опцією вибору агентів-індивідів є докстастичні ставлення (IDA-individual doxastic agent). Докстастичний вибір індивідуального агента є первинною темою традиційної епістемології. Кваліфіковане у першому секторі соціальної епістемології як соціальне – це те, що докстастичний вибір зроблений в світлі соціального свідчення (соціальним є свідчення, якщо воно стосується актів комунікації з іншими). IDA соціальна епістемологія вивчає наступне: у яких станах соціальне свідчення є обґрунтованим чи виправданим переконанням? Які стани забезпечують його раціональність, а які стани дозволяють кваліфікувати як знання? Продовження соціальної епістемології у другій гілці – це *оцінка епістемічної якості групових докстастичних відношень* (незалежно від походження). Другий варіант соціальної епістемології – колективні докстастичні агенти (CDA-collective doxastic agent). "Колективний епістемічний агент складається з членів, які самі по собі є індивідуальними епістемічними агентами. Колективні агенти приймають колективні рішення, які визначені рішеннями членів. Колективний агент може прийняти, відхилити, чи призупинити судження. Що робить колективну епістемологію соціальною епістемологією, так це колективна природа досліджуваних агентів.

А кульмінацією дослідження буде третя гілка соціальної епістемології, яка має ширший набір проявів, від соціальних систем до соціальних практик, інституцій, чи моделей інтеракції. Які з видів систем чи практик є найкращими? До якої межі перегрупування експертів збільшує групову точність, та як слід ідентифікувати експертів? Ці питання формулюють третю гілку соці-

альної епістемології, яка на відміну від двох перших, оцінює *епістемічні наслідки* прийняття певних інституційних механізмів чи системних зв'язків. Під егідою третьої гілки соціальної епістемології можна виміряти епістемічну цінність надання переваги одній інституції чи системі швидше за інші [9].

Продовжимо огляд основних питань оновленої статті з енциклопедії. розпочатий на початку розділу. Перша частина соціальної епістемології, котру можна узагальнити як "свідчення та рівна розбіжність/незгода (peer disagreement)" піднімає наступні проблеми. Дискусії виникають довкола визнання соціальною епістемологією "свідчення як джерела чи способу отримати знання чи обґрунтоване вірування".

Інше важливе запитання в епістемології свідчення має функціональний характер, чи може свідчення генерувати швидше ніж просто передавати знання. Тут порівнюються обґрунтовальні статуси часово-відмінних вірувань й висновується, що свідчення, аналогічно пам'яті служить пристроєм для збереження обґрунтованості від одного моменту до іншого. По-друге, для соціальної епістемології, знання і вірування в зміст (переконаність в істинності змісту) тісно зв'язані між собою. Так, при навчанні тому, в що викладач не вірить сам, вірування студента на основі свідчення має обґрунтований характер, тоді як сценарій передачі тези спотворюється, оскільки знання вимагає віри (переконаності) в зміст. По-третє, користуватися консультативними послугами експерта доволі розповсюджена практика сьогодення. Проте, вона ускладнюється при збільшенні кількості учасників, точніше експертів. Це проблема, яку Е.Голдман назвав "новачок/два експерти". Це ще один приклад, поряд із свідченням, коли завдання докстастичного агента полягає у вирішенні такні довіри іншій особі. По-четверте, дещо відмінним буде розгляд свідчення як "відсутності свідчення" чи "мовчання" як виду соціального свідчення. Своєчасність джерела, у якому не йдеться про повідомлення того чи іншого факту, можна розуміти мовчанням.

Нарешті, на завершення, "поряд із епістемічно-асиметричними взаємозв'язками агента і джерела інформації, соціальні епістемологи пропонують проблему "рівної незгоди" як приклад епістемічної симетрії між агентами. Контекст проблеми стосується подальшої позиції агента, після відкриття факту, що його власна позиція протилежна позиції іншого агента. Подальша позиція може розмитися на наступному спектрі від "примирених" (кожен прихильний до зміни власної позиції на протилежну) до "непримирених" (кожен вважає раціональним не змінювати власну позицію). Цікаво, що дослідник Г. Розен доводить, що "факт незгоди не означає не обґрунтованості міркувань. Епістемічна норма дозвольна, а не зобов'язальна чи примусова, в сенсі, що на основі того самого свідчення дозволені протилежні докстастичні відношення щодо пропозиційної змінної" [9].

Зауважимо, що в межах соціальної епістемології постійно присутній поділ "знавець" (knower) чи експерт (expert), та протилежний спектр – "непрофесіонал" чи необізнана людина в тій чи іншій сфері (layperson). Саме так трактують соціальні епістемологи думку Платона про те, як необізнана людина може визначити істинність почутого, не випадково, а обґрунтовано. Найчастіше, одним із найперших соціальних вимірів знання в історії філософської думки і вважають ідею Платона з діалогу "Теетет".

Досить значну частину соціальної епістемології при обговоренні соціальної природи знання займає про-

¹ Поділ проблематики соціальної епістемології на три основних гілки, та підвиди проблем у кожній з них, використано із статті "Social epistemology", розміщеної у електронній енциклопедії з філософії Stanford Encyclopedia of Philosophy.

блема "свідчення" (evidence, testimony), соціально епістемологічний евіденціалізм². Свідченням вважають "ствердження розповідного речення мовцем для слухача чи публіки". Так от питання саме в якості такого знання (knowledge received through the words of other), та його рівності з особисто здобутим знанням (knowledge obtained via one's own cognitive resources), за допомогою сприйняття, пам'яті чи виводу. Філософи здебільшого згодні, що ми відкриваємо набагато більше знання зі "свідчень" та у взаємодії з іншими, але все ж довго вважали його (testimonial та evidential belief) другорядним.

Сучасна епістемологія вважає "свідчення" важливим джерелом. Так, певна частина сучасної епістемології вже безпосередньо соціальна. Цей сегмент поточної сучасної епістемології – це перший різновид соціальної епістемології. Свідчення у Голдмана відсилає до процесу комунікації, передачі знання від однієї особи іншій. Це найелементарніша і найуніверсальніша частина для знання, тому Голдман зосереджений на різних ролях і опціях для учасників, котрі мають свідчення. Свідчення має 4 складники: відкриття знання, рішення про передачу знання іншим, отримання і передача знання. Вирішальне веритистське питання, в яких станах передача свідчення забезпечить найкращу можливу зміну веритистської цінності.

Існує три ймовірності експертної думки, вважає Голдман:

1. Правило непропорційної більшості: передбачення, яке влаштовує більшість експертів має бути прогнозом.

2. Диктаторське правило: передбачення найкомпетентнішими експертами.

3. Третя схема використовує пропорційне голосування. Спільна дія двох компетентних експертів у їх згоді. В іншому випадку переважає думка більшості. В основному, слідування цій схемі голосування – це найкраща схема веритистськи найкращої практики (якщо компетентність інформації підходить для індивідуальних експертів) [8, с. 82].

Таким чином, практика голосування є веритистськи оптимальною. Іноді можна успішно визначити веритистськи хороші цільові практики. Почати можна з відбору однієї практики, щоб підтвердити протилежну цільову практику, але не погодитися із оптимальною цільовою практикою. Таким чином, і успіх (точність), і згода є можливими у веритизмі.

Наступна проблема "епістемічна циркулярність". Фундаментально, проблема полягає в тому, чи можна мати підстави для довіри, що практики мають хороші веритистські властивості, без покладання на ті самі практики. Особливо, у стосунку циркулярності до індивідуальних практик. Наскільки ненадійними можуть бути властивості прямої і непрямої циркулярності?

Не кожна доскастична практика задіює пряму циркулярність. Набір практик групується в "супер-практику",

що формує пряму циркулярність. Очевидно, не можливо притримуватися аргументації надійного людського пізнання без використання цього ж людського пізнання. Аналогія для будь-якої когнітивної істоти із супер-практичного пізнання. Підривання циркулярності, без сумніву, є очевидним погіршенням прямого циркулярного захисту надійності практик.

Наявність такого складника концепції Голдмана, як "веритистська оцінка", вимагає його більш детального розгляду. "Веритистська соціальна епістемологія має на меті оцінити соціальні практики в умовах їх веритистських результатів, включаючи стани, подібні до знання, помилки та невігластва. Я маю на увазі поділ структури оцінки на дві частини. У названих станах присутні або відсутні фундаментальні веритистські цінності (value, disvalue). Практики мають інструментальні веритистські цінності за умови сприяння чи перешкоджання отриманню фундаментально веритистської цінності. Ця структура є аналогом структури консеквенціалізму як схеми в теорії моралі. Щастя та користь, як перший тип, мають фундаментальну чи властиву моральну цінність, а другий тип включає діяльності, правила, інституції, яким властива інструментальна цінність, наскільки вони продукують стани з фундаментальною цінністю" [8, с. 87].

У підході аналізу пізнавальних станів з фундаментально веритистською цінністю є дві точки зору. "По-перше, ми можемо використовувати традиційну класифікаційну схему, яка пропонує три типи ставлення до пропозиції, на основі довіри (credal): повірити, відхилити, утриматися (підхід поділу на три частини). По-друге, ми можемо дозволити безумовно багато рівнів вірування (схема рівнів вірування) відносно суб'єктивної ймовірності" [8, с. 88].

В конструкції моделі V-цінних станів корисно використовувати модель запитання-відповідь. Може не систематично, але це найбільш прийнятна теоретична структура. Іншими словами, V-цінність має завжди підтверджуватися питаннями інтересу.

Веритистський аналіз фокусується на змінах у V-цінностях з часом. Практики повинні бути V-оцінені інструментально, в умовах їх внеску в статус вірування з різними V-цінностями. Припустимо, що питання Q починає цікавити агента S, в час T. S застосовує певну практику P до питання Q.

Один можливий результат практики зміна статусу вірування. При підвищенні V-цінності стану результату вірування, практика має позитивну V-цінність. Якщо результат застосування практики знижує цінність його слід визначити негативним. Якщо V-цінність не змінюється практика не варта ні довіри ні недовіри у цьому застосуванні. В оцінці практики надзвичайно цікавить її застосування (широкий вибір застосувань наявних і можливих. Це становить невизначеність, які саме застосування є відповідними. Отже, по-перше, йдеться про відмінні запитання, які мають вирішити практики, а по-друге, це мають бути реальні питання та ситуації, з якими зазвичай стикаються.

Веритистська соціальна епістемологія шукає доступ не тільки до вже застосованих практик, а й до кращих практик, щоб замінити існуючі. Це означає, що вони мають бути оцінені, враховуючи факт, що вони поки не відомі. Оцінка невідомої практики потребує проєкції їх можливого застосування. Тобто, слід брати до уваги їх веритистські властивості, а не лише їх веритистську частоту. Не можна визначити перспективи виконання практики прямими емпіричними спостереженнями, а лише теоретичними міркуваннями, які типowo поєднанні

² "Евіденціалізм" в епістемології Feldman є позицією, коли епістемічне обґрунтування переконання обумовлене якістю свідчення суб'єкта пізнання. Відсутність переконання також епістемічно обґрунтована. "Doxastic attitude" – це обґрунтування наявності свідчення у індивіда [7, с. 15]. Релабілізм приділяє багато уваги теорії епістемічного обґрунтування. Епістемічно обґрунтованим переконанням є те, котре походить із процесу формування переконання, який надійно призводить до істинних переконань [7, с.25]. Надійність (reliability) – це фундаментальна властивість різних процесів формування вірувань [7, с. 26].

з основною емпіричною інформацією. Це слід розуміти, як складність у завданні веритистської епістемології.

Застосування веритистської епістемології також ускладнюється з причини безвідносності до факту в їх об'єктивності теоретиками.

Вже йшлося про градацію цінності на позитивну і негативну. Тепер уточнимо, що практика має бути V-цінною, щоб бути прикладом цієї цінності. Якщо середня практика підвищує V-цінність статусу вірування користувача, тоді практика має негативну цінність. Якщо вона залишає V-цінність вірування незмінним, тоді V-цінність практики нейтральна.

Дослідження V-цінності практики самої по собі, а не в порівнянні з протилежними практиками – це абсолютна модель V-оцінювання. До того ж, поряд із цією абсолютною моделлю, є порівняльна модель V-оцінювання. В ній ми порівнюємо практику П з альтернативною практикою П1, яка займається тими самими інтелектуальними завданнями, але у інший спосіб. Однією позитивною рисою порівняльної моделі є вибір точного класу можливого застосування практики. Для деяких практик можливо стверджувати, що одна практика систематично є кращою, ніж інша, в межах вибору. Те саме може стосуватися абсолютної моделі оцінки. Можливо, для деяких практик, очевидно, що вони мають позитивну V-цінність в середньому і немає значення, якого типу застосування будуть обрані.

Крім того, інтерес веритистської епістемології привертає швидкість добування знання. Команда з п'яти учасників не обмежена у своєму послідовному дослідженні в одному напрямі. Проте, різниця в часі здається критичною. Доки кожен учасник діятиме окремо, колективно вони можуть отримати і доповісти ту саму інформацію набагато швидше, ніж окремих агент. Ймовірно, стан вірування, після отримання даних, зростає веритистськи, швидше за другої практики.

Слід уточнити, що Голдманом йдеться про вплив практики на вірування окремого агента. Та враховуючи цілі соціальної епістемології слід розглядати вплив практики на групу агентів також. Багато соціальних практик мають на меті розповсюдження інформації серед агентів і їх успіх має залежати від їхньої здатності підвищувати стан V-цінності вірувань багатьох агентів, а не просто однієї особи. Таким чином, інтерес викликає агрегативний рівень знання для всього суспільства. Концентрація на впливі практик на окреме вірування агента, була розширена Голдманом до впливу практик на групу агентів. Успіх практики розповсюдження інформації визначається збільшенням в статусу цінностей вірувань агентів, а не одного з них.

З теоретичної структури, запропонованої раніше, витікає ряд проблем. Щодо інтересу. Єдиний інтерес стосується довіри агента. Але V-оцінками, особливо в соціальній епістемології, не потрібно обмежуватися. Інституції, наприклад, іноді цікавляться певними агентами, проінформованими з певних питань. Для веритистського аналізу правильно визначити, наскільки успішно інституційні практики впливають на кінцевий результат, чи окремі агенти персонально зацікавлені в цьому питанні.

Якщо певне питання не цікавить агента у жодному з трьох сенсів "інтересу", то не існує основи для представлення V-аналізу у виконанні питання довіри. V-аналіз є підходящим, коли будь-який з інтересів проявляється.

Ще важливо "для групового інтересу до інтересів окремих членів групи? У деяких випадках група може бажати, щоб усіх членів її була загальна інформація. В

інших випадках, кожному члену групи необхідно мати спеціальне знання, потрібне для належного виконання завдань. Кожен повинен отримати відповідь на питання вчасно, але не у всіх членів мають бути відповіді на ті самі питання. Інформація надається людям, яким "потрібно знати" і це зовсім не означає, що треба ділитися нею з усіма" [8, с. 95].

Для V-оцінювання практики значимим є "застосування практики до запитання". Відповідь слухача на заяву промовця є випадком застосування практик до питань. Застосування для інших соціально-епістемологічних практик до запитання є менш очевидним.

Існує три практики: практика виведення довіри агентів (жюрі); практика промови оратора (експертний свідок); комунікативно-контролююча практика, що допомагає промовцю спілкуватися з цими агентами довіри, а звідси, очевидна дія правила експертного свідчення.

Неможливо щодо наявної практики врахувати весь її унікальний набір змін вірувань. Однак, можна порівняти результат довіри усієї системи, що містить в собі практикою, несумісною з результатом довіри. А також, можна порівняти конкретну практику з альтернативними практиками, для встановлення того, як уся система буде діяти, якщо названі практики підпорядковуються цій же практиці. Це компаративні методи оцінювання. Порівняльна модель оцінювання повинна забезпечити дві суперницькі, альтернативні практики застосуванням до тих самих питань.

Проблема свідчення (testimony) передбачає вивчення шляхів передачі інформації між людьми. Учасниками виступають: спостерігач (observer), який вирішує, що і як доповідати, та отримувач (receiver), який встановлює рівень довіри до почутого. Наявність спостерігача та отримувача, відкриває факт, що людина, здебільшого, не перебуває в цих двох ролях одночасно, і, відповідно, комунікація повинна забезпечити веритистське покращення. Ці змісти лише близькі до істинних, тому правильніше говорити про види практики, які сприяють поширенню знання через свідчення. Чотири стадії (testimony-related) діяльності є відповідними до абсолютного рівня соціального розподілу знання: 1) відкриття, 2) виробництво і передача повідомлень, 3) прийняття повідомлення, 4) прийняття повідомлень [8, с. 103-104].

Може скластися враження про домінування спостерігача, адже він надає перевагу у вирішенні що саме, яким способом, та кому спрямовує своє свідчення, в процесі комунікації: факт, засіб та цільова аудиторія. Проте, спостерігач та отримувач впливають один на одного, а мовчання спостерігача свідчить про відсутність "тестимоніального інструменту" агрегованого (aggregate) знання. Цим самим виділені ступені комунікації, в силу їх якості, істинності та точності. Імпульс, який надіслав спостерігач, може прийматися, чи ні отримувачем. Ідеально, за істинної подачі фактів спостерігача, які збільшують вірування отримувача, тоді соціально-агреговане знання зростає. Оскільки зростання соціально-агрегованого знання пропорційне істинному зростанню, то можна говорити про певний веритистський вплив меседжів, їх продуктивності та передачі практик.

Не очевидно в чому полягає мотивація агентів щоб поширювати знання? Ми спостерігаємо комунікаційні рішення з перспективи окремого джерела. Але повний веритистський аналіз має розглядати ефекти багатьох комунікаційних джерел. Тоді отримувач не може справитися з цією інформацією. Як результат вона фільтрується, при цьому за не оптимального відбору. Якщо

члени аудиторії отримують істинний зміст, в який вони вірять не до кінця, то не можна сподіватися на зростання V-цінності якщо дані не стимулюють до зростання рівня віри [8, с. 108].

Голдман розрізняє практики доповіді (reporting) та, як доповнення, практики прийняття (acceptance). Стратегія прийняття повідомлення може бути веритистськи успішною на рівні доповідних практик, але не відмінних. Можливо, автором йдеться про те, що не слід прирівнювати усі доповідні практики. Так, наприклад, практика "сліпої довіри", з точки зору практики прийняття є ідеальним доповідним середовищем, де промовець сприймається так, як це передбачалося, тобто приймається. Щодо доповідної практики, коли припускається хибність змісту, то оптимальною стратегією буде "сліпа контр-довіра", в сенсі заперечення кожної доповіді. Прийнята практика, оптимальна у всіх доповідних середовищах відсутня і краще, щоб вона конкретизувалася відповідно до середовища для кожної практики. Відносно до соціальної епістемології, практика прийняття оптимально доповнює доповідну практику. Щоправда, нічого не гарантує використання доповідачем доповідної практики. Так само, не змушує слухача прийняти практику прийняття.

Отже, соціальна епістемологія вказує на нові акценти давніх проблем. В якості перспективних дослідницьких векторів соціальної епістемології представлено наступні: проблема "свідчення" (evidence, testimony) в науці, з точки зору того, як пізнавальному агенту (doxastic agent) діяти в умовах свідчень інших агентів. Йдеться про вибір між редукціонізмом та не редукціонізмом стосовно свід-

чення, а також про роль експертної позиції при формуванні переконання агента пізнання. А також проблема "незгоди" (disagreement), коли агент може і повинен залишатися на своїй початковій точці зору (конформізм, неконформізм, "міксова" позиція).

ЛІТЕРАТУРА:

1. Касавин И. Т. Социальная философия науки и коллективная эпистемология / И. Т. Касавин. – М.: Весь мир, 2016. – 265 с.
2. Краус М. Платон / М. Краус // Класики філософії мови від Платона до Ноама Хомського: Пер. з нім. А.Богачова, І.Івашенка, К.Ткаченко. – Київ: видавництво "Курс", 2008. – С.15-33.
3. Лактіонова А.В. Сучасні дискусії про знання: моральне знання і знання як успішність / А. В. Лактіонова // Філософські проблеми гуманітарних наук. – К.: 2016. – Вип. 25, С. 31-34.
4. Шевальє К. Епістемологія / К. Шевальє // Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей. Пер. з фр. Том II. К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2011. – С. 84-96.
5. Шашкова Л. О. Виробництво знання і розподіл когнітивної праці: погляд соціальної епістемології / Л. О. Шашкова // X Міжнародні філософсько-економічні читання "Філософія фінансової цивілізації: людина у світі грошей". – Львів, 16-17 травня 2017. – Львів, Інститут Банківської справи. – 186 с. – С. 45-49.
6. Coady D. When Experts Disagree / D. Coady. – Episteme: A Journal of Social Epistemology. – Vol. 3, Is. 1-2. (2006). – P. 68-79.
7. Feldman R. Evidentialism / R. Feldman. – Philosophical Studies, 48 (1985). – P. 15-34.
8. Goldman A. Knowledge in a Social World / A. Goldman. – Oxford, N.Y., 2003. – 407 p.
9. Goldman A., Blanchard T. Social Epistemology / A. Goldman, Th. Blanchard // Stanford Encyclopedia of Philosophy. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://plato.stanford.edu/entries/epistemology-social/>

Malishena Y.

EXPERT IN SOCIAL EPISTEMOLOGY

In the article highlighted the main problems of interpretation of the concepts of "expert" and "expert knowledge" in classical social epistemology, according to an approach of social epistemology.

Social epistemology is a modern approach to analysis of social reality and social dimensions of knowledge. It allows us to state the following: as the part of philosophy, social epistemology is on forming stage, hence its main quality nowadays is the fact it is not completed and it courses discussions. Among them we can call about the perspective of the problem of evidence, testimony, from the point of view how the cognitive agents' acts under the evidence of the agents, and the problem of "disagreement" associated with the conditions, when the agent can and should remain at the starting position.

The analysis of modern discussion in context of social epistemology proves the following: the research interest is the evidence of focus both in the cognitive aspect and in the social one. To deliberate the social without collective group mind reduces authority of both of them in social epistemology. The collaborative features of cognitive process including science, urges the question about how to determine the "measurement of collective mind". Even though social epistemology studies this point, it needs time and detailed studying.

The analysis of existing variety of common approaches towards social epistemology can be characterized in this way. On the one hand, there is a classical social epistemology, which preserves the focus on the tradition epistemology as knowledge, reasoning. It is social, as it is converged on social practices and institutions as well as their epistemic effects the real-valuable beliefs of bearers of knowledge. The social sense is the field for knowing individuals, which features the precise acceptance of cognitive agent the statement and believes of the other agents. On the other hand, is nonclassical social epistemology, which rejects or even objects to traditional epistemic notions.

Keyword: expert, knowledge, peer disagreement, veritistic value, social epistemology, E.Goldman.

Vitali Turenko

Candidate of Sciences in Philosophy

"KYIVAN PERIOD" OF CREATIVITY OF P. KOPNIN: MAIN ASPECTS OF PHILOSOPHICAL ACTIVITY AND LEGACY

The article highlights the key points of the philosophical legacy of P. Kopnin during the "Kyivan period" of his work. There are four main vectors of his philosophical activity in Ukraine: logic, philosophical anthropology, history of philosophy, sociology. If in the field of logic he founded the scientific school of "logic of scientific knowledge", then in the context of philosophical and anthropological studios, his works became the foundation for an "anthropological turn" in Ukrainian philosophical thought. As an organizer of science, thanks to him, in Ukraine, complex and systematic studies of Ukrainian philosophy began, in particular the legacy of the Kiev-Mohyla Academy. Also, his significant contribution to the development of sociology in Ukraine, since it was he who initiated the appearance of the department of sociological research in the structure of the Institute of Philosophy of USSR headed by him.

It is proved that the merit of P. Kopnin in the development of Soviet and modern philosophy in Ukraine lies not only in the fact that it was here that his key works were written (which became the foundation for the development of various areas of Ukrainian philosophy), but also in the effective organization of philosophical research, his understanding of the need to rethink the role and significance of philosophy for both society and science.

Ключові слова: Soviet philosophy in Ukraine, Soviet philosophy, P. Kopnin, H.S. Skovoroda Institute of Philosophy of the National Academy of Sciences of Ukraine, Faculty of Philosophy of Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Introduction. In the history of the philosophy of any nation, there is a special kind of thinkers, whose activity has largely become decisive for the development of philosophy in a particular country. Although it is customary to say that Soviet philosophy functioned only for its period and did not affect the further development of national philosophies in the post-Soviet countries, however, a number of scientists are distinguished whose works and activities undoubtedly became the basis for its functioning in one or another country of the former USSR. This kind of thinkers were in Ukraine. One of the brightest personalities of Soviet philosophy in Ukraine is P. Kopnin.

Scientific works of Ukrainian thinker and philosopher V. Gorskyi [1996], S. Grabovskiy [2014], A. Konverskiy [2017], M. Popovych [1998, 2017], V. Titarenko and S. Rudenko [2018], S. Savchenko [2019], V. Shynkaruk [1998, 2017] Ya. Stratiy [2017], P. Yolon [2010, 2016, 2017], Yu. Vilchinskyi [2014], and other became the theoretical basis of our research. However, we cannot see in them a holistic and comprehensive and systematic analysis of the key points of the philosophical activity of the "Kyivan period" P. Kopnin. Therefore, the purpose of this article was to identify the key philosophical problems that P. Kopnin worked on not only as a scientist, but also as an organizer of philosophical science in Soviet Ukraine.

Presenting of main material. The bibliography of P. Kopnin numbers almost 320 works, of which lifetime (1948-1971) – 275. Taking into account that the activities of the Ukrainian Soviet philosopher in Ukraine took place within 10 years (1958-1968), the centerpiece of attention will be the activity and legacy of the "Kyivan period", which has more 170 titles.

The works published by P. Kopnin before his move to Kiev, on the subject can be attributed to the narrowly professionalism. From 1947 to 1957 a number of his works on problems of logic and theory of cognition are published, among which the most well-known are: "Formal-logical and dialectical statement of the question" (1948), "On some questions of the theory of judgment" (1949), "On logical views of N. Vasiliev" (1950), "Hypothesis as form of development of science" (1954), "Nature of judgment and form of expression in language" (1957).

Actually, all of them, including the doctoral dissertation ("Forms of thinking and their role in the theory of knowledge", 1955), are devoted to traditional formal logic

or its philosophical problems. The only monograph published by that time (in collaboration with the physician Prof. I. Osipov) can be said to be an empirical work on scientific research, based on medical diagnostics. As M. Popovych emphasis: "despite the fact that these logical works of P. Kopnin by international standards and by that time can be considered obsolete, for philosophy they showed a good old culture, preserved until the Soviet period, thanks to the professionals like Valentin Asmus and Boris Fokht". Despite the warlike name ("the struggle of materialism with idealism..."), the early works of P. Kopnin were on relatively non-partisan periphery of the then Soviet logical-philosophical problematic" [Popovych, 2017, 6-7].

So, his work this period "was not devoted to the so-called "dialectical logic", it was also not a variant of logical research, parallel or alternative to modern formal logic. In general, we can say that the interests of Kopnin were directed at those philosophical perspectives that open the study of cognitive thinking in general. To some extent, the philosopher's thoughts were focused on the study of the real scientific process" [Popovych, 1998]

When he came to work at the Taras Shevchenko State university of Kiev awarded the order of Lenin (now – Taras Shevchenko National University of Kyiv) as the head of Department of dialectical and historical materialism, The Faculty of philosophy was the only higher educational establishment in Ukraine, which trained specialists with basic education in the field of philosophy. However, in the mid-1950s, the Faculty of Philosophy as an independent unit of the University was abolished and transferred to the status of the Department of the Faculty of History.

Consequently, the fundamental changes in the educational process and in the scientific work began with the arrival of P. Kopnin. The inter-university scientific conference "Dialectical materialism – the philosophical basis of modern science", which organized Soviet philosopher in Kiev in January, 1962 became a powerful event for the development of Ukrainian philosophical thought and a significant milestone in the scientific work of P. Kopnin. We can say that the composition of the participants this conference was all USSR – it had representatives of Moscow, and then Leningrad and other scientific centers of the Soviet Union. It was at this conference that Ukrainian thinker presented his conceptual vision of the priority tasks of the development of philosophical science, and

outlined in the main lines the integrated program of rationalist re-thinking of the content and methodological functions of dialectical materialism and Marxist philosophy in general [Savchenko, 2019, 97].

Therefore "Kyivan period" in the life of P. Kopnin – the most fruitful in his philosophical work. His main works were written here: "Dialectics as Logic" (K., 1961), "Idea as a Form of Thinking" (K., 1962), "Hypothesis and Knowledge of Reality" (K., 1962), "Introduction to Marxist Epistemology" (1966), "Logical Foundations of Science" (K., 1968), "Philosophical Ideas of V.I. Lenin and Logic" (Moscow, 1969). [Shynkaruk, 2017, 210]

In the program proposed by P. Kopnin, the task was to comprehend the whole categorical structure of materialist dialectics on the basis of the latest achievements of science and social sciences, enrich the content of philosophical categories and determine their true methodological and logical functions and transferred the course of scientific philosophical research in Ukraine [Yolon, 2010, 181].

P. Kopnin in his program also pay attention to the necessity of expanding the categorical apparatus of materialist dialectics by restoring in its structure those philosophical categories that were historically worked out and logically substantiated, but unjustifiably excluded, and those which in a single system with classics would fully reflect contemporary forms of knowledge of reality. The new Marxist methodology had to overcome the contrast between dialectics and formal logic. One of the most important tasks was the need to use the experience of the development of Western philosophy as part of setting and solving the current philosophical problems [Savchenko, 2019, 97].

Therefore, key issues, which has work P. Kopnin as scientist and/or organizer of science in "Kyivan period", are:

- 1) logic
- 2) philosophical anthropology
- 3) history of philosophy
- 4) sociology.

Consider each of them in more detail.

The logic of scientific knowledge

Famous Ukrainian philosopher V. Gorskyi notes: "P. Kopnin's scientific interests were centered around the study of the problems of logic, the theory of knowledge and methodology scientific knowledge. Contrary to the vulgar ontologism and vulgar sociology, inherent in the officially decreed version of the philosophy of dialectical and historical materialism, P. Kopnin emphasizes the humanist orientation of philosophy. Philosophy, he emphasized, should focus not on the study of inexorable, non-human-dependent, object rules in nature and in society, but on what depends on a person who is being mastered by a person in the process of its activities. First of all, reflecting on the knowledge of nature, scientific knowledge, he seeks to outline it in the context of the combined experience gained by mankind" [Gorskyi, 1996, 279].

The textbooks discussed the ideas of Marxism-Leninism as something ready for use, complete and fulfilled, but P. Kopnin proclaimed Marxism as an "open theoretical system" and wrote, "every scientific idea is a historically transient ideal of knowledge". [Grabovsky, 2014, 334]. So Ukrainian philosopher decisively departs from the generally accepted provisions. To the division of Marxist philosophy into historical and dialectical materialism, he contrasts the idea of their dialectical identity: "...Dialectical and historical materialism are not two independent philosophical sciences (and not two independent parts of it)...There is a single science – dialectical and historical materialism, revealing the objective laws of the development of nature, society and human thinking" [Kopnin, 1961, 52–53].

So, in the 1962 book "The hypothesis and knowledge of reality" P. Kopnin's is published. In this book, the main idea was presented on the characteristics of the hypothesis as a form of development of science and its role in the development of knowledge, the role of practice in the hypothesis. Kopnin proved that the heuristic value of the hypothesis is that in it is linked previously known to the new, sought after through assumptions, but the basis of the hypotheses are reliable knowledge, which are in a certain logical connection with probable. And the feature of the objective truth that gives us the hypothesis consists in the fact that it contains provisions whose truth is substantiated to a high degree of probability (but not to the truth). However, in recognition of the well-known Ukrainian philosopher M. Popovych, the most interesting in this work is the choice of hypothesis as the main characteristic of science: "The fact is that there was no hypothesis in Marxism-Leninism. In general there were no questions, but only answers" [Shynkaruk, 1998].

In the next book of "Kyivan period" – "The Idea as a Form of Thinking" (1962), Kopnin expresses the following opinion: as forms of thinking, one should consider not only judgments and inferences, but also such structural units as hypotheses and ideas. The peculiarity of the idea as a form of thinking lies in the fact that it reflects not a thing or property, as they exist, and the development of things in all their bonds and mediations, that is, reality is not just in its existence, but in its necessity and opportunity, thus acting as an epistemological ideal. According to M. Popovych, the ideas of Kopnin is close to the ideas of the book "The structure of scientific revolutions" T. Kuhn: "The concept of "idea" in the sense of Kopnin is close to the concept of "paradigm" in the sense of Kuhn" [Popovych, 1998].

These books determined the direction of the scientific search of the school created by him @The logic of scientific knowledge@ and issued in 1965 under such a title, the book was prepared by a team headed by P. Kopnin, was translated into a number of foreign languages and initiated a wide popularity of this school among experts from many countries of the world. Relying on the apparatus of modern formal logic, achievements in the field of psychology of scientific creativity, a broad cultural-scientific material, scientists seriously explore such components of scientific knowledge as a scientific problem, scientific fact, scientific abstraction, scientific idea, system of theoretical knowledge, worldview" [Gorskyi, 1996, 278].

Because of these studies, P. Kopnin organized a number of major international philosophical conferences in Soviet Ukraine. The most important of them, conducted on the initiative of scientists and led by P. Kopnin on the scientific, scientific-organizational and material basis of the Institute of Philosophy, were the All-Union Symposium on Philosophical Issues of Einstein's Theory of Attraction and Relativistic Cosmology (Kyiv, 1964), All-Union Symposium on Epistemological Problems in the Theory of Measurements in Physics (Uzhhorod, 1964), IV All-Union Symposium on Logic and Methodology of Science (Kyiv, 1965), etc.

Representative philosophical forums discussed the actual theoretical and practical problems that put forward the development of world science at the cutting edge and outlined ideas, methods and ways of their solution. Logical and methodological work of the forums gave a tangible impetus to further improvement and deepening of scientific thinking and contributed to the successes of the following philosophical and concrete-on-the-spot studies. They became the starting point for preparing and publishing the fundamental ones collective monographs that aroused alive interest in the domestic scientific community and due international resonance in philosophical circles [Yolon, 2016, 65].

Philosophical anthropology

At the same time thanks to this Ukrainian thinker, we can see striking transformations in Ukrainian philosophical and anthropological studies. One of theoretical and methodological principles of focusing attention on this issue was the work of P. Kopnin "Dialectics as Logic", which was published by the publishing house of the Kyiv University in 1961. The basis for writing this work was that Kopnin did not suit the widespread at that time the Soviet philosophical tradition of defining the subject of philosophy, as the study of the most general laws of nature, society and thinking.

Observing of the epistemological orientation in the aforementioned monograph he emphasizes that in Marxist philosophy there are no separate epistemology and ontology, philosophy is built around the cognitive attitude not only of consciousness to being, but also of man himself to the world. Accordingly, philosophy is not only a science (in the forms of dialectics, logic, methodology), but also is a worldview, that is, she considers the world not only as being, but as a view of the world from the point of view of the nature and meaning of human existence [See: Kopnin, 1961, 120]. As P. Yolon recalls: "The results of this research (the monograph "Dialectics as Logic" – V.T.) thinking philosophers appreciated with dignity...Ideological opponents made for Kopnin fierce attacks, accusing the author of the book in anti-Marxism, idealism, metaphysics, revisionism" [Yolon, 2009, 60].

Continuation of attention of Ukrainian Soviet philosophy to philosophical and anthropological issue was another P. Kopnin's work "Introduction to Marxist Epistemology", which he wrote already in the status of Director of the Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of the USSR. The Ukrainian scientist Yu. Vilchinskyi commented on this book as follows: "Kopnin called for the study of epistemological problems in a wide range of life in the context of the cumulative experience of mankind, while at the same time applying the criteria of scientific knowledge to the analysis of ideological problems. As a result, "the restriction of philosophy to its own subject, understandable as the attitude of man to the human world, P. Kopnin built a general scheme of Marxist philosophy, which, in his opinion," corresponds to the modern level of development of philosophy. "In the "Introduction to Marxist Epistemology", this scheme looks like this:

- 1) the concept of worldview;
- 2) the main question of philosophy;
- 3) subject and object of knowledge and practice;
- 4) cognition and reflection, information, sign and sign system;
- 5) truth and its criterion;
- 6) feeling and mind, empirical and theoretical knowledge;
- 7) reason and mind, appearing and development of the theory;
- 8) truth, beauty and freedom" [Vilchinskyi, 2014, 307].

A. Konverskyi rightly points out: "the work of P. Kopnin "Introduction to Marxist Epistemology" from the standpoint of today, one should pay attention to its relevance. It is laid down in a scrupulous presentation of each problem of the cognitive process. This relevance also that almost all the problems highlighted in the work get a fundamentally new sound, unlike modern Kopnin's interpretations of these problems in the literature of that time. And, finally, the relevance of this work lies in the fact that it is a model It's meant that P. Kopnin, addressing foreign authors, never, in any case, did not disrespect their point of view, did not take the position of nihilism, but defended his position directly, but with careful analysis of the discussion problems" [Konverskyi, 2017, 135]

As we can see, in the center of attention of philosophical research in Soviet Ukraine, questions arise which are related not only to the Marxist-Leninist ideology, but also to the various facets of human existence. Of course, one can not say that P. Kopnin and other innovators in Ukrainian philosophical studies did not use the fundamental aspects of the functioning of Soviet philosophy, but it is thanks to them that the concepts of "man" began to appear in Ukrainian philosophical studies (articles, monographs) of the postwar period, "individual", "person", "freedom", "morality", "values", "outlook", etc.

History of philosophy and sociology.

Thus, despite of the fact that P. Kopnin was born and died in Russia, he is acclaimed as one of the most honored personalities of Ukrainian philosophy and history of philosophy [Titarenko & Rudenko, 2018, 110]. He became one of these in our country also thanks to the organization of research on the history of Ukrainian philosophy, as well as psychology and sociology

In particular, P. Kopnin substantiates the necessity and importance of studying the history of philosophy in its various historical forms "not only for the disclosure of wealth the spiritual culture of one or another people, but also for enriching, specifying the conceptual apparatus of philosophy, with which it approaches both its history and the study of other phenomena of nature, society and human thinking" [Kopnin, 1967, 26]. According to the scientist, encountering in the process of analysis of the investigated material with another historical reality, with other paradigms of thinking, the historian of philosophy is aware of the narrowness of the concepts that it operates, their inapplicability or their inadequacy to characterize the subject of his study, which in turn should stimulate it to work out new, more meaningful and adequate concepts corresponding to the historical and philosophical reality [Kopnin, 1967, 27].

Therefore P. Kopnin also knew perfectly well that without a certain ideological cover, successful implementation of the outlined program would be impossible. Therefore, due to his peculiar prudence, he was prepared and published in the authoritative edition of "Literary Ukraine" (1967, March 31) special an ideologically elaborated article "At the Source of Philosophical Thought", whose goal was to prevent inevitable "rush" party and to put out the possible ideological persecution. It was also noteworthy that the authors of this article were P. Kopnin, an associate professor of the Kyiv Pedagogical Institute I.Tabachnykov and V. Yevdokymenko, who were hardly suspected of attaching to Ukrainian bourgeois nationalism. The article is a story of the Ukrainian philosopher thoughts emerged as "suffering and formed in the struggle for democratic and revolutionary traditions of the people, its conquest in the field of material and spiritual culture, which became a necessary element in its present as the necessary basis for further progress" [Kopnin, Tabachnykov & Yevdokymenko, 1967].

The philosophical and cultural heritage of the Kyiv-Mohyla Academy was recognized as "tremendous spiritual treasures". It saw a bright imprint of the "anti-serfdom and national liberation struggle of the Ukrainian people", the approval of "the idea of Ukrainian statehood and Ukrainian-Russian unity". The problem of "consecration" with the doctrines of Orthodoxy of the ideals of the cultural heritage of the Kyiv-Mohyla Academy was removed by reference to the opening by F. Engels the law of inevitability of the religious color of the social and national liberation movements of the Middle Ages. Thus, having divided the class, internationalist and atheistic accents, it was possible to rely on the ideological rehabilitation of "impregnable" subjects and insufficient study of the philosophical heritage to be re-

garded as "a rather tangible debt of our scientists to science" [Yolon, 2017, 44].

The use of methodological approaches based on P. Kopnin to comprehend the history of Ukrainian philosophical thought, and later Western experience in the study of intellectual processes of epochs distant from us, allowed the staff involved in the development of this scientific project to form an adequate vision of Ukrainian medieval and early modern thought in the context of both national and European spiritual and philosophical traditions, to determine the place of Ukraine in the spiritual and cultural history of Europe [Stratiy, 2017, 206].

During the lead P. Kopnin for Institute of philosophy of Academy of science of USSR, there have also been radical changes in the development of issues in sociology. The process was rather uneasy, since sociology as a branch of scientific knowledge until recently had the brand of "bourgeois science", it was categorically rejected by mastious ideologues and governing bodies, and it was subjected to severe suppression. The explanations for this were quite understandable, since sociological studies of Soviet reality raised problems that were not characteristic of the prevailing social theory of the Marxist-Leninist format, and received results that often contradicted it.

Yet, for the deployment of scientific research in this area, P. Kopnin created the corresponding scientific unit, calling it taking into account the existing state of affairs by the department of methodology, methods and technology of concrete sociological research. There was achieved remarkable theoretical and empirical results in terms of an objective analysis of real social processes and phenomena, the formation and justification of social concepts of the transient transformation of the existing social system in the context of the laws of world social development... Instead of speculative reflections on the far-fetched, ideologically challenged topics cultivating the glorification of the non-existent benefits of the socialist way of life, a turning point was made towards the study of real soviet reality – as it was in reality – by the methods of sociological science that have been formed at the world level. [Yolon, 2017, 46]

Conclusions. Thus, having a systematic analysis of philosophical activity P. Kopnin in his "Kyivan period", we can draw the following conclusions:

1) It was during the "Kyivan period" that P. Kopnin maximally showed himself as a significant person in the history of Ukrainian philosophy. Thanks to his work at Kiev University, the Institute of Philosophy, a number of fundamental monographs were written, and several scientific directions were founded, which still determine the development of philosophical thought in modern Ukraine.

The scientific works of P. Kopnin in this period is multifaceted: individual and collective monographs, textbooks, articles in Soviet and foreign philosophical journals, articles in encyclopedic articles, work as editor-in-chief of more than 5 monographs of Ukrainian philosophers and a number of Soviet philosophical journals, reviews and journalistic articles.

Туренко В.Е.

"КИЇВСЬКИЙ ПЕРІОД" ТВОРЧОСТІ П. КОПНІНА: ОСНОВНІ АСПЕКТИ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА СПАДЩИНИ

У статті висвітлено ключові вектори філософської спадщини П. Копніна в період "київського періоду" його творчості. Встановлено, що в його філософській діяльності в Україні спостерігається чотири основні напрямки наукової діяльності: логіка, філософська антропологія, історія філософії, соціологія. Доведено, що заслуга П. Копніна в розвитку радянської та сучасної філософії в Україні полягає не тільки в тому, що саме тут були написані його ключові роботи (що стало основою для розвитку різних галузей української філософії), але і в ефективній організації філософських досліджень, в його розумінні необхідності переосмислення ролі і значення філософії як для суспільства, так і для науки.

Ключові слова: радянська філософія в Україні, радянська філософія, П. Копнін, Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України, філософський факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

REFERENCE

- Gorskyi (1996): Gorskyi, V. History of Ukrainian Philosophy: A Course of Lectures. Kyiv, Scientific thought, 1996, 287 p. (in Ukrainian)
- Grabovskiy (2014): Grabovskiy, S. Revival of Ukrainian Philosophy in USSR (1960–1980), Tertium non datur: the problem of cultural identity in literary and philosophical discourse of the XIX–XXI centuries. Kyiv, Publishing house of Kyiv-Mohyla Academy, 2014, 326–365. (in Ukrainian)
- Konverskiy (2017): Konverskiy, A. Logic of Cognitive Process (to 50-jubilee of P. Kopnin's Book "Introduction to Marxist Epistemology"). Voprosy Filosofii Vol. 3, 2017, pp.125–135 (in Russian)
- Kopnin (1961): Kopnin, P. Dialectics as Logic. Kyiv, Publishing of Kyiv University, 1961, 448 p. (in Russian)
- Kopnin, Tabachnykov & Yevdokymenko (1967): Kopnin, P., Tabachnykova I., Yevdokimenko V. At the Source of Philosophical Thought, (03/31/1967), "Literary Ukraine", 1967, No. 26 (2412). (in Ukrainian)
- Kopnin (1967): Kopnin V. Some Methodological Issues of the Historical and Philosophical Study, From the history of philosophy in Ukraine: Materials of the Republic conference. Kyiv, Scientific thought, 1967, pp. 19–29. (in Ukrainian)
- Popovych (1998): Popovych, M. P. Kopnin: a person and a philosopher, Philosophy does not end ... From the history of Russian philosophy. Twentieth century. In 2 books, Moscow, ROСПEN, 1998, 768 p. [Electronic resource] – Access mode: <http://texts.news/filosofiiistoriya-knigi/filosofiyakonchaetsya-istorii-otechestvennoy496.html> (in Russian)
- Popovych (2017): Popovych, M. Pavel Kopnin and his "logic of scientific knowledge", Philosophical Dialogues 2016, History and Modernity in Scientific Criticisms Institute of Philosophy. Kyiv, 2017, pp. 5–30. (in Ukrainian)
- Savchenko (2019): Savchenko, V. Development of Ukrainian philosophical thought in the 60's – 80', Gileya, 140, 2019, pp. 96–101. (in Ukrainian)
- Stratiy (2017): Stratiy, Ya. P.V. Pavel Kopnin and his contribution to the study of Ukrainian philosophical thought of XVII–XVIII centuries, Philosophical Dialogues 2016, History and Modernity in Scientific Criticisms Institute of Philosophy. Kyiv, 2017, pp. 181–207. (in Ukrainian)
- Shynkaruk (2017): Shynkaruk, V. "Khrushchev thaw". New trends in the studies of the Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of Ukraine in the 60s, Philosophical Dialogues 2016, History and Modernity in Scientific Criticisms Institute of Philosophy. Kyiv, 2017, pp. 208–212. (in Russian)
- Shynkaruk (1998): Shynkaruk, V. "Khrushchev thaw". New trends in the research of the Institute of Philosophy of the Academy of Sciences of Ukraine in the 60s, Philosophy does not end...From the history of Russian philosophy. Twentieth century. In 2 books. Moscow, ROСПEN, 1998, 768 p. [Electronic resource] – Access mode: <http://texts.news/uchebniki-istoriya-filosofii/shynkarukhrushchevskaya-otpepel-novyie-31727.html> (in Russian)
- Vilchinskyi (2014): Vilchinskyi, Yu. The development of philosophy in Ukraine: textbook. Kyiv, KNEU, 2014, 327 p. (in Ukrainian)
- Titarenko & Rudenko (2018): Titarenko V., Rudenko S. Kant's Studies in Ukrainian Philosophy of Soviet Period, Future Human Image, Volume 9, 2018, pp. 107–114.
- Yolon (2010): Yolon, P. Pavel V. Kopnin and Ukrainian philosophical thought. From the experience of personal communication, Pavel V. Kopnin, Moscow: Russian political encyclopedia, pp.172–200. (in Ukrainian)
- Yolon (2016): Yolon, P. Symbolic role of Pavlo Kopnin in the critical period of activities of the Institute of Philosophy (Article 1), Philosophical Thought, №6, 2016, pp.54–66 (in Ukrainian)
- Yolon (2017): Yolon, P. Symbolic role of Pavlo Kopnin in the critical period of activities of the Institute of Philosophy (Article 2), Philosophical Thought, № 1, 2017, pp. 42–56. (in Ukrainian)

Філософські студії молодих науковців

УДК 130.2

О. О. Вербівська

бакалавр філософії

АНТРОПОЛОГІЯ СЕКСУАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ ПОСТМОДЕРНОЇ СИМУЛЯКРИЗАЦІЇ ПРОСТОРУ КУЛЬТУРИ

В цій статті досліджується проблематика трансгресії як постмодерної ситуації виходження в особливий стан, що характеризує різноманітні культурні практики. До розгляду береться така культурна практика, як сексуальність, з підкресленням певних форм її виробництва, серед яких порнографія та еротика. Стаття спрямована на неісторичне дослідження тих змін, з якими пов'язано превалювання еротики в наш час як практики з дещо більшим вмістом культурних контентів. Крім того, існують певні підстави називати той чи інший дискурс порнографічним в залежності від місця проведення символічної межі. Постмодерн характеризується дискурсом смерті та її порнографічності, а також певною відсутністю порнографічного статусу порнографії. Акцентується увага на вимірі символічного в питаннях визначення місця досвіду зіткнення із табуованими сферами життя. За основу методології розгляду даної проблематики взята концепція вторинної шкіри, симулякральної реальності Жана Бодрийяра та концепція смислоутворення Жюльєн Дельоза. Перша концепція дає ключ для осмислення культурних практик еротики та порнографії у світлі симулякралізованого простору, а друга дає краще зрозуміти основи, на яких будується культура, а саме – фантазматичну поверхню, що застерігає від метафізичної глибини як своєрідного позакультурного сходження в хаос шизофренії.

Ключові слова: фантазматична поверхня, шизофренічна глибина, інструментальна раціональність, гіперреальність, символічний обмін, третинний нарцисизм, вторинна оголеність.

Вступ: Останнім часом дедалі більше даються взнаки певні зміни, які відбуваються на мистецькому ґрунті зокрема та у смисловій наповненості щоденного досвіду в цілому. Йдеться про загальновідомі тенденції, які полягають у експансії візуального та утвердженні нового способу існування культури: роль постмодерного мімезису відіграє симулякральна реальність культури мемів. Цілком закономірною проблемою постає питання того, що відрізняє новочасну культуру та в який спосіб відбувається негласне подолання метафізики. В такому контексті можна розглянути феномен сексуальності як посередника між культурою та людиною. Антропологія сексуальності і є тією царинною теоретизування, яка дозволяє залучити онтологічно фундаментальний досвід тілесності – досвід продукування культурних товарів та створення з їх допомогою симулякрального простору. Метою дослідження є висвітлення певних проявів сексуальності в ЗМІ та мистецтві, які сигналізують постмодерний диктат символічного та епіфеноменальності хаосу суб'єктивності щодо апріорного статусу структури символічного виробництва. Завданнями даної статті є переосмислення дискурсів сексуальності та смерті в контексті зміни світоглядних орієнтирів; використання прикладів з літератури та кіно з метою демонстрації, з однієї сторони, ключових ідей, та, з іншої, первинності символічного стосовно розгляду досвіду повсякденності; обґрунтування важливості метафори поверхні в контексті поняття тілесності за рахунок розрізнення ідеологічних настанов порнографії та еротики. Тема досвіду тілесності відстежується у працях класиків постструктуралістської думки, серед яких Ж.Бодрийяр, Ж.Дельоз, Ю.Кристева та в дослідженнях українських філософів, серед яких Є.Буцикіна, С.Гатальська, С.Йосипенко, В.Приходько. Також тема сексуальності, в модусі якої розглядається тілесність в даній статті, великою мірою висвітлена в трьохтомнику М.Фуко "Історія сексуальності". Крім цього, необхідно відзначити художньо-літературне тло, стилістично та перформанційно співвід-

носне з темою: це творчість Ж.Батая, Дж.Джойса ("Улісс") та маркіза де Сада.

1. Порнографічність сексуальності: чому порнографія варта заборони?

Загальноприйнятим є факт певного протиставлення порнографії та еротики. Не зважаючи на формальну подібність даних двох сфер експресії сексуальності, кожній з них притаманний свій ідеал, який автоматично сповідується в процесі здійснення: ідеал порнографії опирається на наївний натуралізм, в той час, як ідеал еротики розташовується на фантазматичній поверхні, якій завдячується існування людської культури. Наївний натуралізм у випадку з порнографією покликаний максимально правдоподібно відтворити наявний стан справ та в такий спосіб заявити свої претензії на досягнення наукової, якомога більш об'єктивної істини, що гарантує раціоналістичне просвітництво та контроль над ситуацією. Порнографія виявляється практично синонімом забороненого тією мірою, якою натуралістичне представлення сексуальності з точки зору символічного порядку ставить під сумнів фундамент культури. Подібний натуралізм призводить до зіткнення з Реальним (якщо послуговуватися лаканіанською термінологією), яке тим більше моторошне та жахливе, чим більше невисловлюване. Те, що називають реальним станом справ виявляється не тільки непрезентабельним, сирим, та, можливо, надто первинним, а й неприємним, тобто таким, що викликає амбівалентну гру страху та відрази, ненависті.

Однак суспільство змінюється, а разом з ним трансформуються вимоги стосовно того, що необхідно вважати порнографічним. За великим рахунком, будь-яку трансгресію можна розглядати як зіткнення із неприємним, вкрай огидним, яке завжди пов'язане із сексуальністю: нестримні органи у творах де Сада, інцестуозні мотиви сюжетів Батая чи монолог Моллі Блум із епопеї Джеймса Джойса – все це втілює порнографічний спосіб мислення, покликаний не тільки і не завжди вдава-

тися до нудотного натуралізму, а й потрохи розтрощувати символічне, доводити неможливість існування абсолютного тоталітаризму символічного закону. Ю.Кристева зазначає, що досвід відризи під час зіткнення із таким персонажем "Улісса", як Моллі Блум, виникає не тому, що описаний образ вульгарної, розпусної жінки може відповідати дійсності [13, с.29 – 31]. По суті ми ніколи не пізнаємо світ, що існує за межами тексту, за матеріальними рядками символічної системи означників та означених. Відтак, огидливість Моллі Блум локалізується не в ній самій, а в манері її письма, яка є наскрізь трансгресивною, порнографічною.

Тобто афективне наснаження знаку, яке розмиває межі, в такий спосіб піддаючи сумніву механізми стратифікації та суб'єктного згнічення результуються з однієї сторони у появі автономного індивідуалізованого Его та з іншої – у колективному розчиненні, травматичній, проте приємній деперсоналізації. Наприклад, у фільмі Бертрана Бонелло під назвою "Порнограф" головний герой творить огидне, яке, на його думку, варте уваги саме тому, що тільки в подібному натуралізмі може бути заховане людське, надто людське. Даний фільм є важливим з точки зору того, що підлягає стигматизації порнографією. Фундаментальним для розуміння трансгресії виявляється сцена, в якій головний герой постає не порнографом, а митцем, що повідомляє про важливість висвітлення у своїх фільмах декількох секунд краси. Іншими словами, його образ є своєрідним діалектичним синтезом метафізичного біному прекрасного та потворного: йдеться про той синтез, який є неприпустимим змішуванням різних рівнів та страт та який ставить під сумнів стабільність системи. Як зазначає українська філософиня Є.Буцикіна у зв'язку із потягом до потворного, який виникає в почасті імпліцитних настановох постнекласичної естетики: "*Звернення до безформного в контексті чуттєвого відповідає зверненню до неможливого в межах власного досвіду*" [3, с.146]. Йдеться про безформність, а також мерзенність та ницість як ті компоненти, що входять до складу досвіду трансгресії, уможливаючи його та виявляючись водночас закономірним результатом позасимволічної та позасимволізованої діяльності. Варто звернути увагу на ключове поняття неможливості, яким послуговується символічний порядок для власної легітимації та для утвердження незаконності елементів із ряду категорії потворного: щось постає неможливим не тільки тому, що воно не піддається вербалізації та репрезентації, а ще й тому, що в таких випадках завжди йде мова про заборону, табу. Потворне неможливе тому, що табуйоване. І лише наявність статусу табуйованості є умовою можливості існування потворного.

Головний герой, який наділений іпостасями порнографа та митця, викликає огиду з таких причин. По-перше, в даному випадку не справджуються рутинні очікування споживача з приводу реалізації порнографом чисто інструментальної раціональності, яка в настанові на цілепокладання виключає ціннісний аспект, як то естетичний ідеал. По-друге, оскільки очікування зводяться нанівець, то виникає спокуса сумніватися в істинності твердження порнографа, що у свою чергу провокує такі питання: Чи не є він всього лише циніком, який хоче продемонструвати мерзенність та скінченність людських істот, при цьому найкраще це зробивши шляхом висміювання вироблених культурою цінностей? Чи не є контрастне поєднання оргії із проблисками прекрасного однією зі спроб нівелювати останнє, вщент розбити його об натуралістичне відображення сексуальності? Дані питання не потребують

відповіді, оскільки доволі очевидним є один момент, на який опирається досвід відризи стосовно головного героя: цим моментом є трансгресія, перехід через заборонене із висміюванням інстанції заборони. Саме таким постає антропологічний аспект порнографії: змішування метафізичних біномів добро/зло, прекрасне/повторне є вкрай порнографічним.

2. Порнографічність смерті: чому символічний обмін результуюється в табу на дискурс смерті?

Релятивістські тенденції ХХ/ХХІ ст., що спостерігаються в різних сферах діяльності, засвідчують диктаторські повноваження порнографії, яка втрачає статус забороненості, поза межності, роблячи допустимим та прийнятним змішування, наприклад, масової культури та культури елітарної. Проте, не зважаючи на це, залишається місце для певних речей, які здобувають статус порнографічних: такою річчю, на думку Ж.Бодрийяра, є смерть [2, с.321]. У постмодерному суспільстві, що розбещене комфортом та вседозволеністю, тема смерті залишається табуйованою: при цьому джерело специфічного табу є внутрішнім, що означає необов'язковість та, власне, непотрібність зовнішнього примусового втручання у забезпечення життєздатності заборони. Фуко зазначає, що тема сексуальності з'являється лише в епоху середньовіччя завдяки практиці сповідей та разом із розумінням сексуальності як чогось вкрай гріховного, а відтак того, що необхідно приборкати дисциплінарною владою [9]. На питання, чому в добу античності тема сексуальності практично не розглядалася, Фуко відповідає, вказуючи на синкретичність мислення, а саме – розчинення сексуальності в повсякденному житті греків, продемонстроване феноменом *ars erotica*, що повною мірою виявився у східній культурі. Хоча Фуко є прихильником антирепресивної теорії сексуальності, все таки можна сказати, що вона є тим предметом, який обходить стороною або ж який постійно забороняється. В даному контексті необхідно звернутися до матеріальних атрибутів, притаманних уявленню первісних людей про сексуальність, та до сучасних атрибутів, продиктованих вимогами символічного обміну і третинним нарцисизмом постмодерну. Якщо взяти для прикладу татування та розглянути його у площині первісного та сучасного мислення, то можна сказати так: для первісних людей нанесення тату здійснюється через певні муки, при цьому відіграючи роль чогось сакрального, божественного, та виконуючи функцію метафори, в той час як у символічному обміні ціною тату є практично безболісне нанесення на тіло певних знаків, які виконують функцію метонімії [2, с.184 – 198]. Знак, який розміщується на тілі первісної людини, вказує на автономну, сакралізовану іншність, що завжди є частинкою ества самої людини, певною схожістю. Знак на тілі постмодерної людини – це десакралізоване товарне виробництво з обміном, розподілом та споживанням символічного продукту, позбавлене сакрального означеного та наділеного самостійним порядковим номером у ланцюгу означників, ланцюгу метонімічного бажання. Іншими словами, тату для первісної людини слугує голім вираженням сексуальності, яка розчинена в недиференційованому сприйнятті зовнішнього світу, в той час як для представника постмодерну тату виконує роль не оголення, не якомога глибшого наближення до сутності, а маскування, своєрідної одягненості в нескінченних ланцюгах відсилання, що є необхідною умовою постанови тілесності як такої.

Однак порнографічність смерті постмодерного ґатунку виявляється цілком очікуваним продуктом своєрідної настанови на еротику. У світі, де порнографія втрачає статус забороненої речі, опускаючись до рівня повсякденного вжитку, виникає онтологічний попит на еротику. Це не означає, що остання не існувала раніше: еротика є насправді єдиним способом, який дозволяє обійти Реальне та втиснутися у символічні межі Суперегових директив культури. Більше того, еротичність варто розуміти як надлишок задоволення, що постає після реалізації натуралістичного розуміння стану справ. Проте, якщо поставити питання риторичним чином, то чи не можна сказати, що надлишок є єдиним способом існування задоволення? Справа вся не в симулякрності тієї реальності, в якій ми живемо: те, що порнографія стає гіперреальною та парадоксальним чином витісняє потребу в статевому акті (мається на увазі більша "мальовничість" порнографічного матеріалу та превалювання потягу до правдоподібного відтворення, яке в порівнянні із сирію реальністю виявляється більш привабливим) можна тлумачити в контексті віртуалізації та оштучнення. Направду, якщо радикалізувати самого Бодрийяра, то можна зробити висновок про еротику як єдино можливий спосіб існування людських зв'язків. В реальних стосунках – ностальгія за порнографією, в гіперреальних, де сексуальні бажання замінили слухові та візуальні потяги – за еротику. Остання уможливується галюцинаторними ефектами поверхні. Проте що вважати порнографією, а що – еротику?

Маркіз де Сад трансгресує еротику, намагаючись проникнути у глибину та не цураючись гріховної суперечливості своїх героїв. Дуже часто садівські герої обґрунтовують легітимність своїх звірств перед жертвами. При цьому виявляється очевидним, що вони не чекають офіційного підтвердження власних дій з боку потерпілих: у світі де Сада не існує законів, інституціоналізованих відносин, а відтак і самого поняття легітимності [11]. Крім цього, Батай відмічає таку слабкість даних героїв, як говоріння, що зумовлено потребою в комунікації, хоча й односторонній: насправді насилля завжди мовчазне, на відміну від потерпілого, який говорить мовою болі [1]. Садівський мучитель, прикриваючись інструментальною раціональністю, виявляється вкрай ірраціональним, постійно вдаючись до перформаційних протиріч: він виступає від імені символічного закону, який в ту ж мить нівелює.

Герой де Сада відчуває гостру потребу в Его інших, задоволення якої допоможе йому залатати свою неповноцінну, надтріснуту структуру первинного, автоеротичного нарцисизму [11, с.123 – 134]. Проте абсолютне задоволення аж ніяк не є його метою: в даному випадку не йдеться про пропорційну залежність росту градусу задоволення від колекціонування закатованих людських жертв. Його хвилює насамперед досягнення Нірвани – того стану, коли він зможе сказати, що досяг символічного зникнення своїх жертв, найменший матеріальний слід від яких поглинуло абсолютне нерепрезентоване ніщо. Класичний літературний садівський герой катує не для підвищення цінності сексуального задоволення, а для виходу до порнографічного, забороненого простору. Саме тому потяг до смерті порнографічний. Актори порнографії своїм власним прикладом, який фіксується камерою, реалізують трансгресію. При цьому важливо відмітити ті компоненти, які роблять даний акт трансгресивним: це апарат, що обов'язковим чином виступає продуктом культури, та люди, які грають роль (остання є частиною культурного освоєння дійсності). З допомогою апарату, натуралістичного відтворення ста-

ну справ, а також самих людей як безпосередніх акторів та представників символічного порядку, презентується згнічення меж, порушення законів, символічне вигорання, яке, щоправда, не досягає рівня моторошності та смерті. Для останнього необхідно скористатися засобами символічного порядку: в першу чергу дискурсивністю, притаманною феномену тексту. Творчість де Сада демонструє щось трошки більше, ніж імморалізм та цілковитий анархізм. Не випадково Славою Жижек висловлює припущення, що жорстокість людини зобов'язана модусом її існування як буття в першу чергу мовного [6]. Оскільки твори де Сада позбавлені функції розрядки, притаманної більшості літературних творів, то конотативна наповненість даних сюжетів не сприяє катарсисному перезавантаженню: фактично читач приречений на пекло руху по колу, як і самосуперечливі садівські герої, які не в силах розірвати цикл символічних перероджень.

3. Чому образ фантазматичної поверхні якнайкраще ілюструє логіку симулякрів?

Симулякрне функціонування культури великою мірою зобов'язане постмодерним невизнанням метафізичної глибини означеного та логікою існування смислу як поверхового ефекту, що реалізується репродуктивними формами мистецтва зокрема і тенденціями до невротичного, машинізованого повторення в цілому. Дарма намагатися схопити смисл, цінність якого тим більше підвищувалася метафізиками-диктаторами, чим більше він виявлявся недоступним: в постмодерному розумінні смисл може бути схопленим тільки в процесі роботи по його відкладанню, регресом у запаморочливу, проте доступну на поверхні нескінченність. Згідно з Ж.Дельозом, дане відкладання, яке є іншою стороною невротичного повторення, здійснюється такими засобами, виражальна природа яких подібна до процесуальності інфінітивів: саме вони відіграють роль над-буття, позбавленого, як правдоподібності самих речей з їхніми фізичними станами, так і умовності логічних предикатів [10]. Як зазначає В.Приходько в контексті дельозіанської критики метафізичної глибини: "...глибина для Дельоза – це показник важкості того тілесного суцього, яке об'єднує світ буття, але не світ над-буття" [8, с.119]. Тобто, феномен тілесності може бути осягнутим у два способи – завдяки метафорі глибини або поверхні. Лише останній спосіб уможливує розгляд культурного виміру тілесного існування, фантазматичних подій на контурах "живого тіла". Сексуальність як культурна практика засвідчення тілесності виявляється на горизонті поверхонь, що постають у вигляді примордіального контакту, репрезентованого фундаментальною подією розрізу. Смисл виявляється рухомою галюцинаторною структурою, що коливається від факту плюралізму, представленого випадками свого надмірного вмісту, до факту відсутності, абсолютної порожнечі та нестачі.

Чим насправді є стриптиз? Актом попередньої імітації сексуального задоволення шляхом активізації скопійних потягів, що відіграють роль інтродукції до апофеозу тілесності. Над-буттєвість інфінітивного існування сексуального задоволення є запорукою утворення поверхні відкладених на потім смислів. Дельоз, звертаючись до стоїків, веде мову про процеси змішування, що характерні фізичним тілам та підкоряються законам причинності, та поверхові ефекти, що є результатом взаємодії цих тіл і де панують закони квазі-причинності (або скоріше удаваної причинності) [10]. Смисл виявляється грою означників, поверховим ефектом, який замість того, щоб відображати, завжди тільки виражає. В

умовах експансії візуального та заміни фоноцентричних імпульсів платонізму перверсивною природою скопічних потягів, смисл як рухома галюцинаторна структура набуває дещо іншого значення: галюцинаторність досягається в першу чергу візуальними засобами. Іншими словами, продуктивне вираження, що в контексті Дельоза є основою виробничого несвідомого та механізмом смислотворення, опирається на симулякрічне структурування простору шляхом візуального наснаження знаків, шляхом емблематизації. Однак подібний культ візуального, що передбачає перформаційне розчинення у символічному обміні, через своє симулякрічне існування мало того, по-перше, позбавляється будь-якого контенту означення, та, по-друге, слугує нейтралізації інфінітивної тривалості шляхом монтажної нарізки кадрів бажання. У зв'язку з цим, феномен постмодерного стриптизу та стриптизоподібних тенденцій навіть не дотягує до рівня імітації можливого майбутнього сексуального задоволення з метою покращення та урізноманітнення реального задоволення: стриптиз є поверховим ефектом, що виникає в результаті віртуального прагнення до закону причинності та здійснюється на рівні нескінченного відкладання смислу/бажання. Тобто, стриптиз – то акт забуття про задоволення, символічне народження у віртуальній реальності галюцинаторного відтворення задоволення, яке ні на що не претендує [2, с.205 – 211]. Тож, Ж.Бодрийяр говорить про феномен вторинної оголеності, що в різноманітний спосіб постійно пропагується рекламами: йдеться про ті випадки, коли переживання своєрідної наповненості або повноти набуває статусу гіперреальності. В багатьох рекламах та образах нашої епохи таким значенням можуть володіти деякі елементи одягу або весь одяг, що послідовно описується симулякрічною схемою "Одягненість x є симптомом його оголеності. Бути одягненим означає бути голим. Чим більше на x одягу, тим більше x – голий/а". Власне, в такий спосіб працює культура – вбиває, щоб потім воскресити, замінює відсутність системою знаків та значимостей, щоб створювати необхідну ілюзію влади над природою, над неконтрольованими процесами, в третинному нарцисизмі долає означене як фікцію символічної системи, позбавляє найменшого відчуття референтності, щоб вкінці-кінців обеззброїти та шантажувати безпечністю, комфортом. Якщо вторинний нарцисизм, як згадує Бодрийяр, активізується на стадії дзеркала із появою Іншого, то третинний нарцисизм є своєрідною вторинною обробкою з допомогою ще одного дзеркала, того, що належить культурі, стадії колективного фантазму спільного виробництва у символічному обміні. Гіперреальність одягненості полягає у рекламах колготок, панчіх, шкіряних рукавичок та подібних атрибутів, які з однієї сторони відсилають до відтермінованості задоволення (що має місце при стриптизі), до майбутнього зняття культурних покровів, та з іншої – до онтологічного фундаменту культури, до конститутивного значення уявної повноти. Відсутність подібної повноти, що відбувається у випадку із головною героїнею фільму Ганеке "Піаністка" призводить до падіння у психотичну прірву та підриву будь-яких основ культури – порнографічне, голе задоволення замість одягненої символічними порізами уявної любові; сире саморуйнування замість садистичних імпульсів настаною на досягнення культурного щастя ціною зрілого існування об'єктних відносин. Роздягання рівноцінне зняттю шкіри, сходженню до рівня спазматичного функціонування м'язових волокон, на яких уже неможливо залишати символічні шрами: відсутність поверхні як

основи для відтермінування смислу унеможливорює існування культури.

Вторинна оголеність [2, с. 200 – 205] є необхідною складовою частиною здійснення ритуалу стриптизу, в якому присутні одягнені у гламурну, глянцево обгортку спазми та конвульсії м'язових волокон, позбавлені людського ества: ледве помітні панчохи замість природного забарвлення та блиску шкіри ніг; обтягнуті шкіряні рукавички замість живої, непривабливої природної плоти; симулякрічна реальність скопічних потягів замість реального, що опирається символізації. Стриптиз – це акт примусового переживання досвіду відрази стосовно сексуального задоволення, що знаходиться у полі реального, шляхом воскресіння потягів у культурній площині логіки відтермінування, невротичного повторення та в такий спосіб реактивації сексуального задоволення. Воскресіння призводить до своєрідного забуття тваринної важливості безпосереднього здійснення в результаті вищого градусу значимості перверсивного задоволення, досягнутого вторинною оголеністю. Відтак, стриптиз – це ще й чудове вираження анонімності колективного фантазму бажання, спільного надбання, що розділяють існуючі та неіснуючі сучасники. Тим не менше, поверхню вторинної оголеності, яка конститує непроблематичність досвіду повсякденності, не зовсім можна назвати поверхню виробничих процесів надбуттєвих інфінітивів. Вторинну оголеність можна прирівняти до холодної застигlosti, притаманної акту творчості, що, знерухомлюючи, увічнею предмети своєї зацікавленості. Сексуальність є культурною категорією. На практиці це означає, що імітація задоволення цінніша за саме задоволення, відтермінування смислу за сам смисл, а одяг – за його відсутність. Можливо, саме це робить людське надто людським.

Висновки. Виробництво сексуальності може відбуватися у двох модусах – порнографії та еротики. Порнографія є споконвічним способом осмислення природи сексуальності через логіку натуралістичного відтворення. Її табуований статус завдячується приналежності сексуальності до простору, що знаходиться за межами, а відтак не піддається символічній матриці, в такий спосіб ставлячи під сумнів міцність та фіктивну апріорність символічного порядку. В епоху симулякрічної реальності, по-перше, сексуальність втрачає значення забороненого дискурсу, по-друге, порнографія не тільки витісняє реальні відносини, а й замінюється фантазматичним конструктором еротики, та, по-третє, в результаті символічного виробництва та економіки бажання дискурс смерті стає порнографічним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Батай Ж. Суверенный человек Сада/ Батай Ж., Рыклин М.К./ Маркиз де Сад и XX век. – М.: Ad Marginem, 1992. – с. 117–133.
2. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть/ Бодрийяр Ж. – М.: Добросвет, 2000. – 387 с.
3. Буцикіна С. Трансформація категорії "потворне" в межах постнекласичного естетичного дискурсу/ Буцикіна С.// Мультиверсум. Філософський альманах, випуск 3–4, 2016. – с. 146 – 154.
4. Гатальська С. Філософія культури. – К.: Либідь, 2005. – 328 с.
5. Жижек С. Метастази насолоди/ Жижек С. – К.: Видавничий дім "Альтернативи", 2000. – 188 с.
6. Мазин В. "История насилия" Дэвида Кроненберга/ Мазин В./ Лаканалия. Протез-разрез, №24, 2017. – с. 84 – 95.
7. Маркиз де Сад. Собрание сочинений в 3-х томах. 120 дней Содома/ Маркиз де Сад. – М.: Гелеос, 2006. – 416 с.
8. Приходько В. Основи теоретичної філософії/ Приходько В. – К.: ВПЦ "Київський університет", 2015. – 143 с.
9. Фуко М. История сексуальности. Воля к истине – по ту сторону знания, власти и сексуальности/ Фуко М; [пер. с франц. С.Табачниковой]. – М.: Касталь, 1996. – 448 с.

10. Deleuze G. Logique du sens/ Deleuze G. – Paris: Collection "Critique", Les Éditions de Minuit, 2013. – 391 p.
11. Deleuze G. Masochism. Coldness and cruelty/ Deleuze G. – New York: Zone books, 1991. – 138 p.
12. Joyce J. Ulysses/ Joyce J. – Project Gutenberg, Edition 12, 2001, 2002. – p. 466 – 487.
13. Kristeva J. Pouvoirs de l'horreur: essai sur l'abjection/ Kristeva J. – Paris: Éditions du Seuil, 1980. – 247 p.
14. Sacher-Masoch L. Venus in furs/ Leopold von Sacher-Masoch. – Global Grey ebooks, 2018. – 135 p.

Verbivska O.

ANTHROPOLOGY OF SEXUALITY IN THE CONTEXT OF POSTMODERN CULTURAL SPACE AND ITS SIMULACRIZATION

This article is aimed at the study of transgression as postmodern situation of entering the specific state which characterizes different cultural practices. The author focuses on such cultural practice as sexuality and various forms of producing the sexuality – pornography and erotic. The article attempts to turn into unhistorical research of certain changes connected with the postmodern domination of erotic as the practice which has a bigger concentration of the cultural contents. Besides, there are some reasons of giving to various discourses the name "pornographic" which depends on the play where the symbolic border is installed. Postmodernity is characterized by the discourse of death, its pornographicity and the absence of pornographic status concerning pornography. In the question of looking for the place of the daily taboo experiences the article pays attention to the dimension of symbolic. The methodological basis of this article is Jean Baudrillard's concept of the simulacra reality and the secondary nudity and Gilles Deleuze's concept of the sense creating. The first concept gives us a key for observing the cultural practices of erotic and pornography in the context of the simulacrated symbolic space. The second concept helps to get to the foundations of the culture, namely phantasmatic surface that prevents from the metaphysical deepness as certain out-of-culture regression into the chaos of schizophrenia.

Key words: phantasmatic surface, schizophrenic deepness, instrumental rationality, hyperreality, symbolic exchange, tertiary narcissism, secondary nudity.

А. Р. Жангожа

аспірант

МУЛЬТИДИСЦИПЛІНАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ АРГУМЕНТАЦІЇ: СУЧАСНІ АСПЕКТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Тенденції та здобутки теорії аргументації та логіки в останні десятиріччя, досягнення у сферах когнітивних наук, програмуванні змушують переосмислити фундаментальні поняття науки, процес отримання знання, інструменти верифікації істини та саму її сутність. З огляду на зростання кросбридінгу між логічним знанням та точними науками, зокрема, програм Штучного інтелекту, у статті аналізується питання: чи залишась ми у сфері гуманітарних наук, коли маємо справу з сучасними проектами логіки та теорії аргументації? У цій статті розглядаються спільні розробки теорії аргументації та теорії ймовірності, а також теорії ігор. Виявляються закономірності процесу взаємної інтеграції теорії аргументації, логіки та теорії ігор. Аналіз розвитку логічного знання від синтаксичного до прагматичного вимірів обумовлює сучасний характер логіки та теорії аргументації. Розгляд теоретико-ігрової семантики, IF-логіки та квантової логіки визначають актуальність мультидисциплінарних досліджень аргументації, що зі свого боку спонукають до переосмислення класифікації наукового знання та постановки нових запитань для філософії науки.

Ключові слова: логіка, теорія аргументації, теоретико-ігрова семантика, теорія ігор, теорія ймовірності, розподілений штучний інтелект, мультиагентні системи, інтелектуальний агент, IF-логіка, концепція замкненості світу, квантова логіка.

В умовах сучасних тенденцій розвитку науки дослідження теорії аргументації та логіки набувають міждисциплінарний характер і починають входити до проблемного поля когнітивних наук та проблем наукового знання загалом. У статті розглядаються внески економічних теорій, теорії ймовірності та технологій програмування. Зазначеною проблематикою безпосередньо займалися Я. Хінтікка (J. Hintikka), Г. Санду (G. Sandu), А.-В. Пітарінен (A.-V. Pietarinen), Я. Хакінг (I. Hacking), Д. Ф. Люгер (D. F. Luger), М.Л.Д. Чіара (M.L.D. Chiara), Р. Гвінтіні (R. Giuntini), Р. Лепоріні (Leporini R.), Дж. Серджиолі (Sergiolì G.), С. Пономарьов, А. Воронков та інші.

Мета статті – виявити закономірності процесу взаємної інтеграції теорії аргументації, логіки та теорії ігор.

На думку автора, проблема дислокації сучасних концепцій теорії аргументації та логіки не є критичною для самоідентифікації гуманітарних наук, а скоріше є закономірним процесом розвитку цих галузей знання. "Проте спочатку мова логіки стосувалася лише синтаксичної складової, формулювались різні закони та правила, що дозволяють оперувати текстом. Вважалося, що логіка обслуговує єдино вірне бачення світу, виражає єдину, загальну для всіх та незмінну істину. Ймовірно, це було пов'язане з тим, що логіка була покликана підтримувати поняття "справедливості", що розглядалась як дещо єдине та загальне. Така позиція логіки, що відображає картину світу, була вигідна владі з її яскраво вираженим центром, чи то поліс, диктатор, цісар, монарх чи церква" [Нечитайлов 2008, с.22].

Поступово істина втрачає свій сакральний статус. Із розвитком науки та еволюційних релігійних процесів право оголосити дещо істинним стає більш доступним. Це знаходить свій відбиток у концепціях позитивізму. Ключові ідеї його [Hacking 1983, p.41] наступні:

"1) Акцент на верифікації (чи в деяких варіаціях фальсифікації). Важливі твердження – ті, чия істина чи хибність можуть бути певним чином закріплені. 2) Увага на даних досвіду. Те, що ми можемо побачити, відчути, відчувати на дотик, те, що ми здатні сприйняти перцептивно забезпечує найкращий засновок для фундації нашого знання. 3) Антикавзальність. У природі не існує каузальності, проте є постійна залежність подій, що спричиняють подальші події. 4) Зниження ролі пояснень. Пояснення допомагають структурувати певний

феномен, але не забезпечують глибшої відповіді на питання "Чому подія відбувається саме так?" 5) Позитивісти намагаються сторонитися реалізму, не тільки тому що вони обмежують реальність спостережуваного, але і заперечують каузальність та насторожені щодо пояснення. 6) Позитивісти сумують пункти 1-5 і протиставляють себе метафізикам. Залишаючи те, що поза межами фундаментального аналізу (те, що не можна остаточно установити) позаду.

Таким чином, наукове світобачення приходить до плюралізму в оцінці знання. Це відображується на принципах логіки, перегляду основних її законів, зокрема, виключеного третього (поява багатозначної логіки Я. Лукасевича, інтуїціоністська логіка, що формується, починаючи з розробок Брауера, закону непротиріччя (лінійна логіка), закону достатньої підстави (ймовірнісна логіка) та розширенню семантики, перші спроби чого були здійснені Г. Фреге, який звернув увагу на те, що в деяких контекстах не діє принцип взаємозамінності; на підставі ідей Р. Карнапа, який формалізував ідею Г. Ляйбніца, формується семантика можливих світів.

Послідовно процес формулювання та класифікації правил логіки (рівень синтаксису) переходить до рівня розгляду та розширення семантики, важливо не тільки констатувати істинність, а і знаходитись у межах визначеного контексту. Операція квантифікації загальності та існування стає можливою не тільки для змінних, але і для предикатів, що далі буде розвинуто у логіку вищих порядків та теорію типів, розроблену в процесі вирішення парадоксу Рассела, постулюванню тези Черча-Тюрінга (будь-яка функція, яка може бути виявлена фізично, може бути обчислена, якщо не пов'язана з безперервністю та нескінченністю) та подальшого впливу λ-числення (А. Черч, С. Кліні), що стало підґрунтям функціональних мов програмування (LISP). Між тим, у 1955 році Я. Хінтікка встановлює транзитивність формул вищих порядків і можливість знаходження рівнозначної, виконуваної формули логіки вищих порядків на рівні логіки другого порядку [Див.: <https://plato.stanford.edu/entries/logic-higher-order/#4%7CSEP>].

"Щодо прагматики, можна сказати, що на даному етапі вона стала впроваджуватися у сучасну логіку разом із теоретико-ігровою семантикою [Hintikka 1973], не відділяючись на відміну від мови металогіки у формі

окремої структури. Відбулося це впровадження відразу з двох сторін. З дидактичної сторони теоретико-ігрова семантика стала основою для створення менш академічного та більш цікавого для загалу викладення різних тем навчального курсу логіки у формі логічних ігор. Строге визначення логічних ігор стали отримувати з 50-х рр. XX ст., починаючи з ранніх праць П. Лоренцена. На сьогодні створено декілька класів логічних ігор: ігри на аргументацію, на побудову моделей, на доказ еквівалентності моделей і деякі інші. З наукової формально-логічної сторони теоретико-ігрова семантика дозволила включати учасників суперечки (конфлікту) – чи, кажучи її мовою, агентів чи гравців – у самі логічні моделі" [Нечитайлов 2008, с.23].

"У 1980-му році розробниками Штучного інтелекту було зроблено два відкриття, які мали важливе значення для подальшого аналізу ролі репрезентації в інтелектуальному вирішенні проблем. Першою була поява традицій розподіленого штучного інтелекту (9-11 червня відбувся перший робочий семінар по РШІ у Масачусетському технологічному інституті і був присвячений питанням, пов'язаним з інтелектуальним вирішенням задач системами, що складаються з множини виконавців). [Див.:https://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/41155/AI_WP_204.pdf?sequence=4&isAllowed=y].

Розподілений штучний інтелект – галузь досліджень Штучного інтелекту, що стосується процесів координуваних, конкурентних дій та вирішення проблем. [Bond A., Gasser L. 1988]. За С. Пономаревим та А. Воронковим [Ponomarev, S. 2017], РШІ можна визначити за трьома головними ознаками: 1) це є метод розподілу завдань між агентами; 2) метод розподілу потужностей системи між агентами; 3) метод комунікації між агентами.

"Другим відкриттям дослідників стали розробки Р. Брукса та його групи. По-перше, розуміння того, що інтелектуальне вирішення проблем не потребує централізованого запам'ятовування знання, що оброблюються певною загальноцільовою схемою виводу, призвело до поняття розподілених і взаємодіючих систем інтелекту, де кожен елемент розподіленої репрезентації відповідає за власний компонент вирішення проблеми. По-друге, факт того, що інтелект є ситуативним і активним, у контексті окремих задач дозволяє вирішувати частину процесу вирішення у навколишню середу" [Люгер 2003, с. 262].

Подані концепти суттєво вплинули на роль інтелектуальних агентів та їх використання у вирішенні проблем аргументативного характеру (побудова особистих стратегій в умовах співпраці чи конкуренції та аргументація доцільності конкретних дій при моделюванні різнопланових ситуацій між суб'єктами-учасниками процесу).

Включення агентів у логічні моделі у наш час стає засобом вирішення проблеми дискретності систем Штучного інтелекту, що їх значно обмежує. Це безпосередньо проявляється у методі мультиагентних систем, які використовують модальну логіку – логіку достовірності. "Достовірність, своєю чергою, може мати три різновиди: 1) аподиктична (найвища достовірність) – ціле більше частини; 2) асерторична (стверджувальна логіка) – "яблуко поділене на частини"; 3) проблематична (фактор впевненості, непарні змінні)" [Советов Б. Я. 2013, с.37].

Успішний агент повинен бути здатний сприймати та аналізувати поставлені задачі, вирішувати їх та представляти певний результат своїх дій. "З комп'ютерної точки зору агент – обчислювальний процес, що виконує автономну комунікаційну функціональність додатків. З точки зору систем Штучного інтелекту доцільно мати інтелектуального агента" [Советов Б. Я. 2013, с.37].

Зазначимо також, що єдиного визначення, що таке інтелектуальний агент немає, проте у межах цієї статті будемо розуміти під інтелектуальним агентом "програмний чи апаратний об'єкт (сутність), автономно функціонуючий для досягнення задач, поставлених перед ним власником чи користувачем та таким, що наділений певними інтелектуальними здібностями" (залежно від рівня складності) [Острейковский В.А. 2004, с. 511].

У свою чергу, "мультиагентна система – це обчислювальна програма, блоки вирішення задач якої розташовані в деякому середовищі, і кожен з них здатен до гнучких, автономних та соціально організованих дій, спрямованих (чи ні) на зумовлені реалії чи цілі. Таким чином, чотирма властивостями інтелектуальної агентної системи, що включає програмні вирішувачі задач, є: ситуативність, автономність, гнучкість та соціальність [Люгер 2003, с. 262].

Імплементация мультиагентних систем дозволяє 1) вирішувати задачі, що потребують оцінки застосування різних підходів; 2) емулявати умови, що у реальному світі занадто ризиковані для відтворення; 3) прорахувати вигідні стратегії при співпраці чи конкуренції учасників, знаходженні компромісних рішень. Впровадження ідей МАС.

Прогнозування та пошук оптимальних шляхів досягнення поставлених цілей провокує подальше розширення логічної семантики у теорії ігор. Впровадження прагматики і теоретико-ігрової семантики у сучасну логіку з дидактичної та формально-логічної сторони демонструє взаємointegraцію логіки та теорії ігор. "Якщо в першому випадку стверджується, що теоретико-ігрова семантика використовується для оперування логічними структурами, то у другому – можна сказати, що логіка використовується для оперування теоретико-ігровими структурами [Нечитайлов 2008 с.24].

Симбіоз логіки та теорії ігор, продемонстрований теоретико-ігровою семантикою як підвидом формальної семантики, вбачає позитивні перспективи для філософії науки загалом. Стаття "IF-логіка, теоретико-ігрова семантика і філософія науки" [Санду 2014] розглядає IF-логіку ("логіка дружня до незалежності"), що при поєднанні з GTS (теоретико-ігровою семантикою) розраховує стати поштовхом до переосмислення основ логіки, математики, лінгвістики, філософії, структури механізмів паралельних обчислень у computer science. У 50-х рр. формується спільна для всіх галузей науки тема, що походить з економіки – поняття обмеженої раціональності. Обмежена раціональність проявляє себе як міждисциплінарне поняття, що не може бути вписане в якусь одну, визначену галузь науки, воно "не визнає відмінності між точними та гуманітарними науками (так само, як і не відділяє суспільні), воно з однаковою ймовірністю може зустрітись і в темах, пов'язаних з точними науками, такими як логіка чи фізика, і в соціальних та психологічних темах, у тому числі й у когнітивних науках... У працях фахівців з теорії ігор, зокрема Роберта Аумана, поняття обмеженої раціональності було введено, аби підтримати аналіз, побудований на рівновазі Неша, підкріплений включенням понять "пам'ять" та "інформація" у теоретико-ігрову аргументацію" [Санду 2014]. У статті Г. Санду та А.-В. Пітарінен звертається увага на те, що розгляд раціональних агентів у більш широкій перспективі за допомогою введення понять інформації та доступу до неї агентів дозволяє зняти обмеження різних видів раціональності всередині логічних міркувань у епістемічній логіці, де гіперраціональні міркування та логічне всезнання зустрічають найбільший супротив [Bacharach 1997].

"Дружня до незалежності логіка також відома як не-класична логіка [Hintikka 2002, с. 404–423] є розширенням першопорядкової логіки за допомогою кванторної приставки кванторами Генкіна. IF-логіка є узагальненням кванторів Генкіна у трьох основних відношеннях, оскільки вона допускає: 1) нетранзитивний порядок кванторів чи зв'язок; 2) циклічні чи взаємні залежності між кванторами та зв'язками; 3) недосконале інформаційне розширення індивідних нелогічних констант. IF-логіка також відома як логіка інформаційної залежності, що підкреслює той факт, що саме потік семантичної інформації всередині формул чи залежності та незалежності між пов'язаними змінними чи зв'язками, звільнюють від властивих класичній логіці обмежень лінійності та ідеальні інформації. Ба більше, ідею інформаційної незалежності можна поширити і на формули модальної та епістемічної логіки [Pietarinen 2002]. Семантика IF-логіки описана в рамках теорії ігор і може працювати з повним та неповним знанням. При неповному знанні неможливо досягти ідеальної раціональності, що змінюватиме логіку дій агента. За цих обставин обмежена семантична інформація робитиме логіку неповною і це є однією з головних ознак IF-логіки, хоча існують і інші поняття, пов'язані з обмеженістю, такі, як – різновиди зменшення та збільшення інформації, що включають досконалу та обмежену пам'ять про дії, а також знання та інформація про дії інших гравців [Pietarinen 2001]. Невизначеність інформації призводить до того, що гра проходить у ситуації, обмеженій у часі та просторі, що є лише частиною цілого. Л. Саваж називає це концепцією "малих світів" [Savage 1954], для орієнтації у такому "малому світі" потрібно визначити його межі, які накладені на нього та на агентів-учасників, вигравні стратегії відмінні у різних світах, це спричиняє невизначеність щодо обраних стратегій, подальших дій інших агентів, аж до невизначеності у тому чи правильно визначено поточний "малий світ". Як результат, допускається концепція замкненості світу (CWA, closed world assumption) – усе невідоме проголошується хибною. Така позиція є класичною для логічного програмування та програм Штучного інтелекту. Але у такому разі невизначене та хибне розмиваються між собою і мають однаковий статус, тим не менш це дозволяє IF-логіці принаймні таким чином працювати з неточним знанням, не допускаючи хаотичного вибору стратегій. Поява нової інформації може змінити позицію невизначеності і може призводити до прояву ознак немонотонної логіки, де нове знання може бути розглянуте та перевірене без перезапуску системи та повернення до нульового кроку. Неідеальні ситуації та неповнота, що допустимі у IF-логіці, імплікують можливість не дотримуватись закону непротиріччя, з чого можемо проектувати семантичні ігри з ненульовими сумами, тобто виграв одного гравця не зумовлює програш іншого і є термінальні часткові моделі, де існує вигравна стратегія для обох (у такій частковій логіці атомарні формули повинні мати часткову інтерпретацію). Це однак не позбавляє від імовірності конфліктів, спричинених не-ідеальністю системи – агенти можуть не знати про можливість виграву для обох, досягнута ціль не є остаточною і т.д.

На противагу зняття правила не-протиріччя через не-ідеальність системи у IF-логіці, у квантовій логіці допустимий подвійний виграв, будучи продовженням нескіченної логіки Я. Лукасевича, вона може містити у своїй актуальній множині твердження і його заперечення. "Завдяки принципам невизначеності (відкритих В. Гайзенбергом, концепт повноти (у сенсі, яким його розумів Г. Ляйбніц) не існує для квантових об'єктів"

[Chiara 2018, с.5]. Окрім того, в умовах квантового світу значення змінних будуть залежати від конкретної ситуації спостереження, тобто на них буде впливати контекст, у якому їх розуміють.

"Чисті квантові стани репрезентують частки інформації, які водночас максимальні (оскільки вони не можуть бути послідовно розширені до більшого знання) та логічно неповні (оскільки вони не можуть вирішити всі релевантні властивості об'єктів, що досліджуються). Ця розбіжність між концептами максимального знання та логічно повного знання репрезентує характерний логічний аспект квантового світу, що на перший погляд буде здаватися дивним, так як суперечить основним теоремам класичної логіки (та багатьох альтернативних логік): теорема Лінденбаума, за якою будь-які несуперечливі набори речень T можуть бути розширені до набору речень T' , який також несуперечливий (жодної суперечності не може бути отримано з T'), логічно повний (для будь-якого речення α у мові, чи α , чи заперечення α , належить до T'), максимальні (всі відповідні розширення T' , формалізовані на мові T' є суперечливими)" [Chiara 2018, с.8].

Також, на відміну від концепції замкненості світу (CWA, closed world assumption), де усе невідоме проголошується хибною, квантова логіка допускає підхід "все, що не заборонено – є дозволено". "Це означає, що набір нормалізованих станів детермінує унікальним чином всі трансформації (наявність ізоморфізму між станами та ефектами) www , вимірювання та загальні тести дозволені теорією: теорія повністю кодується в наборі нормалізованих станів. Наше виведення квантової теорії буде використовувати цей факт: по-перше, ми покажемо, що нормовані стани, дозволені теорією, є матрицями густини над гільбертовими просторами. Тоді ми будемо використовувати той факт, що теорія визначається одночасним набором всіх станів. Іншими словами, ми будемо точно знати, що існує тільки одна теорія, яка задовольняє принципу чистоти (purification) теорії і має матриці густини як можливі стани: ця теорія є квантовою теорією" [D'Ariano 2017, с.186].

"Квантові обчислення змінюють шлях яким сучасні проблеми будуть вирішені у недалекому майбутньому. Використовуючи квантово-механічні явища, такі як суперпозиція, фазові зрушення або заплутаність, вони дозволяють використовувати алгоритми з асимптотичними прискореннями для багатьох відповідних проблем, таких як пошук у базі даних, цілочисельна факторизація та багато іншого. Протягом останнього десятиріччя, хоча і розглядалася лише теоретично протягом тривалого часу, також відбувалися перші фізичні реалізації – з подальшою перспективою. Отже, квантові комп'ютери з десятками кубітів здаються реалістичним баченням майбутнього" [T. Monz 2011 с. 106].

Незважаючи на наявність діаметрально протилежних підходів у сучасних концепціях теорії аргументації та логіці, що у площині реального, що у площині квантового світів застосовуються принципи теорії імовірності та теорії ігор, сучасні розробки підтверджують їх тісний зв'язок. Вони допомагають розкрити прагматичний аспект аргументації та логіки, як про це вже згадувалося у цій статті. Певні дослідження [Aerts 2015] та [Bussemeyer 2009] навіть демонструють, що квантова логіка краще пояснює помилки, що робить у людина у судженнях. Сумісні дослідження теорії аргументації, логіки та теорії ігор допомагають: 1) прорахувати ризики стратегій, що застосовуються; 2) прогнозувати поведінку інших агентів, учасників гри; 3) знайти ситуації, у яких можливо досягти компромісу; 4) проаналізувати

причини можливих конфліктів між гравцями. Здобутки таких міждисциплінарних проєктів є надзвичайно впливовими у розумінні та переосмисленні філософії наук, статусу окремих галузей наук та оцінці майбутніх перспектив розвитку наукового знання загалом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Люгер, Джордж, Ф. (2003). Искусственный интеллект: стратегии и методы решения сложных проблем, 4-е издание. : Пер. с англ. – М.: Издательский дом 'Вильямс'.
2. Нечитайлов, Ю. В. (2008). Место теоретико-игровой семантики в современной логике. Игры на проверку истинности. *Логико-философские штудии*, 5, 18-28.
3. Острейковский В.А. (2004). Информатика. М. : Высшая школа. – 511 с.
4. Санду Г., Питаринен А. -В. IF-логіка, теоретико-ігрова семантика и філософія науки". (2014). <<https://www.hse.ru/data/2014/01/13/1340815597/IF-логіка,%20теоретико-ігрова%20семантика%20и%20філософія%20науки.pdf>>.
5. Советов Б. Я., Цехановский В. В., Чертовской В. Д. (2013). Интеллектуальные системы и технологии. М.: Академия. с.37).
6. Aerts D., de Bianchi M.S. (2015). The unreasonable success of quantum probability I: Quantum measurements as uniform fluctuations. *Journal Mathematical Psychology, Volume 67, August 2015*. <<https://arxiv.org/abs/1401.2647>>.
7. Bacharach, Michael, L.-A. Gérard-Varet, P. Mongin and H. S. Shin (eds.): (1997). *Epistemic Logic and the Theory of Games and Decisions*. Dordrecht, Kluwer.
8. Bond A., Gasser L. A (1988). A Survey of Distributed Artificial Intelligence. <<http://www.exso.com/nsurvo.pdf>>.
9. Busemeyer J.R., Franco R., Pothos E.M. (2009). Quantum Probability Explanations for Probability Judgment 'Errors'. Swansea University, UK.
10. Chiara M.L.D., Giuntini R., Leporini R., Sergioli G. (2018). *Quantum computation and Logic*. Springer.
11. D'Ariano G.M., Chiribella G., Perinotti P. (2017). *Quantum Theory from First Principles*. Cambridge University Press. p.186.
12. Hintikka J. (2002). Hyperclassical Logic (aka IF Logic) and its Implications for Logical Theory. *Bulletin of Symbolic Logic* 8, 404–423.
13. Ian Hacking. (1983). *Representing and Intervening: Introductory Topics in the Philosophy of Natural Science*. Cambridge University Press. p.41.
14. Pietarinen, A.-V. (2001). Varieties of IFing. in M. Pauly and G. Sandu (eds.). *Proceedings of the ESSLLI 2001 Workshop on Logic and Games, University of Helsinki*.
15. Pietarinen, A.-V. (2002). Knowledge Constructions for Artificial Intelligence. in M. Pauly and G. Sandu (eds.)
16. Ponomarev, S., Voronkov, A. E. (2017). Multi-agent systems and decentralized artificial superintelligence. <<https://arxiv.org/abs/1702.08529>>
17. Savage L. J. (1954). *The Foundations of Statistics*, New York, Dover.
18. T. Monz, P. Schindler, J.T. Barreiro, M. Chwalla, D. Nigg, W.A. Coish, M. Harlander, W. Hänsel, M. Hennrich, R. Blatt. (2011). 14-qubit entanglement: creation and coherence. *Phys. Rev. Lett.* P. 106.

Zhangozha A.

MULTIDISCIPLINARY ARGUMENTATION STUDIES: CONTEMPORARY ASPECTS AND PROSPECTS

The tendencies and achievements of the argumentation theory and logic in recent decades, achievements in the spheres of cognitive sciences and programming make it necessary to rethink the fundamental concepts of science, the process of obtaining knowledge, the instruments of truth verification and its very essence. Given the growing cross-breeding between logical knowledge and hard sciences, in particular Artificial Intelligence, the question of whether we remain in the human studies when dealing with modern logic and argumentation theory is analyzed? In this article, joint development of the theory of argumentation and probability theory, and game theory are considered. The regularities of the process of integration of the argumentation theory, logic and game theory are revealed. The analysis of the development of logical knowledge from syntactic to pragmatic dimensions determines the modern nature of logic and argumentation theory. The consideration of game-theoretical semantics, IF-logic and quantum logic argued the relevance of multidisciplinary argumentation research, which in turn leads to a rethinking of the classification of scientific knowledge and raising new issues for the philosophy of science.

Keywords: logic, argumentation theory, game-theoretical semantics, game theory, probability theory, distributed artificial intelligence, multi-agent system, intellectual agent, IF-logic, closed world assumption, quantum logic.

А. В. Кириєнко

аспірантка

ВТІЛЕНІСТЬ ТА ЕНАКТИВНІСТЬ СВІДОМОСТІ

Стаття присвячена огляду проблематики новітньої концепції енактивізму та еволюції поглядів традиційної когнітивістики. Особлива увага приділяється аналітиці понять втіленість (embodiment) та енактивність (enaction). Репрезентований погляд на свідомість як модулярну систему. Показано, що революційні ідеї представників енактивізму Ф. Варела, Е. Томпсона і Е. Роша знаходять підтвердження у сучасних експериментах з дослідження когнітивних можливостей індивіда. У статті здійснюється розкриття ідеї про вкоріненість пізнання в досвіді та його взаємодії із навколишнім середовищем, описується один із шляхів вирішення проблеми тіло-свідомість (mind-body problem). Авторкою підкреслені ключові аспекти актуалізації та значення динамічного характеру епістемологічних процесів. Розглянуто селективність у відборі образів сприйняття. Наголошено, що свідомість постас самореферентною системою, здатною до самоконструювання. У статті звернено увагу на принципову зміну методологічної парадигми у поясненні процесу перцепції та ролі тіла для сприйняття. Описуючи роль тіла у процесі перцепування зовнішнього світу агентом, наголошено на важливості використання феноменологічного методу.

Ключові слова: історія філософії, енактивність, енактивізм, втіленість, свідомість, перцепція.

Традиційно, домінуючим поглядом у філософії свідомості був розгляд тіла як периферійного явища щодо свідомості. Дане пояснення виникло у результаті активної імплементації обчислювального підходу при описі пізнавальних можливостей індивіда.

Класична школа перцепції порівнювала свідомість із певною математично впорядкованою системою, на кшталт комп'ютера, успішне функціонування якого можливе лише завдяки ефективній маніпуляції символами всередині матриці.

За такої логіки, свідомість є дискретною та локалізованою системою, яка може перципувати явища зовнішнього світу лише завдяки нейронним процесам та нервовим імпульсам всередині мозку. Тіло або ментальні стани, в такому випадку, є епіфеноменами.

Ототожнюючи людську свідомість із комп'ютерною системою, можна стверджувати, що мисленнєві операції людини будуються по аналогії із основою роботи комп'ютера – принципом символічного уявлення. Зовнішні дані, які сприймає перцепіент, перетворюються у символи, які обробляє мозок. У той же час, процес поза свідомістю розуміється як динамічний фізичний процес, а операції в самій свідомості тлумачаться як семантичні відношення. У такому випадку, процес пізнання розділяється на реальності, які не можна поєднати – фізичну зовнішню та семантичну внутрішню.

Гіларі Патнем у своєму мисленнєвому експерименті "Мозок у колбі", намагався описати сценарії, за яких мозок функціонує сепаративно від зовнішньої реальності, себто людська свідомість не припиняє свого функціонування навіть після відділення мозку від тіла.

Суть експерименту полягає у тому, щоб відділити мозок від людини та помістити його в колбу, наповнену живильним розчином. Далі підключити нейрони до комп'ютера та завдяки штучним електричним імпульсам, подібним до природних нервових імпульсів, симулювати віртуальну реальність. Таким чином, людина, мозок якої був відділений від тіла, зможе все ще усвідомлювати свою ідентичність та продовжувати пізнавати навколишній віртуальний світ згенерований комп'ютером. Згідно із фізикалістською гіпотезою, симулятивна реальність створюватиме релевантні відповіді на запити безтілесного мозку, який таким чином зможе надалі продовжувати звичайну когнітивну діяльність, точно так само як і звичайна людина із втіленим мозком та у звичайній реальності.

Якщо уявити, що мозок у колбі отримуватиме всі ті ж самі імпульси як і тоді, коли він знаходиться у скальпі, то з позиції мозку неможливо зрозуміти, де він знаходиться: у колбі чи у скальпі. У такому випадку, людина, якій належить мозок, буде слідувати образам віртуальної реальності й віритиме, що вона дійсно гуляє на вулиці, водить машину та ін.

Із позиції екстерналізму такий підхід не є можливим, оскільки ми позбуваємося головного стимулятора сприйняття – людського тіла. У той час як мозок у колбі отримує стимули від механізованого комп'ютера, втілена свідомість отримує їх від тілесних сенсорів (запах, смак, дотик тощо). Таким чином, існуватиме суттєва відмінність між тим, що транслюватиме мозок у колбі та тим, що сприйматиме втілений мозок.

При побудові системи, яка повністю імітує людський мозок неможливо відкидати принципову роль тілесності у перцепції. У протилежному випадку, пізнання зводиться до функцій суто абстрактного інтелекту, який функціонує поза його природним середовищем і, таким чином, позбавляється будь-якого зв'язку з реальністю.

Розглядаючи відмінності класичних та новітніх поглядів на свідомість, необхідно брати до уваги, що описуючи свідомість у вузькому сенсі (як обчислювальний механізм) ми можемо втрапити у коло соліпсизму. З такої позиції, ми зводимо когнітивні функції до суто інтелектуальних, ігноруючи при цьому процес філогенезу та онтогенезу – еволюційного походження функцій в процесі індивідуального розвитку особистості.

Фундаментальна відмінність між класичною філософією свідомості та перспективою новітнього енактивного напрямку полягає у тому як прихильники енактивізму пояснюють свідомість та її функціонування.

Із позиції втіленості та енактивності наше сприйняття напряму залежить від тіла. Візьмемо простий приклад, під час висловлювання наших думок – суто розумового процесу, ми жестикулюємо. На перший погляд, жести є фізичним процесом, але разом із тим вони є невід'ємною частиною мовленнєвої діяльності, адже кожен рух тіла певним чином підсилює сказане та утворює символізм. Таким чином, свідомість є природно та соціально обумовленою. Когнітивна система виходить за межі організму індивіда саме за допомогою тіла. Рух тіла є інтегрованим у загальний візуальний процес, нейрони можуть "загоратися" не лише коли ми насправді рухаємося, але й коли ми спостерігаємо за кимось/чимось у русі. Більш того, людський мозок здатен запам'ятовува-

ти більш ефективно в умовах можливості повторення навколишніх явищ або за допомогою жестів.

Праця "Втілений розум: когнітивна наука і людський досвід" Ф. Варела, Е. Томпсона і Е. Роша, змінила сучасну когнітивістику, додавши до неї феноменологічну лінію, яку розвинув Моріс Мерло-Понті у "Феноменології сприйняття". Ф. Варела висловив ідею про вкоріненість пізнання в досвіді та його взаємодії із навколишнім середовищем.

На думку творців теорії, необхідно відкинути традиційну демаркацію між зовнішнім світом та внутрішніми символічними уявленнями, так як дане розмежування жодним чином не враховує можливості зворотного зв'язку фізичних дій через вбудований пізнавальний агент – мозок.

Ф. Варела, Е. Томпсон і Е. Рош вводять поняття "enaction", акцентуючи на тому, що досягнення досвідного світу стає можливим в умовах взаємодії між організмом, зовнішнім середовищем та сенсомоторним ланцюгом як медіатором процесу перцепції.

Ядром концепції втіленості пізнання є зв'язок мозок-тіло-світ, який опирається на феноменологічну ідею про те, що когнітивні агенти сприймають світ за допомогою їх тілесної активності. Досвід пізнання виникає через тілесну взаємодію когнітивного агента із навколишнім середовищем.

Таким чином, свідомість постає динамічною сенсомоторною активністю, яка стає можливою за посередництва тіла.

Розглянемо детальніше ключову тезу в програмі енактивізму: пізнання є **втіленим**, оскільки залежить від характеристик фізичного тіла агента. Тіло відіграє каузальну роль в процесі когнітивної обробки пізнаваних речей. Його конститутивна функція регулює когнітивну активність та обмежує свідомість. Тіло лімітує характер і зміст уявлень, оброблених когнітивною системою агента. Чимале значення має тіло стосовно розподілу обчислювального та репрезентативного навантаження між нейронними структурами.

Пізнання є втіленим та ситуаційним. Тіло, яке є реципієнтом сприйняття, знаходиться у зовнішньому природному та соціокультурному середовищі, яке безпосередньо впливає на нього. Таке пізнання здійснюється лише через дію, яка формує когнітивні здатності індивіда. Когнітивна активність створює специфічне й особливе середовище сприйняття, яке відповідає потребам окремого тіла та його можливостям.

Таким чином, основою становлення сприйняття як когнітивного процесу є активний рух та взаємодія із навколишнім світом через тілесність.

Дану тезу підтвердив експеримент апарату Хелда і Хейна, які дослідили залежність зорового пізнання у кошенят через активне і пасивне навчання.

Новонароджені кошенята переважно більшість часу утримувались в темноті, а коли знаходились на світлі перебували у спеціальному станку із двома корзинками. Одне із кошенят завжди поміщали у корзину, в якій були отвори для лапок. Таким чином, воно могло пересуватись у різні боки. Інше кошеня завжди кляли у звичайну корзину, воно не могло здійснювати жодних рухів, його пересування було пасивним, адже активне кошеня його возило за собою. Обидві корзинки слідували ідентичній траєкторії руху й обидва кошенята могли спостерігати навколишнє середовище однаково та одночасно. По закінченню експерименту вчені виявили, що активне кошеня розвивалось нормально й не мало жодних дефектів сприйняття. Натомість пасивне коше-

ня мало погану координацію та було нездатним розрізняти форму навколишніх предметів.

Даний експеримент довів, що активність рухового апарату забезпечує утворення нейронних зв'язків у мозку, який починає описувати й сприймати дійсність у відповідності до потреб тіла реципієнта. Тіло відіграє каузальну роль у динамічній сенсомоторній діяльності свідомості.

Із позиції енактивізму, активним є не лише суб'єкт пізнання, але і саме середовище. Агент пізнання виокремлює певні стимули із зовнішнього світу, на які він реагує створюючи таким чином власну реальність.

Але що трапиться із нашим сприйняттям, якщо змінити один із елементів модальностей, які створюють інтегрований образ навколишнього середовища? Для цього згадаємо експеримент із фальшивою гумовою рукою та дотиком пензлика. Учасник експерименту ховає праву руку в бокс й натомість перед ним кладуть фальшиву руку дуже схожу на справжню людську. Впродовж декількох хвилин, при одночасному прогляданні реальної та фальшивої руки пензликом, учасник експерименту починає вірити, що він відчуває дотики до гумової руки як до своєї власної. Після припинення будь-яких дій із справжньою рукою, учасник експерименту продовжував "відчувати" дотики до штучної руки. Отримуючи зорову модальність про дотики до фальшивої руки, мозок інтегрує образи так, ніби усі процеси зосереджені саме в штучній руці.

Таким чином, створення симулятивного образу тіла змінює перцептивні стани агента й дозволяє інтегрувати образ власної віртуальної тілесності в навколишнє середовище.

Динамічний характер пізнавальних процесів є основою енактивного підходу. Один із ідейних натхненників енактивізму – Анрі Берґсон у своїй праці "Матерія та пам'ять" наголосив: "Сприймати свідомо означає обирати, і свідомість полягає перш за все у практичному розрізненні. Різні перцепції одного й того ж предмету, які даються нам різними органами відчуттів, не відновлюють повного образу предмета; вони будуть відділені проміжками, які відповідають пробілам у потребах людини: сприйняття цих відчуттів необхідне саме для заповнення цих пробілів. Це сприйняття має своєю метою гармонізувати відчуття, встановити певну безперервність, яка була порушена саме перервністю потреб тіла, і нарешті відновити матеріальний предмет в його цілісному образі" [2, с. 189].

За Берґсоном сприйняття має бути схопленим у розрізі життя, а конкретно у розрізі руху. Якщо ми хочемо проаналізувати перцепцію у контексті мозку для ознайомлення із матеріальною точкою продукування репрезентації, не існує іншого способу, аніж звернутися до поняття руху.

Життєвий рух, про який говорить Берґсон є певним об'єктивним процесом, який детермінується наказовими біологічними процесами, такий рух не є інтенціональністю. Світ образів виходить для об'єктів на передній план.

Рух приписується самим речам так, що вони починають приймати безпосередню участь формуванні граничного образу навколишнього середовища. Рух є в мені, але так само і поза мною. Зовнішній світ – це не світ речей, але світ дій та наших поведінкових відгуків на явища реальності.

У програмі енактивізму особливого значення набуває проблематика тіло-тіло. У першому випадку це жива тілесність, у другому ж – суб'єктивне тіло як предмет досвіду. Х. Вольф у праці "Німецька метафізика" розрізняє ці два поняття: "Körper" – коли йдеться про

будь-яке матеріальне тіло, яке розглядає фізика, "Leib" – коли йдеться про тіло, поєднане з душею, тобто людське тіло.

Із позиції енактивної теорії, межі між фізичним тілом та свідомістю стираються в процесі пізнання: тіло є елементом досвіду свідомості, у той час як сама свідомість схоплює тілесність у кожному окремому інтенційному моменті. Таке поєднання інтегрує біологічне пояснення тіла як живого організму та феноменологічне тлумачення живої суб'єктивності, стираючи таким чином межі між ними.

Така інтегрованість є ключем до вирішення проблеми тіло-свідомість (mind-body problem). У даному випадку, свідомість є отілесненою (втіленою), а тіло постає агентом пізнання, оживленим духом. Енактивізм постулює, що відношення тіло-свідомість є циклічним, а зв'язки між ними є взаємнообумовлюючими.

Ф. Варела наголошував: "тіло утворює інтенційні нитки, які поєднують його із оточуючим середовищем", це означає, що будь-яка епістемічна дія може актуалізувати сприйняття та створювати принципово нову систему образів, які утворюють повноцінний перцептивний світ [6, с. 223].

Створення власної ідентичності можливе за умов наявності будь-якої реальності (в тому числі віртуальної). Окреме когерентне Я може надавати форму зовнішньому світу в процесі конституювання себе. Та чи не достеменніше було б сказати, що саме зовнішній світ каузально обрамлює потреби тіла, підлаштовуючи його під специфічні умови навколишнього середовища? Що буде, якщо, наприклад, ми будемо перебувати в окулярах віртуальної реальності весь час, маючи перед собою картинку лише штучного симулякра навколишнього середовища?

Американський працівник інвестиційної компанії Disrupt – Джек Уілмот (Jack Wilmot) провів тиждень в окулярах віртуальної реальності для того, щоб перевірити, що буде з організмом, який тривалий час перебуває в симулятивному оточенні.

Джек безперервно та цілобово знаходився у віртуальній реальності. Вже в першу ніч експерименту він відчув, що його мозок інтерпретує звуки віртуальної реальності у такі, які ми зазвичай чуємо в реальному житті (звуки машин, шелест вітру тощо). Хлопцю здавалось, що все, що він чує існує насправді, проте це був лише симулякр.

Цікаво, що існує багато варіацій даного експерименту. Наприклад, одягнувши VR-окуляри, чоловік бачив не своє реальне тіло, а тіло манекена, який повністю відтворював усі рухи учасника експерименту. З часом, йому почало здаватись, що даний манекен і є його реальним тілом.

Наразі, питання про відмінність між свідомим візуальним досвідом та діяльністю нейронних структур є емпірично і філософськи спірним. Явища віртуальної симуляції ставлять під сумнів традиційне уявлення про те, що мозок реконструює детальну внутрішню модель поля зору. Спростовуючи дане припущення, прихильники енактивізму стверджують, що візуальний досвід "бачення" є не просто мозковим процесом, який відтворює схоплений зовнішній світ. Саме тілесність допомагає конституювати ментальні моделі на базі втіленості руху. В такому випадку, візуальна модель є розширеною та інтегрованою діяльністю, яка керується тілесними сигналами.

Неофеноменологічні погляди енактивістів, зокрема Ф. Варели, опираються на уявлення про те, що тіло саме відбирає визначені стимули фізичного світу та, у

відповідності до власних порогів сприйняття, дає зворотній зв'язок на певні події зовнішньої реальності. Навколишнє середовище стає середовищем кожного окремого тіла і навпаки, саме тіло розчиняється і повністю інкорпорується у світ. Зовнішнє середовище входить в тілесність та стає ментально й фізіологічно обумовленою надбудовою. Тож коли ми водимо автівку, наша тілесність закінчується там, де закінчується капот машини. Тростина для сліпої людини є продовженням її тілесності, додатковою рукою, що спрямовує на коректний шлях. Вона є інтегрованою у тілі й разом з тим вбудованою у зовнішню реальність. Таким чином, відношення свідомість-тіло-світ є сталим і циклічним.

Енактивізм базується на тезі, що сприйняття є актуальною подією у світі. Таке процесуальне бачення припускає екологічне й натуральне середовище, в якому той, хто сприймає, розгортає свою перцептивну діяльність. Синергічна єдність агентів сприйняття допомагає здобувати нову інформацію через дію. Отож, перцепція безпосередньо пов'язана із дією й можлива лише за її допомоги.

Свідомість у єдності із тілом складає самореферентну систему, здатну до самонавчання та самовідтворення. Такі системи прийнято називати модулярними, вони працюють у ієрархії від простого до складнішого процесу. Сама система є капсульною та здатною до самоконструювання.

Коли теорія модулярності була презентована когнітивістам, свідомість одразу визначили як не(!)модулярну. Традиційно, свідомість ототожнювали із системою моторно-репрезентативного контролю, але аж ніяк не із завершеною та самовідтворюючою системою. Розгляд ментальної архітектури модулярності розподілявся на два напрямки – горизонтальний та вертикальний.

Із "горизонтальної" точки зору усі елементи перцепції (пам'ять, уява, судження та ін.) є самостійними й незалежними. Вертикальний підхід постулює, що всі ментальні частини перцепції є каузальними й нейронно обумовленими.

Прихильники енактивної теорії оскаржили дану тезу, стверджуючи, що свідомість має всі ознаки модулярності. Зокрема, модулярні системи обов'язково є специфікованими. Це означає, що вони обробляють лише вибрані елементи. Синергія свідомості й тіла також схоплює лише ті елементи зовнішнього середовища, які людині необхідно сприйняти.

У своїй праці "Модулярність свідомості" Дж. Фодор наголосив, що капсульність ментальних систем дозволяє говорити про каузальний зміст перцепції. Головна ідея полягає в тому, що властивості змістів свідомості залежать не лише від внутрішніх зв'язків у системі, частиною яких вони є, але вони також залежать і від причинних зв'язків із зовнішнім світом.

Однією з ознак модулярності, якій цілком відповідає свідомість, є "галузеву специфікованість" (domain-specificity). Це означає, що когнітивний механізм сприймає лише певний визначений шматок інформації. Як ми вже згадували вище, свідомість диференціює усі образи зовнішньої реальності та обирає, на які саме явища необхідно давати зворотній зв'язок. Така вибірковість у сприйнятті інформації характеризує свідомість як модулярну перцептивну систему.

Другою важливою ознакою, про яку згадує Дж. Фодор, є інформаційна капсульність. Сприйняття зовнішніх явищ, яке відбувається в момент перцепції, не може впливати на інформацію у решті мозку. Це зокрема пояснює, чому під час експерименту зі штучною ру-

кою, людина, навіть усвідомлюючи наявність оптичної ілюзії, продовжувала сприймати дотики до гумової руки як реальність.

Можемо зробити висновок, що енактивізм концептуалізує питання втіленості свідомості та її взаємообумовленості із тілесністю. Відкидаючи дискретність зовнішнього та внутрішнього світів, втілений розум (embodied mind) інкорпорується в нерозривну матрицю людської перцепції: свідомість-тіло-світ. Інтегральний погляд на пізнання дозволяє стверджувати, що існує можливість виходу за межі розрізнення реального та віртуального. Проблема ідентичності особистості, в рамках віртуального підходу, провокує утворення широкого поля для дискусій стосовно втіленості перцептивного досвіду.

Kyriienko A.

EMBODIMENT AND ENACTIVITY OF CONSCIOUSNESS

The article is devoted to reviewing the problems in modern enactivism theory and the evolution of the views of traditional cognitive sciences. Particular attention is paid to the analysis of the concepts of embodiment and enactivity. Represented a view on consciousness as a modular system. The revolutionary ideas of the representatives of the enactivism (F. Varela, E. Thompson, and E. Rosch) are confirmed in modern experiments on the study of the individual's cognitive capabilities. The article discovers the idea of a rooted knowledge in experience and its interaction with the environment, describes one of the ways to solve the mind-body problem. The author emphasizes the key aspects of actualization and the significance of the dynamic nature of epistemological processes. Considered the selectivity of the choice of perception images. The article emphasizes that consciousness is a self-referential system capable of constituting itself.

Key words: history of philosophy, inaction, enactivism, embodiment, consciousness, perception.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Князева Е. Н. "Энактивизм: новая форма конструктивизма в эпистемологии": Центр гуманитарных инициатив; Университетская книга; Москва, Санкт-Петербург; 2014 – с. 352.
2. Bergson H. *Matière et mémoire*. Essai sur la relation du corps à l'esprit [електронне джерело] / Henri Bergson // Première édition : 1939. Paris: Les Presses universitaires de France, 1965, 72e édition, 1939. – Режим доступу до публікації: http://classiques.uqac.ca/classiques/bergson_henri/matiere_et_memoire/matiere_et_memoire.pdf
3. Fodor, J., 1983, *The Modularity of Mind*, Cambridge, MA: MIT Press. – p. 145
4. Merleau-Ponty M. *Phenomenology of Perception*, Colin Smith (tr.), New York: Routledge and Kegan Paul, 1962. – p. 696.
5. Thompson, E., 2007, *Mind in Life: Biology, Phenomenology, and the Sciences of Mind*, Cambridge, MA: Harvard University Press. – p. 568.
6. Varela, F., Thompson, E. and E. Rosch, 1991, *The Embodied Mind: Cognitive Science and Human Experience*, Cambridge, MA: MIT Press. – p. 308.

Л. А. Мороз

магістр філософії

ПРО ПОХОДЖЕННЯ ЗНАЧЛИВОСТІ ІНШОГО: ВІД СПІЛЬНОСТІ ІСТОРІЙ ДО МАТЕРІАЛЬНОСТІ ДІЙ

Використовуючи постфеноменологічну методологію, авторка ставить за мету дослідження надати опис побутування значливості іншого (в тому числі постгуманістичного) в досвіді людини на структурному рівні. Висунуто дві гіпотези походження значливості: перша вбачає джерело значливого стосунку у спільності історій, друга наголошує на втілених, матеріальних, діяльнських засадах досвідного перекивання. Спростувавши історико-нарративну модель значливості через її недостатність для опису феноменів болю, мовчання та можливого майбутнього, дослідження зосереджується на значливості як такій, що побутує спільною матеріалізованою дією між речами. Залучення потенціалу агентного реалізму Карен Барад і тілесних семантик дає змогу застосувати матеріальну концепцію до аналізу значливості постгуманістичних фігур, зокрема нейронної мережі та згенерованого нею роману 1 the Road. Авторка доходить до висновку, що значливість уможливлена саме матеріальною, втіленою, контактною спільною інтра-дією дієвців, серед яких можуть бути не лише люди, а й інші агенти, на перший погляд позбавлені здатності до значливості, зокрема штучний інтелект.

Ключові слова: значливість, постгуманізм, інтра-дія, сенс, інший.

Постановка проблеми в загальному вигляді

Фігура І/іншого у філософії розглядається як засаднича умова можливості людського досвіду, його життєвої архітектури. Однак наділення іншого трансцендентальним статусом часто обертається припиненням подальших пошуків того, в який спосіб інший є структурно визначальним для нашого досвіду й чому він не може не бути значливим. Феноменологи часто стверджують про очевидну даність значливості іншого в досвіді, натомість це дослідження здійснить спробу заглибитися в таку даність та умови її побутування.

Термінологічний вибір концепту "значливість", не зовсім звичного українському філософському дискурсу, зумовлено прагненням відмежуватися від конотацій з поняттями "значення" (meaning) в контексті аналітичної філософії мови та логічної семантики; "значущості" або "вагомості" (validity) як одного з центральних питань практичної філософії, де визначаються умови значущості, універсальної обґрунтованості практичних норм; "цінності" (value) з точки зору етики та моральної епістемології; "визнання" в соціальній філософії (передовсім у концепції Акселя Хонета); гносеологічно-герменевтичним, логіко-лінгвістичним та екзистенційним вимірами сенсу. В цій статті значливість (mattering) розглядається передовсім як умова можливості спосіб досвідження, вкоріненій у матеріалізації спільних дій людини та іншого. Такий підхід створює нову рамку для філософського аналізу: розуміння умов значливості перетворює "об'єкт" дослідження на співпричетного дієвця людського досвіду. Своєю чергою ця перспектива виявляється плідною при вивченні феноменів штучного інтелекту та інших постгуманістичних акторів. Усвідомлення досвідно-структурних обставин, унаслідок яких постгуманістичні фігури стають особливо значливими для людства у XXI столітті, дає змогу по-новому подивитися на їхнє місце та роль у культурі й повною мірою залучити їхній агентний потенціал – не як заміників, помічників, суперників, а як носіїв унікальної чуттєвості, до-межі символічної матеріальності.

Останні дослідження з проблеми, що розглядається

Концептуалізація значливості є новою для україномовного філософського простору. У світовому контексті значливість у сенсі mattering як умова людського досвідження концептуально оформлена у роботах Ребеки Голдштейн, Карен Барад, Вендела О'Браяна, Ребеки

Шелдон, її зв'язок з тілесністю артикульовано в Марка Джонсона, Хорста Рутрофа, Дона Айді, представників течії New Materialism. Ширше філософське підґрунтя для тематизації значливості утворюють Жиль Дельоз і його логіка сенсу, з дослідженням маніфестацій сенсу від античності через Ляйбніца до Кєрола, феноменологія Гусєрля, Гайдеґєра, Мерло-Понті, енактивістські течії.

Формулювання мети і завдань

Мета роботи – надати опис побутування значливості іншого в досвіді людини. Завдання: сформувати гіпотезу(-и) побутування ситуації значливості в досвіді людини та здійснити перевірку їхньої дієвості казуальним чином; з'ясувати структуру людського досвіду (у випадку нелюдських інших – структуру перебігу ситуацій), завдяки якій відбувається інтеграція іншого в горизонт значливості; проблематизувати нарративний підхід розгортання значливості людського досвіду.

Виклад основного матеріалу

Як інший – людина, річ, явище – постає в горизонті значливості й make sense, має сенс? Звідки і в який спосіб походить значливість і побутує в досвіді людини на структурному рівні?

На перший погляд, формування значливості потребує навстрічної нарративної спільності історій: той, для кого щось стає значливим, і те, що стає значливим, однаково важать для становлення сенсу. Спільний стосунок вимагає особливого, метафоричного ставлення до іншого: інший з'являється, коли вирізняємо його (або її) з тла, з випадку, з настрою і кличемо метафорою, даємо ім'я. Значливий інший – це виокремлений метафорою інший. Йдеться про особистий контакт, співнесення особистих історій: явище не стане значливим, доки не впаде в око, не стане частиною досвіду. Водночас для розпізнавання іншого потрібна не лише спільна подія, а й зсув, неспівпадіння. З одного боку, інший має бути чимось схожим для нас, інакше б його не помітили, з іншого боку, він розширює поле сприйняття й наші можливості, він не такий, як ми. Чужий разом із чужістю містить подібність: ту саму, яка змушує людей приймати манекени за перехожих і не розпізнавати від раптового початку чуже слово, бо в першу мить ми налаштувані на рідну мову.

Структуру досвіду, що забезпечує спільнісне формування значливості іншого, концептуалізовано французьким постфеноменологом Анрі Мальдіне. Мальдіне критикує трансцендентальну філософію, передовсім трансце-

ндентальну феноменологію, за дослідження умов *можливого* досвіду й ігнорування умов *неможливого*, *незаного*, *чужого*, адже життєвий досвід є завжди *непередбачуваним*, його спонтанність не можна визначити *апріорними* рамками. Трансцендентальна феноменологія сприймає іншого як "одного з", як рівного з усіма іншими, як просто термін для позначення *необмеженого простору* можливостей, у той час як поява іншого *насправді* руйнує наш *усталений досвід* можливого [11].

Для того, *щоби* показати *фундаментальну відкритість* людини до *незаного* та *непередбачуваного* в ритмізованому світі, Мальдіне вводить поняття *transpassibilité* (транспативність). Пативний, пристрасний – це здатний *зазнавати чогось*, *терпіти*. Поняття позначає не *саму пасивність*, а *здатність до неї*, що *передбачає* і *внутрішню активність* як *сприйнятливості*. Щоб *перетерпіти щось*, *бути підданим впливу*, мусимо *мати певну рішучість існування* [1, с. 148-149]. Транспативність – *нескінченна здатність бути відкритим* [там само, с. 198].

У Мальдіне *транспативність* стосується не окремого об'єкта, а *події несподіваної зустрічі*, *événement*, яку можна *очікувати*, але яка *все одно застає зненацька*, *перевершує наше уявлення* і *не вкладається в уже наявні, усталені обриси*. Вона *проривається крізь них*, *тим самим збагачуючи й задаючи новий зміст досвіду*. Коли *несподівана реальність вторгається в повсякдення*, ми *носимо її в собі та пристосовуємося до неї*, але не *утворюючи імунітет* (бо *імунітет – це звільнення від чогось, несприйнятливості*), а *відкриваючи себе, демонструючи власну вразливість та оголюючи беззахисність до чужості*. Важливо, що *це не просто поодинокі випадки*, які *струшують буденність*, а *необхідна щомить людського існування*. Нова подія *вписується в уже наявні структури саме через ритмізований характер досвіду*: його *уривчастий характер дає змогу через паузу долучити нову, відмінну послідовність так, щоб вона стала інтегрованою в попередні інтонації*.

Накладаючи *ескіз Мальдіне на спосіб з'яви значливості іншого*, бачимо, що *інший не просто з'являється в горизонті життєсвіту*. Він *приходить несподівано, до того перебуваючи в "ніщо"*, як *каже Мальдіне* (і тут *відчувається радше не екзистенційний мотив Гайдегера, а означення того, що виходить за межі, а тому недоступне – звідси й транспативність*). Наш світ *має лише начерки для можливих значень речей, що "тиснуть" на нас* (а ми *підвладні їхньому тиску, підвладні пристрасності*), але *реальне, а значить, і неможливе (відома теза Мальдіне) буде осягати несподівано*. Нова *значливість є дивовижною в тому сенсі, що порушує закономірності та усталеності світу тут*. Мальдіне *недарма цитує свідопис Бінсвангера про австрійського драматурга Гуґо фон Гофманстала: річ – це неозначувана значливість* [там само, с. 195], *неозначувана в сенсі відсутності будь-якого означника з нашого світу, який міг би адекватно її виразити*. Через *це настає вибух старого світу й народження нового*. Мальдіне *намагається показати, що подія поклику до іншого – це все ще наш світ, та сама локалізована місцина, але збагачена постійним ритмічним перевідбиванням розривів і розкриттів*.

Чи *проходить припущення про спільно-історичний, нарративний характер значливості перевірку досвідом?* Спільність історії *не в усіх випадках є достатньою для розуміння значливості: відсутність репрезентаційних змістів у ментальних станах болю й німота перед тим, що перевершує досвід, в авангардному мистецтві найяскравіше засвідчують лінгвістичну неспроможність передати особливі значливості чуттєвого досвіду*.

На *принципову нередукованість сутностей світу до їхньої мовної репрезентації* також *проливає світло гексеїзм*, *напряма сучасної модальної логіки* (Каплан, Кріпке, Льюїс). За *гексеїзмом* *можливі світи не можуть бути вичерпно описані лінгвістичними засобами актуального світу: репрезентація de dicto не завжди охоплює ті відмінності, які існують у можливих світах de re*. Гексеїсти *припускають існування сутнісно різних об'єктів у двох різних світах, які при цьому можуть мати якісно однакові описи, відрізняючись лише своєю цейністю*. Між *описом уречевленого і уречевленим не існує тожності або відношення слідування*. Розрізновані світи *не завжди мовно розрізновані, адже описові ресурси мови обмежені актуальним світом і не можуть охопити всіх випадків можливих світів* [5, с. 331], *містять тільки ті можливості, властивості, індивідів, які наявні в термінах актуального світу*. Конструювання *майбутнього зі значливим іншим не обов'язково є продовженням історії минулого; можливі світи лишаються мовно невизначеними внаслідок відсутності виражальних засобів для потенційних ситуацій*. Усі *практики опису майбутнього (фантастика, мрія, прогноз) прагнуть розповісти історію майбутнього, натомість майбутнє як таке, схоплене в його безпосередній даності, жодним чином не описується наративно*.

Враховуючи *вищенаведені приклади-аргументи на користь антинарративності й невербальності значливості*, *видається необхідним уточнити формулювання проблеми дослідження*. *Значливість убачається не як інтенційна скерованість на предмет, не як те, що може постати в горизонті досвіду, а потім його полишити, навіть не як двоспрямований стосунок між людьми й речами*. Відтепер *вона виступає рамковим тлом досвіду життя загалом, інстинктом значливості (mattering instinct) у термінах Ребеки Голдштейн* [7]. *Не виникаючи й не зникаючи, значливість завжди з нами в тій мірі, в якій ми живемо серед явищ, оточуємо і буваємо оточені речами, помічаємо, вбачаємо, створюємо і перетворюємо їх*.

Тому *друге припущення щодо походження значливості спиратиметься на агентний реалізм американської філософії Карен Барад*. *Ключовим тут є зв'язок значення і матерії (mattering), втіленого, тілесного, діяльного аспекту значливості*. Матерія *виявляє себе в інтра-дії (intra-action) – "взаємному конституюванні переплетених агентностей"* [3; с. 33], а *агентність визначається як здатність діяти*. На *відміну від звичайної взаємодії (interaction), де окремі індивідуальні сутності можуть розглядатися незалежно від самої взаємодії, поняття інтра-дії визнає: речі не існують до початку інтра-дії, а матеріалізуються і набувають своїх властивостей лише в ній*. Мова *іде про те, щоби показати принципову належність об'єкта та спостереження до одного світу, до повністю контекстуального буття-в, де матерія і значення зустрічаються, до одного "порядку" втілень без розподілу на внутрішнє й зовнішнє*.

Інтра-дія заохочує перехід від відмінностей і розмежувань до дифракції, тобто відмінностей, що постають у здійсненні (differences-in-making) [там само; с. 376-377]. *Тільки в процесі інтра-дії нерозрізновані агенти починають виринати, дифракуватися, конденсуватися як відмітні елементи буття*. Аналогічним чином *можна ствердити, що значливість повсякчас підтримується, утворюється, посилюється або зникає у становленні й динаміці; це повторюване (ре)конституювання та седиментація специфічних конфігурацій часу, простору й матерії*. Кандидати на *значливість не з'являються окремо в горизонті досвіду*. Вони *не існують, доки не здійснено інтра-дії матеріалізованих окремішностей і*

водночас існують завжди – тлом, готовим викристалізуватися під дотиком. Ось чому так складно визначити точний момент постанови значливості, й саме тому було б онтологічною помилкою брати кандидатів на значливість окремо від їхньої значливості. Речі – це не те, чим вони є, а те, якими постають у численних інтра-діях, тому значливість – не зустріч речей, а спосіб їх існування. Значливість речі вкорінена в її матеріальності, яка "з'являється" в процесі спільних дій між тим, що стане значливою річчю, і тим, для кого вона стане значливою. Використовуючи речі, ми бачимо осердя, матеріальне втілення численних переплетеностей: вони постають перед поглядом саме через свою значливість. Тому матерія в такому розумінні є не субстанцією, а місцем і порядком, завдяки якому ми змінюємося, щоби сприйняти дещо як значливе, і бачимо його як таке лише в результаті діяльнєсних змін.

Якщо нарративна концепція значливості нагадує гру на фортепіано, якій треба усвідомлено вчитися й тренуватися, матеріально-діяльнєсна гіпотеза схожа на гру на побудову правил, гру, в яку ми не знаємо, чи вміємо грати, доки не спробуємо. Значливість – це гра, правила якої придумуємо під час гри. Значливість – це зміна, що викликає зміну; зміна, яка можлива тільки за рахунок зміни.

Яскравим позапропозиційним виразом значливості може бути дотик. Дотик сам по собі маніфестує агентність, відкритість, готовість і цікавість до світу. Постанови значливості, втілене доторком до світу, залучає поняття віртуальності. Значливість починає розгортатися не як здійснена точка події, а як реальна, ще не присутня віртуальність, що не існує в просторі й часі, а задається полем інтра-дій. Кожен індивід завжди складається з можливих інтра-дій з самим собою через усіх віртуальних інших. Самодоторк тоді виступає як контакт з нескінченною інакшістю того, чим ми не є. Зрештою, ми – це не тільки те, чим ми є, а й те, чим ми не є, а могли би бути. Матерія – це конденсація здатності відповідати; кожен з нас сконституційований як відповідь іншому, як той, що перебуває в доторку з іншим [4; с. 7].

Віртуальний характер значливості жодним чином не виключає і не заперечує її втіленість і матеріальність. Словам Дона Айді про те, що тіла віртуальної реальності "тонкі й ніколи не здобудуть повноти плоти" [9; с. 15] можна опонувати тезою, що саме тіло як Leib не позбавлене віртуальності – сучасні технології лише додають можливостей тілу бути легіоном будь-яких історій: вразливим, могутнім, мандрівним, осідлим, ніжним, грубим. Тіло є основою, на якій проступає значливість; упродовж його мандрівок утворюється зав'язь з дечим, що відкидає множину інших інакшостей і витягує свою дійсність з віртуальності через рецептивний самодоторк тіла (значливість – це не просто дотик до іншого, а самодоторк, коли інший резонує з чужістю, яка існує в нас самих). З огляду на вкоріненість значливості в тілі, в сфері чутливості, особливий шлях для розуміння значливого пропонує мистецтво, а естетика перетворюється на вивчення всього, що належить до людської властивості утворювати та переживати значливість. "Мистецтво має значення, оскільки надає найбільш піднесений, інтенсивний, тісно інтегрований досвід значливості, застосування всіх звичних ресурсів для продукування значливості" [10, с. 208] (Марк Джонсон).

Джудіт Батлер, аналізуючи матеріальність як буцімто необхідне підґрунтя феміністичних практик, стверджує, що матерія вже має історію, седиментується в межах дискурсу статі, сексуальності. Матеріальність тіла є не первинною щодо дискурсу, а його наслідком,

тому не може узасадничувати феміністичні тези. Матеріальність має стати об'єктом феміністичних запитвань, а не їхньою основою, адже говорити про матерію значить говорити про історію матерії [6; с. 49].

На заувагу Батлер можна відповісти, що вона ігнорує роль тіла як невід'ємної частини герменевтичної діяльності й побудови значення загалом. Хорст Рутроф навпаки стоїть на позиції, що мова – це не що інше, як символічна сітка, яка нічого не означає, допоки не втілена певними позамовними знаками. Семантичні теорії, котрі будуються виключно на мові, а також теорії, що поєднують природні та формальні мови, стають проблематичними, коли намагаються описати, як ми спілкуємося в культурних умовах. Значення лінгвістичних виразів є невизначеним без допомоги візуальних, тактильних, нюхових та інших тілесних ознак (аналіз Рутрофом класичних семантичних теорій демонструє помилку ігнорування чуттєвих аспектів значення: наприклад, Фреге, стверджуючи однаковість референтів "вранішньої зорі" та "вечірньої зорі", ігнорує їхнє "референційне тло", а саме той факт, що без тілесного досвіду ранків і вечорів ці терміни не мали б значення і не були б забезпечені референтами [14, с. 57]).

Дієвість матеріально-діяльнєсної концепції значливості засвідчується застосуванням цього підходу до аналізу значливості нелюдських інших. Наразі популярності набуває "культура другого порядку", де штучний інтелект, створений людиною, починає генерувати власний креативний продукт (як-то картини або сценарії до фільмів, які пишуть нейронні мережі).

Коли розглядати зміст твору, написаного штучним інтелектом, з точки зору історично-нарративної концепції значливості (наприклад, Поля Рікера [2]), отримуємо безсенсовий набір слів. Зв'язна, сюжетна проза, написана природною мовою, досі є викликом для творців штучного інтелекту. Однак матеріально-діяльнєсний погляд на значливість відкриває несподівані ракурси у сприйнятті таких текстів. У березні 2017 року американський митець, спеціаліст з креативних технологій і фахівець у царині штучного інтелекту, письменник письменників Рос Гудвін разом зі своєю командою рушив на "Каділаку" в подорож з Нью-Йорка до Нового Орлеана, штат Луїзіана [13]. Машина була обладнана камерою відеоспостереження, GPS-пристроєм та мікрофоном, що під'єднувалися до Гудвінового ноутбука зі спеціально розробленим штучним інтелектом (далі – ШІ) – рекурсивною нейронною мережею LSTM (long short-term memory). За чотири дні подорожі ШІ написав роман-травелог *1 the Road* [8] на основі "побаченого" та "почутого" через камеру й мікрофон, фіксує час і місцезнаходження завдяки внутрішньому годиннику й GPS [12]. Текст задумувався як своєрідний омаж "У дорозі" Джека Керуака, але в результаті кардинально відрізняється від свого літературного ідеолога.

Співставлення роману ШІ з рамковими нарративними умовами Рікера показує, що категорії оповідності, історичності й часовості не дають змоги адекватно потлумачити значливість цього тексту. У романі є синтаксичні та семантичні огріхи, відсутні інтрига й сюжет, немає прописаних персонажів. Але цей текст все одно читається як текст – від нього можна отримувати насолоду, дізнаватися нову інформацію, співпереживати поодиноким героям. Цей текст усе одно значить. Чому? **Тому що діяльнєсний підхід до значливості бачить у романі сприйнятливим для будь-кого, бачить утілений текст, де читач не просто поринає у створений світ, а повністю його спів-конструює – не як образну репрезентацію,**

а на рівні реабілітації референції, матеріального втілення значливого позамовного світу. Унікальність *1 the Road* полягає в тому, що він увиразнює і підкреслює матеріальну залежність значливості значення від референції, при цьому інтерпретація позірно абсурдного тексту нейронної мережі не намагається знайти за вільною грою означників приховані сенси, а впирається в утілене сприйняття штучного інтелекту.

Натомість будь-який нарративний підхід до таких текстів обтратить письмо нейронної мережі під патерни людського письма й читання, ставитиме людську креативність у недосяжний зразок для порівняння. "Коли штучний інтелект замінить людину?" – це неправильно поставлене питання. Нейронні мережі мають іншу роль й іншу форму творчості. Техноскептики часто критикують розробки у сфері ШІ за те, що креативні нейронні мережі не мають реального усвідомлення свого тексту. Але чи *мусять* вони розуміти? Чому з усього неохопного потенціалу ШІ ми пристосовуємо його до того, з чим непогано пореагує і людина? Нейронна мережа може й не вміти написати новий "У дорозі", але вона здатна створити матеріальну прозу, значливість якої не постулюється історією подорожі, а цілковито покладена з інтра-дій ландшафтів, розмов, мандрівників, інших машин.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

У прагненні надати опис побутування значливості в досвіді під час дослідження **було висунуто два припущення**. Перша гіпотеза походження значливості – історико-нарративна, лінгвістична – базується навколо вибудовування спільної історії між кандидатами на значливість: значливими можуть стати лише ті речі, які мають з нами певне досвідне перекривання (спільну присутність і спільну відсутність). У досвіді це відбивається його автотрансформацією: готуючись прийняти іншого як значливого, ми здійснюємо перевтілення, що уможливорюється особливою відкритістю досвіду, його транспативністю, яка інтегрує нову послідовність в усталений ритм попередніх історій. Водночас казуальна перевірка демонструє, що нарративна гіпотеза досвіду значливості не витримує особливих проявів значливих подій (болю, мовчання, можливого майбутнього). На протигагу історично-нарративній концепції представлено гіпотезу інтра-дієвої значливості на базі агентного реалізму Карен Барад. Матерія і значення не можуть бути розірвані. Всі тіла – людські й не людські – значать через повторювану інтра-дієвість світу, її перформативність. Ми не сприймаємо матерію окремо від її втілень, і ці втілення виникають із залучених здатностей діяти.

Moroz L.

ON THE ORIGIN OF MATTERING OF THE OTHER: FROM SHARED STORIES TO THE MATERIALITY OF ACTIONS

Relying on the post-phenomenological methodology, the author aims to provide a description for the mattering of the (post-human) other in human experience at the structural level. The article presents two hypotheses of the origin of mattering: the first one regards shared stories as a precondition for mattering, whereas the second one focuses on the embodied, material and action-based prerequisites of the experiential convergence of two parties. After refuting the historical narrative model of mattering because of its incapability to describe the significance of pain, silence and possible future, this study proposes to understand mattering as a mutual materialised action between things. Using Karen Barad's agential realism and bodily semantics makes it possible to apply the embodied mattering approach to analysing the significance of post-human figures, in particular, the novel 1 the Road generated by the neural network. The author concludes that mattering is enabled through the material, contact, bilateral intra-actions of the agents that may include such figures as the AI, which at the first glance does not possess the mattering ability.

Key words: mattering, posthumanism, intra-action, sense, the Other.

Індивіди неодмінно матеріалізуються і стають частиною матеріалізації значливих речей, а тому не можуть не мати значення – значливість постає неминучим інстинктом, умовою досвідання. Окремих подальших досліджень на тему значливості заслуговують питання щаблів значливості, способів її градації (позитивна й негативна значливість, важливість, цінність, вагомість тощо), можливості позірної значливості, а також розмежування досвідної значливості, фізичної необхідності й соціально-культурного детермінізму.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мальдине, А. О сверхстрастности / Пер. с фр. С. А. Шолоховой под ред. А. В. Ямпольской // (Пост)феноменология: новая феноменология во Франции и за ее пределами. – М.: Академический проект, 2014. – С. 151-203.
2. Рикёр П. Время и рассказ. Т. 1. Интрига и исторический рассказ. – М.; СПб.: Университетская книга, 1998. – 313 с.
3. Barad, Karen. *Meeting the Universe Halfway: Quantum Physics and the Entanglement of Matter and Meaning*. Duke University Press, 2007, 544 p.
4. Barad, Karen. "On Touching – The Inhuman That Therefore I Am." *Differences* 25, no. 5, 2012, pp. 207-223.
5. Bricker, Phillip. "Reducing possible worlds to language." *Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition*, vol. 52, no. 3, 1987, pp. 331-355.
6. Butler, Judith. *Bodies that matter: on the discursive limits of 'sex'*. Routledge, 1993, 288 p.
7. Goldstein, Rebecca Newberger. "The Mattering Instinct: a Conversation With Rebecca Newberger Goldstein." *Edge*, Mar. 2016, www.edge.org/conversation/rebecca_newberger_goldstein-the-mattering-instinct.
8. Goodwin, Ross, and Intelligence, Artificial. *1 the Road*. Jean Boîte Éditions, Paris, 2018, 160 p.
9. Ihde, Don. *Bodies in Technology*. University of Minnesota Press, 2002, 155 p.
10. Johnson, Mark. *The Meaning of the Body: Aesthetics of Human Understanding*. The University of Chicago Press, 2007, 308 p.
11. Maldiney, Henri. "De la transpassibilité." *Penser l'homme et la folie (À la lumière de l'analyse existentielle et de l'analyse du destin)*. Editions Jérôme Millon, 1991, pp. 263-308.
12. McDowell, Kenric. "AI Poetry Hits the Road – The American road novel meets machine learning." *Medium*, Apr. 2017, medium.com/artists-and-machine-intelligence/ai-poetry-hits-the-road-eb685dfc1544.
13. Merchant, Brian. "When an AI Goes Full Jack Kerouac – A computer has written a 'novel' narrating its own cross-country road trip." *The Atlantic*, Oct. 2018, www.theatlantic.com/technology/archive/2018/10/automated-on-the-road/571345/.
14. Ruthrof, Horst. *Semantics and the body: meaning from Frege to the postmodern (Toronto studies in semiotics)*. University of Toronto Press, 1997, 321 p.

Д. Д. Пучкова

магістр філософії

ВРАЗЛИВІСТЬ КОНЦЕПТУ "НОМО ECONOMICUS": ВИХІД ДО НАДЖ-ТЕОРІЇ

Тенденції до абсолютизації людини в економіці, які з'явилися завдяки Адаму Сміту, превалювали тривалий час у царині економічних уявлень аж до XX століття. Створення концепту homo economicus ("людина економічна"), за яким людина постає раціональним індивідом щільно впліталось в канву канонічного розуміння економічних процесів, допоки не почала виникати всебічна критика концепту homo economicus з боку економічних антропологів і неокласичних економістів. Критика моделі "людини економічної" спричинила створення іншої моделі, що характеризується уявленнями про істотно обмежені можливості людини, і передбачає більш складну цільову функцію, для якої досягнення оптимуму неможливо. Йдеться про концепцію обмеженої раціональності (bounded rationality), апологетами якої є Г. Саймон та О. Вільямсон. Подібна модель виходить з пізнавальної передумови, за якою суб'єкти в економіці лише "прагнуть діяти раціонально, але в дійсності мають цю здатність лише в обмеженій мірі".

Послугуючись концептуалізацією Річарда Талера та Каса Санстейна, ми спостерігаємо в межах економіки трансформацію людини з "екона" в "гумана". На доволі тривіальних прикладах Талер та Санстейн демонструють, яким чином діє справжня людина в ситуаціях вибору, де потрібно прийняти, здавалося б, найбільш вигідне для себе рішення. Виявляється, що кожна людина має дві когнітивні системи (автоматичну та рефлексивну), і не в усіх випадках вона керується останньою. Так, володіючи невинуватим оптимізмом та надмірною самовпевненістю, гумани звикли вважати себе раціональними істотами, тоді як це лише позірна принада. Автори представляють "теорію наджів" (nudge theory) як логічне продовження своєї позиції, пропонуючи розглядати "надж" як аспект архітектури вибору, який змінює поведінку людей у передбачуваний спосіб, не забороняючи жодних варіантів і жодним чином не змінюючи їхніх економічних стимулів. Така теорія лібертаріанського патерналізму, в межах якої спостерігається трансформація людини "екона" в людину "гумана", хоча і викликає багато сумнівів щодо її стратегічного впровадження в життя, але виявляється більш наближеною до реального стану справ, ніж концепт "homo economicus".

Ключові слова: homo economicus, обмежена раціональність, поведінкова економіка, надж, надж-теорія.

Абсолютизація людини в економіці, завдячуючи Адаму Сміту, була відмінною рисою економічних теорій аж до XX століття. Створення концепту homo economicus ("людина економічна"), за яким людина постає раціональним індивідом, який постійно прагне до нарощення багатства заради власних інтересів, щільно вплітався в канву канонічного розуміння економічних процесів аж поки не почала виникати всебічна критика концепту homo economicus з боку економічних антропологів та неокласичних економістів. Поведінкова економіка є новим напрямком дослідження поведінки реальної людини в ситуаціях економічного вибору, де потрібно прийняти, здавалося б, найбільш вигідне для себе рішення. Вона вказує на неспроможність людини діяти як ідеальний економічний суб'єкт, який абсолютизувала традиційна економіка, і демонструє реальний стан справ в економічній сфері. На працях представників поведінкової економіки Річарда Талера та Каса Санстейна, можна побачити, що поведінкова економіка має всі шанси вийти за межі лише дескриптивних практик, впроваджуючи надж-теорію. Але остання, при аналізі практично-прикладного виміру її застосування, провокує нові питання, які потребують як теоретико-концептуального, так і методологічного опрацювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми: Критикою концепту homo economicus займаються Пітер Флемінг, Сем Боулз, Джон Мейнард Кейнс, Р. Хайнер, Герберт Гінтіс. Аналізом поведінкової економіки цікавляться Річард Талер, Кас Санстейн, Ден Аріелі, Деніел Канеман, Пітер Джон, Грехам Сміт, Гері Стокер, Мартін Роланд та ін.

Незважаючи на те, що поведінкова економіка є предметом зацікавленнь багатьох дослідників, перед нами постає необхідність надати теоретично-концептуальне та методологічне обґрунтування практичному застосуванню надж-теорії в межах поведінкової економіки через критику традиційного концепту економічної теорії – homo economicus.

Метою статті є обґрунтування надж-теорії в поведінковій економіці через вразливість концепту "homo economicus".

Homo economicus ("людина економічна") – це характеристика людини в традиційній економіці, за якою людина постає раціональним індивідом, що прагне до нарощення багатств. Таке розуміння людини було передумовою для утворення багатьох традиційних економічних теорій. Адам Сміт [Сміт, 2018] визначає людину економічну як таку, що набуває визначних та засадничих рис: 1) наявності постійного власного інтересу, егоїзму (і, відповідно, продукування рішень на його основі); 2) прагнення покращити своє положення; 3) схильності до обміну одних предметів на інші (останнє виникає на основі того, що безкоштовно отримати потрібні речі в егоїстичній за природою людини неможливо). Ці три схильності людини впливають на постійне розділення праці в межах суспільства, де кожен прагне робити те, що вміє краще за всіх. Таке прагнення веде за собою покращення стану того, хто досягає висот в обраній професії, тоді як його мотивацією постає егоїзм та постійне бажання примножити своє багатство – особиста вигода.

Таке уявлення про людину, як сучасно раціональну істоту, лежить в основі неокласичних концепцій. Неокласики і адепти чиказької школи (Дж. Стіглер, Г. Беккер, С. Пельцман) [Автономов, 1998] розуміють раціональність як процес максимізації при певних обмеженнях. Незважаючи на всі переваги цього методу, на думку О. Вільямсона [Автономов, 1998], йому притаманний і досить істотний недолік: принцип максимізації базується на логічних принципах стабільності та послідовності, які в реальності можуть хибувати, окрім того, в такій концепції існує постійна передумова досконалої інформованості економічного суб'єкта. Але для неокласиків важливим є не те, наскільки передумови певної теорії є реалістичними, а те, що ця теорія

має гарний прогноз. Загалом позиція неокласиків включає такі аспекти:

- принцип раціональності є універсальним при прийнятті будь-яких рішень, а не тільки для користування матеріальними благами;
- homo economicus далеко не завжди є егоїстом, модель раціонального вибору працює і для альтруїстичної поведінки;
- багато типів позаринкової поведінки можна моделювати за аналогією з ринковим обміном, використовуючи тіннові (неявні) ціни.

Оглядаючи сучасних неокласиків, очевидно, що завдячуючи Адаму Сміту та Джону Стюарту Міллу, егоїзм став практично корисним, а, отже, почав бути засадничим у багатьох економічних теоріях.

З плином часу почала з'являтися критика концепту homo economicus. Один із критиків традиційної економіки, Сем Боулз зазначає, що "людські істоти є складними, психологічними істотами, наділеними всілякими мотиваціями, що виходять далеко за межі голого особистого інтересу. Це може бути новиною для економіста, який представляє перед собою одновимірний образ "homo economicus", раціонального агента, який максимізує корисність, в значній мірі рухомий так званою "невидимою рукою" ринку" [Bowles, Gintis, 2006]. Таку саму позицію обіймає і Джон Мейнард Кейнс [Автономов, 1998]. Він, як і більшість критиків, вважає, що звичайна пересічна людина не веде себе як "людина економічна". Більшість людей ведуть себе нерационально, а під час прийняття рішень час від часу керуються емоціями та імпульсами, або ж інколи взагалі перебувають у стані дезінформованості. Відповідно, для критиків класичної традиційної економічної думки, така модель раціональної поведінки може бути лише ілюзорною недосяжністю для людей, що знаходяться в економічних відносинах "тут-і-тепер".

Критика моделі "людини економічної" спричинила створення іншої моделі, що характеризується уявленнями про істотно обмежені можливості людини, і передбачає більш складну цільову функцію, для якої досягнення оптимуму неможливо. Йдеться про концепцію обмеженої раціональності (bounded rationality), яка дозволяє, з позиції її апологетів (Г. Саймона, О. Вільямсона) більш гнучко реагувати на нові виклики економічної реальності. На їх погляд, це відкриває можливості більш глибокого вивчення як ринкових, так і неринкових форм організації. Подібна модель виходить з пізнавальної передумови, за якою суб'єкти в економіці лише "прагнуть діяти раціонально, але в дійсності мають цю здатність лише в обмеженій мірі". Представники концепції обмеженої раціональності досліджують людину такою, якою вона є, тобто людину, яка діє в постійних обмеженнях, що накладаються реально діючими інститутами. Адаже вони не можуть підтвердити абсолютну достеменність тези традиційної економіки про те, що дії людини є повсякчас цілеспрямованими та попередньо раціонально визначеними.

Зокрема, Г. Саймон свідчить про важливість не тільки раціонального вибору, а й самого процесу вибору. Раціональність в його розумінні – "навчання" в формі реакції на ті наслідки, що сприймаються. Обмеженням ресурсом є інтелект людини і її увага. Інформація може перемикає нашу увагу з важливого на несуттєве, і ми не можемо собі дозволити приділяти увагу інформації тільки тому, що вона існує. Економіти на інтелекті в рамках моделі обмеженої раціональності можна двома способами: по-перше, в ході самих

процесів прийняття рішення, а по-друге, вдаючись до допомоги владних структур. Ми приходимо до того, що обмеженість уваги та інтелекту обумовлює перехід від повної до обмеженої раціональності, яка виражається тільки в прагненні до максимізації.

Запропонована Річардом Талером та Касом Санстейном нова поведінкова економіка виходить, на відміну від обмеженої раціональності, з того, що в економіці не існує людини "екона" (homo economicus). Так, ми спостерігаємо трансформацію людини з "екона" в "гумана": "Якщо зазирнути до підручників з економіки, то можна дізнатися, що гомо економікус здатен думати, як Альберт Енштейн, зберігати в пам'яті стільки інформації, як "Блакитний велетень" ("Ай-бі-ем" (IMB)), і розвивати силу волі, як Махатма Ганді. Без жартів. Але люди, насправді, зовсім не такі. У дійсності вони не можуть поділити довгі числа без калькулятора, часом забувають дні народження родичів... Вони не гомо економікуси, а гомо сапієнси" [Талер, Санстейн, 2017]. На доволі тривіальних прикладах Талер та Санстейн показують, яким чином діє справжня людина в ситуаціях вибору, де потрібно прийняти, здавалося б, найбільш вигідне для себе рішення.

Виявляється, що кожна людина має дві когнітивні системи (автоматичну та рефлексивну), і не в усіх випадках вона керується останньою. Автоматична система пов'язана з найдавнішими частинами нашого мозку. Несвідомі, швидкі та легкі рішення виходять з нашої автоматичної системи. Коли ви бачите, що хтось їсть фастфуд і вирішує для себе, що вам теж потрібно його скуштувати, це ваша автоматична система в роботі. Автоматична система надзвичайно потужна, позаяк ми її навіть не знаємо. Якщо хтось справляє погане перше враження, його важко подолати, оскільки автоматична система вирішила, що певний індивід їй не подобається на несвідомому рівні. Характеристики автоматичної системи: "неконтрольована, пасивна (не потребує зусиль), асоціативна, швидка, неусвідомлена, піддається навчанню". [Талер, Санстейн, 2017].

Рефлексивна система більш свідомо, особливо у порівнянні з автоматичною. Коли ви працюєте над складною математичною проблемою, ви використовуєте свою рефлексивну систему. Характеристики рефлексивної системи: "контрольована, активна, дедуктивна, повільна, усвідомлена, діє за правилами". [Талер, Санстейн, 2017]. Для Талера та Санстейна головним є не тільки вказати на трансформацію людей з "еконів" в "гумани", але показати, яким чином люди можуть поклатися на "власні автоматичні системи, не потрапляючи при цьому в халепи" [Талер, Санстейн, 2017], зробивши своє життя простішим, кращим та щасливішим.

Через зайнятість та неуважність, як зазначають Талер та Санстейн, люди сприймають будь-які питання в ситуаціях вибору як є, замість того, щоб поцікавитися, чи зміниться відповіді на ці запитання, якщо поставити їх інакше. Так, володіючи невиправданим оптимізмом та надмірною самовпевненістю, "гумани" звикли вважати себе раціональними істотами, тоді як це лише позірна принада. Автори представляють надж-теорію, як логічне продовження їх позиції, пропонуючи розглядати "надж" як аспект архітектури вибору.

Вони визначають "nudge" таким чином: "Поштовх, або надж, – далі ми будемо послугоуватися цими словами, – це будь-який аспект архітектури вибору, який змінює поведінку людей у передбачуваний спосіб, не забороняючи жодних варіантів і жодним чином не змінюючи їхніх економічних стимулів. Поштовхом вва-

жається таке втручання, якого можна легко і дешево уникнути. Наджі – не накази. Поставити фрукти на рівні очей – це поштовх, а забороняти нездорову їжу – не поштовх". [Талер, Санстейн, 2017]

У цьому відношенні, надж-теорія, в межах філософської доктрини лібертаріанського патерналізму, є радикально іншим і більш складним підходом до досягнення змін у людях, ніж традиційні методи прямого навчання, виконання та покарання тощо. Так, використання теорії "поштовху" базується на непрямому заохоченні та втіленні, що дозволяє уникнути прямих інструкцій та вказівок. Надж-теорія ґрунтується на розумінні і врахуванні реальності ситуацій, в які люди можуть потрапити, та реальних людських тенденцій (на відміну від традиційних примусових інструкцій, які часто ігнорують реальний стан справ).

Теорія спочатку була розроблена як етична концепція, з боку вчених, для поліпшення суспільства, а не як механізм для комерційної експлуатації або маніпулювання урядом. Центральне місце в концепції "поштовху" посідає спроможність допомоги людям:

- Думати належним чином.
- Приймати кращі рішення, пропонуючи вибір, який був розроблений для забезпечення позитивних результатів.

Мабуть, найбільш переконливим доказом того, що теорія "поштовху" трансформувалась з етичної концепції у прикладну та стала дуже важливою теорією для управління змінами, людьми та суспільствами, є те, що уряди, особливо США та Великобританії, дуже швидко розробили спеціалізовані урядові "підрозділи" для використання методів поштовху, які допомагають змінити поведінку суспільства в дуже великих масштабах. Ефективність цих методів така, що у Великобританії, наприклад, почали практикувати особливий підхід до проблеми здоров'я населення. Частково це пояснюється двома причинами. З одного боку, в цей час відбулася зміна уряду, що змінило урядовий склад країни, що у свою чергу призвело до зміни інструментарію, яким керується уряд. По-друге, економічна криза змусила шукати нетрадиційні шляхи вирішення традиційних проблем. Наприклад, як виявилось, 50% грошей, призначених для охорони здоров'я, йде на хвороби, пов'язані з неправильною поведінкою (куріння, ожиріння тощо), і тільки 5% – на інформування про те, що це погано. У Великобританії 61% дорослих мають зайву вагу і 21% курить.

Так, книга Річарда Талера та Каса Санстейна, потрапивши до рук прем'єр-міністра Великобританії, стала новим інструментарієм державної політики. Це свідчить не тільки про книгу, але і про досить інноваційний підхід самого уряду до проблем суспільства. В результаті просування ідеї підштовхування в 2010 році Девід Камерон створив окремий підрозділ уряду по біхевіористському інсайту. З плином часу, найбільш сильним досягненням цього підрозділу була робота в сфері збору податків. Вони надсилали забудькуватим боржникам кілька варіантів листів-нагадувань. В одному листі підштовхуванням стала пропозиція про те, що більшість людей в їх співтоваристві вже заплатило податки. В іншому – що більшість з таким рівнем податків вже заплатило. Комбінація цих двох текстів привела до того, що в казну надійшло 210 мільйонів фунтів.

Проте філософська доктрина лібертаріанського патерналізму, в межах якої спостерігається трансформація людини з "екона" в "гумана" з появою надziej викликає багато сумнівів щодо її впровадження в життя,

хоча і виявляється більш наближеною до реального стану справ, ніж концепт "homo economicus".

Так, критики лібертаріанського патерналізму називають цю м'яку доктрину "слизьким шляхом униз" [36]. Незважаючи на те, що головною "силою" доктрини є якраз не сила, а легкі поступові підштовхування, не маніпуляція та докори, а поради, їм бракує раціональної основи для запровадження надziej: "Скептики скажуть, щойно ми допустимо хоч якусь подобу патерналізму стосовно заощаджень, ідалень або охорони довкілля, як у відповідь негайно отримаємо ще більше втручання. Вони навіть не сумніваються в тому, що тільки-но ми вдамося до інформативних кампаній, котрі заохочують людей економити енергію, як у відповідь державна пропагандистська машина негайно перейде від виховних заходів до відвертого маніпулювання, а далі – примусу та заборон". [Талер, Санстейн, 2017]

Але реальна проблема полягає не в неминучому прогресі слизького схилу, а в раціональному підґрунті для легких обмежень, надж-кампаній. Критики зауважують, що ті, хто бажає зберегти свободу, повинні приймати дії людей такими, якими вони є, а не замінювати їх "кращими" або більш "раціональними" діями, заснованими на оцінці того, що люди "дійсно" хочуть.

Окрім того, критики визначають таку сукупність хитких моментів надж-теорії: зловмисні надж-агенти та шкідливі поштовхи, право на помилку, розмежування та принцип гласності. Розглянемо один із вимірів критики, спровокований візуалізацією питання "Хто знає, що найкраще?". Талер і Санстейн описали поштовхи як "лібертаріанський патерналізм", що означає, що він допомагає людям приймати кращі рішення, не втручаючись у їхню свободу вибору. Але хто може сказати, що це за таке "краще рішення", запитують професор філософії Марк Уайт з Коледжу Стейтен-Айленда, Нью-Йоркського університету. Він наводить критику дію програми "Save More Tomogow", яка підвищує пенсійні заощадження, позаяк в його розумінні сама програма не є обов'язково наймудрішим вибором для кожної людини. Дехто міг би мати інші фінансові цілі, які конфліктують з пенсійними заощадженнями, наприклад, накопичення грошей на нову дитину або будинок. Можна зробити висновок, що хоча поштовхи народжуються від добрих намірів і розумних ідей, але на жаль, цього недостатньо. Так, книга "Надж" Талера і Санстейна створює враження, що майже кожен може зробити свій поштовх, кожен може стати "архітектором вибору". Все, що вам потрібно, це базове розуміння того, як зробити життя краще. Останнє дуже вводить в оману. Поштовхи зазвичай розробляються на припущенні, що кожен має однакові когнітивні упередження. Але це справедливо лише в деяких ситуаціях. З цього випливають можливі зловмисні надж-агенти та шкідливі поштовхи. Питання "Хто знає, що краще?" знову постає, адже не є зрозумілим, кому ми можемо вірити.

Річард Талер та Кас Санстейн пропонують різні RECAP, які розроблені для того, щоб людям було легше розуміти, скільки і які саме послуги вони використовують, а також скільки вони платять за це. Але для критиків все одно залишається недопрацьованим те, яким чином надж-проекти можуть відкрито і прозоро функціонувати.

Як зазначають автори, принцип гласності Джона Ролза може допомогти вийти з проблеми маніпуляції поштовхами та вибору "архітектора виборів". Санстейн показує роботу цього принципу на такому прикладі: він повів свою доньку на концерт літом у Чикаго, де була, на той час, аномальна спека. На великих табло час від

часу з'являлися написи великими літерами "Пийте більше води!". Не помітити було неможливо. На контрасті, Санстейн каже, якби цей напис був не таким великим, займав мало часу на табло, постійно зникав, його б не помітили і ніякого результату з нього не було. Принцип гласності, який виступає за прозорість та відкритість інформації, при екстраполюванні на доктрину лібертаріанського патерналізму, може допомогти уникнути будь-якої маніпуляції та зловживань наджами: "Нам подобається цей принцип з двох причин. Перша – практичність. Якщо держава приймає політику, яку вона не може захистити публічно, вона матиме великі труднощі, й, можливо, буде ще гірше, якщо ця політика та її цілі будуть розкриті... Друга і важливіша причина – повага. Держава повинна поважати населення, яким вона керує, і якщо вона схвалює політику, яку не може захистити публічно, то не зможе виказати свою повагу" [Талер, Санстейн, 2017]. Таким чином, принцип гласності може допомогти, хоча б частково, зменшити можливість маніпуляції державою або іншими органами людьми та їх вибором.

Висновки. У процесі дослідження було виявлено концептуальну й епістемологічну вразливість традиційного уявлення про людину економічну і його неспроможність повноцінно функціонувати в межах сучасних економічних реалій. Відбувається критика концепту homo economicus, відхід від традиційної економічної теорії – спостерігається трансформація "еконана" в "гумана". Виявляється, що кожна людина має дві когнітивні системи (автоматичну та рефлексивну), і не в усіх випадках вона керується останньою. Сама ж філософська доктрина лібертаріанського патерналізму, обираючи м'який спосіб впливу на людей, оминає пастки з боку критиків, які стосуються головного закиду "ковзанки", адже головний підхід цієї доктрини полягає в поліпшенні прозорості та розкритті інформації.

Запропонована надж-теорія в поведінковій економіці закладає фундамент для нового розуміння не тільки економічної людини в теоретичному і практично-

прикладному вимірі, але і людини взагалі. Водночас останнє викликає багато питань. Так, очевидною є мета впровадженої надж-теорії (покращення життя людей через ненав'язливий поштовх у питаннях правильного вибору), відповідно, і теоретичне обґрунтування цієї теорії. Проте ризики її практичного застосування потребують теоретичного і методологічного опрацювання, що спричинює необхідність подальших досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Автономов В. С. (1998). Модель человека в экономической науке / В. С. Автономов. Санкт-Петербург : "Экономическая школа".
2. Автономов В. С. (1993). Человек в зеркале экономической науки / В. С. Автономов. Москва : Наука.
3. Канеман Д. (2017). Мислення швидке і повільне / Деніель Канеман. Київ: Наш формат.
4. Сміт А. (2018). Багатство народів. Дослідження про природу та причини добробуту націй / Адам Сміт. Київ: Наш формат.
5. Талер П. (2018). Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення / пер. з англ. Світлана Крикуненко. Київ : "Наш формат".
6. Талер П., Санстейн К. (2017). Поштовх. Як допомогти людям зробити правильний вибір. / Переклад з англійської Ольга Захарченко. Київ: "Наш формат".
7. Becker G. (1962). Irrational Behaviour and Economic Theory // Journal of Political Economy. Vol. 70, issue 1: 1–13.
8. Bowles S., Gintis H. (2006). Homo Economicus and Zoon Politikon: Behavioral Game Theory and Political Behavior. / The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis. Edited by Robert E. Goodin and Charles Tilly. Oxford: Oxford University Press: 172-187.
9. Fleming P. (2017). The Death of Homo Economicus. London: Pluto Press.
10. McGaughey, E. (2015). Behavioural Economics and Labour Law. In: Ludlow A, Blackham A, editors. New Frontiers in Empirical Labour Law Research: King's College London Law School.
11. Sunstein Cass R. (2014). Why Nudge?: The Politics of Libertarian Paternalism / Cass R. Sunstein. – New Haven: Yale University Press.
12. Sunstein Cass R., Thaler R. H. (2003). Libertarian Paternalism is not an Oxymoron / Cass R. Sunstein, Richard H. Thaler // The University of Chicago Law Review. Vol. 70, № 4. :1159–1202.

Puchkova D.

VULNERABILITY OF THE CONCEPT OF "HOMO ECONOMICUS": ACCESS TO NUDGE THEORY

Tendency in the absolutization of man in the economy, which appeared through Adam Smith, prevailed for a long time in the realm of economic ideas up to the XX century. The creation of the concept of homo economicus ("economic human"), by which a person appears to be a rational individual tightly fused with the canonical understanding of economic processes until a comprehensive critique of the concept of homo economicus appeared from the side of economic anthropologists and neoclassical economists. Criticism of the model of "economic human" has led to the creation of another model, characterized by ideas about substantially limited human capabilities, and provides a more complex target function, for which it is impossible to achieve optimum. This is the concept of bounded rationality (G. Simon and O. Williamson).

Based on the conceptualization of Richard Thaler and Cass Sunstein (Nudge, 2008), within the economy we observe transformation of a person from the "econ" to "human". It turns out that each person has two cognitive systems (automatic and reflexive), and not in all cases, it is guided by the latter. Thus, having unreasonable optimism and excessive self-confidence, humans are accustomed to consider themselves rational creatures, while it is only a kind of lure. The authors present "nudge theory" as a logical extension of their position, proposing to consider "nudge" as an aspect of the choice architecture that alters people's behavior in a predictable way without forbidding any options or significantly changing their economic incentives. Such a theory of libertarian paternalism although raises many doubts about its strategic implementation, but it is more closely related to the real state of affairs than the concept of "homo economicus".

Keywords: homo economicus, bounded rationality, behavioral economics, nudge, nudge theory.

О. В. Хлопук

аспірант

ЦІННІСНІ СКЛАДОВІ ЕМПІРИЧНИХ АРГУМЕНТІВ В АРГУМЕНТАЦІЇ ЩОДО ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ

У статті розглянуті особливості емпіричних аргументів в аргументації щодо публічної політики стосовно проблем, пов'язаних з досягненням згоди щодо емпіричних фактів у дискусіях щодо публічної політики. На основі методологічних дискусій в сучасній політичній економіці, а також послуговуючись надбаннями соціально-інтуїціоністської психології моральних суджень, в ході дослідження виділені основні структурні елементи емпіричних аргументів, а саме: вихідні емпіричні дані, нормативні методологічні припущення, методологічні припущення в плануванні дослідження, а також імпліцитні моральні судження. У статті обґрунтовано позицію, що неможливість досягти згоди щодо емпіричних фактів, істотних для прийняття рішень у публічній політиці, виявляється результатом розбіжностей щодо нормативних засад та імпліцитних моральних засновків емпіричних аргументів, навіть за умови добросовісного підходу усіх сторін дискусії. Запропоновано напрямки для подальших досліджень умов можливості досягнення порозуміння щодо прийняття емпіричних тверджень як фактів в дискусіях щодо публічної політики.

Ключові слова: аргументація, емпіричні аргументи, нормативні аргументи, оціночні судження, моральні засади, аргументація в публічній політиці.

У демократичному суспільстві державна політика є результатом публічного обговорення [Alm, Burkhardt, and Simon 2010, 56]. Обговорення державної політики має на меті прийняття рішень щодо цілей та методів цієї політики. При цьому, якщо дискусія щодо цілей є цілком нормативною та засновується на судженнях про належне, то обговорення методів упровадження державної політики, які могли би досягти поставлених цілей, часто залучають емпіричні аргументи: дослідження попередніх прецедентів прийняття схожих політичних рішень, прогнозування результатів упровадження тих чи інших версій державної політики, тощо [Caruto 2013, 192]. Аргументи, засновані на ціннісних судженнях (value-based judgments), можуть бути переконливими для співрозмовника залежно від власних ціннісних переконань. Щодо емпіричних аргументів, вони зазвичай розглядаються як ціннісно-нейтральні, тобто такі, що їх учасники дискусії не можуть заперечити нормативними контр-аргументами, а можуть лише або взяти їх до уваги, або проігнорувати, при чому в нормативних теоріях аргументації останнє зазвичай вважається порушенням норм ведення дискусії [Caruto 2013, 193].

Місце та цінність емпіричних аргументів у дискусіях щодо державної політики є предметом гострої полеміки як у галузі аналізу державної політики, так і в теорії аргументації. Серед сучасних дослідників цієї теми в галузі аналізу державної політики можна виділити як зарубіжних представників: М. П. Браун (M. P. Brown), К. Г. Вайс (C. H. Weiss), Е. Ведунґ (E. Vedung), Б. Гоґвуд (B. Hogwood), П. Керні (P. Cairney), В. Парсонс (W. Parsons), так і вітчизняних: Ю. Бажал, О. Кілієвич, Г. Колбеч, В. Ребкало та ін. Точки зору щодо місця та цінності емпіричних аргументів у дискусіях щодо державної політики різняться від погляду на політику як чисто нормативну та моральну дисципліну до програми "доказової політики", прихильники якої наполягають, що як цілі, так і методи державної політики повинні ґрунтуватись на емпіричних даних [Cairney 2016, 61-63]. З точки зору теорії аргументації, зазначену проблему досліджували К. Аткинсон (K. Atkinson), Т. Бенч-Капон (T. Bench-Capon), А. Вінер (A. Wyner), К. Грінвуд (K. Greenwood), П. Макбьорні (P. McBurney),

С. Парсонс (S. Parsons). Ці дослідження стосуються формалізації таких комунікативних феноменів як: зміна переконань, переконування та обговорення, переговори [Rahwan et al. 2004].

Питання щодо ціннісної нейтральності емпіричних аргументів у теорії аргументації найчастіше стоїть негостро. Ідея неможливості виведення суджень про необхідність з суджень про існування, а отже, і виокремлення множин суджень про необхідність та суджень про існування без перетину та функціональних зв'язків належить Д. Г'юму [Mulligan 2017]. Т. Бенч-Капон, К. Аткинсон та А. Вінер розділяють факти та цінності як дві компоненти аргументації щодо рішень у державній політиці. Зокрема, К. Аткинсон та А. Вінер зазначають: "Цінності пояснюють нам чому не завжди можливо переконати інших прийняти певне твердження лише через демонстрацію фактів та доказів. Цілком можлива ситуація, в якій певна особа приймає всі факти, що стосуються певного рішення, але відкидає висновок щодо рішення, тому що такий висновок вступає в протиріччя з цінностями цієї особи" [Atkinson and Wyner 2013, 3]. На думку Т. Бенч-Капона, незгода в суперечках є наслідком щонайменше чотирьох можливих сценаріїв: незнання однією зі сторін ключової для теми обговорення інформації; нездатність зробити висновки на основі інформації, відомих обом сторонам; умисна вина однієї зі сторін, що відмовляється прийняти засновки чи зробити висновки; розбіжність у цінностях сторін [Bench-Capon 2002, 231]. Роль розбіжності ціннісних засновків у неможливості дійти до згоди щодо висновків вперше серед дослідників аргументації була помічена Х. Перельманом: "Коли люди протистоять одне одному щодо належного рішення, яке слід прийняти, це не обов'язково значить, що хтось із них здійснив логічну похибку чи похибку в розрахунках. Вони обговорюють прийнятність певного правила до даної ситуації, цілі, що їх слід зважати, значення, яке слід надати цінностям, інтерпретацію та характер фактів" [Perelman and Olbrechts-Tyteca 1969, 150]. Що об'єднує ці точки зору, так це імпліцитна згода, що підмножини цінностей та фактів, які входять до множини аргументів, не перетинаються. Нормативним висновком з такого стану речей є теорія аргументації в

яких учасники дискусії, що приймають такі, наведені Т. Бенч-Капоном нормативні обов'язки, як вивчення всіх релевантних фактів, достатнє пояснення висновків, що їх можна вивести з фактів, та добросовісність (goodwill), тобто обов'язок утримуватись від умисного неприйняття встановлених фактів і висновків, з необхідністю приходять до згоди щодо всіх аспектів дискусії, окрім цінностей на висновків, зроблених на ціннісних засновках [Bench-Capon 2002, 231].

Спостереження за ходом реальних суперечок щодо публічної політики дозволяє, тим не менше, стверджувати, що навіть серед учасників дискусії, які розділяють знання фактів, вміння робити висновки, та добросовісність щодо нормативно-коректної участі в дискусії, суперечки містять як розбіжності щодо цінностей, так і розбіжності щодо фактів. Метою цього дослідження є виявлення та огляд структурних компонентів емпіричних аргументів в аргументації щодо публічної політики. Завдання полягає в тому, щоб проаналізувати причини виникнення незгоди щодо фактів, що стосуються рішень у галузі публічної політики, особливо таких, що засновані на результатах емпіричних досліджень.

Візьмемо за приклад суперечки щодо доцільності державної політики зміни ставки мінімальної заробітної плати. "Фактами" в такій суперечці є результати досліджень, експериментальна модель яких включає щонайменше чотири параметри: А) різниця між мінімальними заробітними платами (м.з.п) до та після впровадження зміни; В) період часу, щодо якого ведеться спостереження; С) добробут населення (або певної групи населення, наприклад отримувачів м.з.п.); D) рівень безробітності серед населення (або певної групи населення, наприклад людей молодше 20-ти, робітників без професійних навичок тощо). За інших рівних умов, ці змінні пов'язані так що С і D можна виразити як функцію А і В [Allegretto et al. 2013, 11-13]. Проте наблизити зв'язок між змінними до рівності інших обставин в емпіричному економічному дослідженні є обтяжливою задачею, а в дослідженнях м.з.п. вона пов'язана з особливими труднощами: противники підвищення м.з.п. прогнозують зростання безробіття в довгостроковий період, проте зі зростанням часу спостереження стає складніше врахувати усі зовнішні до моделі зростання безробіття як функції підвищення м.з.п. фактори, через що складність дослідницької моделі зростає, а з ним і ризик накопичення похибки у вимірюванні. З іншого боку, в короткостроковий період ріст безробіття помітити неможливо, оскільки примусове підвищення зарплати певний час компенсується прибутком, що їх підприємство отримувало як наслідок різниці між зарплатою до підвищення м.з.п. та актуальною ціною праці робітників спричиною інфляцією, а отже, процес скорочення штату працівників відбувається не одразу [Allegretto et al. 2013, 2-3]. В результаті, прихильники державної політики підвищення м.з.п. мають причину ставитися з підозрою до "фактів" зв'язку між впровадженням цієї політики та зростанням безробіття, адже такі дослідження довгострокові і мають високий ризик похибки через складність моделі дослідження та можливість неврахованих причин росту безробіття. Так само, противники підвищення м.з.п. не мають причин довіряти "фактам" відсутності зв'язку між підвищенням м.з.п. та рівнем безробіття, адже дослідження, на яких ці факти базуються або занадто короткострокові щоб виявити зв'язок, або не враховують зовнішні фактори, що при-

зводять до спаду безробіття і нівелюють ефект від підвищення м.з.п [Randazzo and Haidt 2015, 1].

Цей приклад є яскраво вираженим випадком розходження між прийняттям фактів серед учасників суперечки, навіть за умов взаємної інформованості про релевантні факти, здатності зробити умовиводи з наявних фактів, та дотримання установки добросовісності. Проте подібне неприйняття фактів принципово можливе щодо будь-яких фактів, здобутих за допомогою емпіричних досліджень. На думку Д. Хаффа (2015), навіть порівняно прості факти описативної статистики часто страждають від методологічних сумнівів щодо репрезентативності вибірки, вводять в оману через певне формулювання, або є такими що підводять до моральнісних висновків через вирваність з контексту певної моделі. Т. Соуел наводить принципово-схожу критику описативних статистичних тверджень як "фактів", включених до аргументів дискусій щодо державної політики [Sowell 2010, 131]. Згідно Т. Соуелом, популярною риторичною стратегією в прийнятті рішень щодо публічної політики є "видавання компромісів за рішення", тобто замовчування негативних наслідків політичного рішення які можна передбачити разом з позитивними наслідками. Наприклад, цитування даних про зменшення випадків злочинів із застосуванням вогнепальної зброї в країнах, де були прийняті суворі закони щодо володіння такою зброєю, може виставити подібні закони як ефективне рішення для зниження злочинності; проте такий аргумент не враховує дані про злочини з застосуванням холодної зброї, а також порівняльний аналіз злочинів із застосуванням насильства в цілому до та після прийняття подібних законів [Sowell 2010, 297-299].

Застосовуючи модель аргументації, запропоновану С. Тулміном [Toulmin 2003, 96], ми можемо припустити що емпіричні факти, якщо вони включені до дискусії щодо державної політики, виявляються не даними, а твердженнями:

- Виходячи з **D** (посилання на дослідження X),
- оскільки **W** (методологія X є адекватною для висвітлення предмету),
- адже **B** (методологічні засновки X забезпечують W),
- слідує що, за умови **Q** (обмеження в узагальненнях X), **C** (теза, що є узагальненням результатів X; "факт", що стверджується).

До прикладу, в полеміці щодо мінімальної заробітної плати між В. Блоком та Б. Бланделом, що відбулась у 2014 році в економічному клубі університету Лойоли Чикаго, Іллінойс, Б. Бландел наводить наступний аргумент: "Останнє дослідження 2013 року Волфсона та Белмана показує відсутність статистично значущого впливу мінімальної зарплати на зайнятість населення" [Blundell and Block 2014]. В моделі емпіричного факту як твердження, що запропонована вище, цей аргумент потрібно інтерпретувати наступним чином:

- Виходячи з того, що дослідження Белмана і Уолфсона приходять до висновку, що гіпотетичне підвищення м.з.п. в 1998 р. не призвело би до зростання безробіття чи зменшення робочих годин,
- оскільки застосований у дослідженні аналіз часових рядів адекватно репрезентує причиновий зв'язок між незалежною та залежними змінними,
- адже план дослідження врахував усі відповідні фактори, що могли б спричинити зміни у досліджуваних величинах,

- слідує що, за економічних умов, подібних до тих, що мали місце у США наприкінці 1990-х років, підвищення м.з.п. не призводить до зростання безробіття чи зменшення робочих годин.

Якщо всі елементи даного судження є істинними, подібний аргумент дійсно можна приймати як встановлений факт і оперувати ним надалі. Проте учасник суперечки має повне право поставити під сумнів як адекватність моделі дослідження предмету, так і здатність методологічних засновків дослідження призвести до адекватних дослідних результатів.

Проблема достовірності результатів емпіричних досліджень, з огляду на пост-позитивістську критику об'єктивності, а також можливості імпліцитного включення моральних цінностей до методології, теорій та окремих суджень, стоїть гостро. Як ми показали вище, підозри результатів досліджень у викривленості, спричиненої недоліками експериментальної моделі, ціннісна нейтральність суджень, висунутих експертами, що переважають або цілком оперують кількісними методами, піддається критиці як зсередини цих наук так і зовні. Зазвичай, результати економічних досліджень вважаються ціннісно-нейтральними. На думку М. Фрідмана, "Позитивна економіка принципово незалежна від будь-яких етичних позицій чи нормативних суджень" [Friedman 1953, 4]. Низка нормативістських шкіл, що розглядають кількісні методи як допоміжні чи, навіть, вторинні щодо справжніх методів та цілей економіки, не розділяють віру в примат позитивізму в економіці. Зокрема, до таких шкіл входять марксистська економічна школа, до якої відносять таких дослідників, як Д. Гарві, Я. Варуфакіс, Р. Вольф та ін., етично-спрямований пост-неоліберальний рух в економіці, представлений такими дослідниками, як А. Сен, Дж. Стігліц, Ж.-П. Фітуссі та ін., а також етично-лібертаріанська школа політичної економії, до якої входять М. Ротбард, Х.-Х. Хоппе, М. Х'юмер та ін. [Fischer et al. 2017]. Кожна з цих шкіл на власний манер критикує незаперечність авторитету кількісного підходу та пост-позитивістської методології, вбачаючи в сучасній парадигмі кількісних досліджень імпліцитні цінності неоліберальної політичної філософії, натомість пропонуючи власні варіанти методологій з включенням різноманітних етичних передумов. Б. Кауфман характеризує це методологічне розходження наступним чином: "Подібні дебати ... репрезентують розкол, що охопив більш, ніж століття, стосовно належного місця дедуктивного методу апіорі та індуктивного емпіричного методу в економічній теорії" [Kaufman 2012, 747].

Соціально-інтуїтивістська психологія моралі Дж. Гайдта та побудована на її основі аргументативна теорія розсудку Д. Спербера та Х. Мерсьє надають приводи для подальших сумнівів у цінності доказів, виведених з соціальних наук для аргументативної функції переконування в рамках публічних дебатів. Зокрема, для сфери економіки П. Рандазо і Дж. Гайдт стверджують, що надійним прогнозуючим фактором схильності економістів до підтримки тих чи інших економічних теорій, які містять в собі обґрунтування тих чи інших економічних політик, є інтуїтивні моральні засновки цих економістів [Randazzo and Haidt 2015]. Згідно з Дж. Грехемом та Дж. Гайдтом, узагальнююча модель, що може статистично значимо передбачати індивідуальні інтуїтивні моральні оцінки включає п'ять змінних, так званих "моральних засновків" (moral foundations), таких, як: турбота; чесність або пропорційність; групова лояльність; авторитет або повага; святість або чистота [Graham et al. 2012]. Дослідження А. Рандазо та

Дж. Гайдта обґрунтовує, що схильність до суджень на основі певних моральних засновків слугує прогнозуючим фактором приналежності до певної економічної школи ("нормативної" чи "прогресивної" економіки) [Randazzo and Haidt 2015, 14-16]. Якщо висновок що моральні засновки особистості виявляються надійним прогнозуючим фактором для вибору тієї чи іншої теорії є вірними, це несе далекосяжні імплікації щодо проблеми переконливості аргументів соціальних наук у публічних дискусіях. А. Рандазо та Дж. Гайдт описують проблему наступним чином: "Наші результати підтверджують позицію, ... що економіка не є ціннісно-нейтральною. ... Вплив моральних суджень виявляється сильнішим в областях економічних досліджень де можливість консенсусу серед економістів обмежена – і, можливо, саме відсутність консенсусу створює простір для просочення впливу моральних цінностей" [Randazzo and Haidt 2015, 17]. Оскільки більшість публічно-релевантних дискусій відбувається саме на теми, де консенсус відсутній, ціннісна насиченість безперечно впливає на переконливість аргументації, що включає посилання на результати економічних досліджень. Дуально-процесуальна теорія моральних суджень дозволяє передбачити, що аргументи, які не викликають протиріччя з інтуїтивними засновками реципієнтів аргументації, будуть з більшою вірогідністю сприйматися некритично, тоді як щодо тих аргументів, що протирічать моральним засновкам реципієнтів, останніми буде висуватися критика. При цьому переконливі контраргументи проти критичних тверджень з високою вірогідністю не будуть мати переконувального ефекту; натомість, реципієнти будуть виносити нові критичні контраргументи або "погодяться розійтися мирно", не змінюючи своєї точки зору [Haidt and Kesebir 2013, 36-44]. При цьому Х. Мерсьє додає що, хоча спільноти засновані на цінностях взаємної критичної оцінки аргументів одне одного, позитивно впливають на протистояння когнітивним похибкам підтвердження, недостатня критичність або поляризація в подібних спільнотах мають зворотній ефект і стимулюють розповсюдження похибки підтвердження всередині спільноти [Mercier 2013, 287].

З огляду на гіпотезу А. Рандазо та Дж. Гайдта щодо ролі моральних засновків у сприйнятті емпіричного аргументу як переконливого, якщо його наведено з областей науки, в яких можливість консенсусу обмежена, модель емпіричного аргументу, наведену вище, для таких областей можна скоригувати наступним чином:

- Виходячи з **D** (посилання на дослідження X),
- оскільки **W** (методологія X є адекватною для висвітлення предмету),
- адже **B** (методологічні засновки X забезпечують W),
- до того ж, оскільки **C** може слугувати доводом для **M** (теза другого порядку, що аргументується через посилання на C та певний ціннісний аргумент m: "Виходячи з C, оскільки m, слідує що M"),
- слідує, що, за умови **Q** (обмеження в узагальненнях X), **C** (теза, що є узагальненням результатів X; "факт", що стверджується).

Підбиваючи підсумки, відзначимо, що факт, наведений у дискусії щодо публічної політики і заснований на емпіричних дослідженнях, є імпліцитним аргументом. Згода щодо істинності такого аргументу та прийняття його висновку в якості факту можливі в разі прийняття тверджень про адекватність методологічних засад дослідження завданням цього дослідження та адекватності дослідницької моделі його предмету. Більше того,

в царинах наукових досліджень, у яких можливість консенсусу обмежена через складність предмету дослідження, надмірність суперечливих фактів, використання будь-якої вибірки фактів, що не є репрезентативною щодо області дослідження, проте репрезентують певну точку зору на неї, може виявитися результатом селективного упередження, спричиненого моральними упередженнями аргументатора. В результаті, учасник дискусії щодо державної політики може, навіть дотримуючись добросовісної установки щодо ведення дискусії, піддати сумніву факти, наведені опонентом, щонайменше трьома способами:

1. Надаючи контраргумент щодо адекватності моделі дослідження предмету, тобто, піддавши сумніву коректність висновків дослідження.

2. Критикуючи методологічні засновки дослідження, тобто, висунувши нормативне судження проти адекватності методології дослідження для встановлення фактів щодо предмету дослідження.

3. Піддаючи сумніву здатність сторони, що навела факт, адекватно зробити висновки щодо областей дослідження, в яких можливість консенсусу обмежена, через похибки, мотивовані моральними інтуїціями.

Наведені висновки не потрібно розуміти як критику економіки чи соціальних наук в цілому, або як твердження про абсолютну неможливість результатів соціально наукових досліджень бути переконливими. Тим не менше, з точки зору теорії аргументації, вважаємо, що вищезазначені висновки дозволяють відкрити широке поле досліджень на предмет ціннісних суджень в експертній аргументації в соціальних науках. Застосування таких методів як ціннісна модель аргументації Т. Дж. М. Бенч-Капона може дозволити не лише аналітично описати експерту аргументацію в областях соціальних наук де відсутній консенсус, але й віднайти значущі закономірності у процесі такої аргументації [Bench-Capon 2003]. Проведення подальших досліджень в області переконання дозволить встановити коректні норми аргументації в областях, де можливість консенсусу обмежена, відмінну від таких, де результати емпіричних досліджень можуть використовуватись як факти, загальноприйняті усіма сторонами дискусії.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Хафф, Дарелл. 2015. *Как лгать при помощи статистики*. Пер. Елена Лалаян. Москва: Альпина Паблишер.
2. Allegretto, Sylvia A., Arindrajit Dube, Michael Reich, and Ben Zipperer. 2013. "Credible Research Designs for Minimum Wage Studies." *IZA Discussion Paper No. 7638*. Available at: <https://ssrn.com/abstract=2336435>.
3. Alm, Leslie R., Ross E. Burkhardt, and Marc V. Simon. 2010. *Turmoil in American Public Policy: Science, Democracy, and the Environment*. Santa Barbara, CA: ABC-CLIO.

Khlopuk O.

VALUE-BASED COMPONENTS OF EMPIRICAL CLAIMS IN PUBLIC POLICY ARGUMENTATION

This article reviews features of empirical claims as they appear in public policy argumentation in relation to problems that emerge in reaching agreement on what to consider as a fact in public policy discussions. Based on an analysis of contemporary methodological disagreements in economics as well as on insights from social intuitionist psychological theories of moral judgements, structural features of empirical claims are distinguished, namely empirical data, normative methodological assumptions, assumptions integral to research design, and implicit moral judgements. The article states that impossibility of reaching an agreement on empirical claims facts that are crucial for public policy decision-making derives from differences in beliefs on methodological appropriateness and implicit moral foundations and preserves even if all sides of a conversation have goodwill toward an honest discussion. Further investigative directions are proposed regarding conditions of possibility for agreement on empirical claims as facts in public policy argumentation.

Keywords: argumentation, empirical arguments, normative arguments, value-based judgements, moral foundations, public policy argumentation.

4. Atkinson, Katie, and Adam Wyner. 2013. "The Value of Values: A Survey of Value-Based Computational Argumentation." In *From Knowledge Representation to Argumentation in AI, Law and Policy Making: A Festschrift in Honour of Trevor Bench-Capon on the Occasion of His 60th Birthday*, ed. Katie Atkinson, Henry Prakken, and Adam Wyner, 63-68. London: College Publications.
5. Bench-Capon, Trevor. 2002. "Agreeing to Differ: Modelling Persuasive Dialogue Between Parties with Different Values." *Informal Logic* 22: 231-246.
6. Bench-Capon, Trevor. 2003. "Persuasion in Practical Argument Using Value-Based Argumentation Frameworks." *Journal of Logic and Computation* 13(3): 429-448.
7. Blundell, Boyd, and Walter Block. 2014. "Minimum Wage Debate." Youtube video, posted by Loyola Economics Club, April 25, 2014, https://youtu.be/6HTWy_vZfgE.
8. Cairney, Paul. 2016. *The Politics of Evidence-Based Policy Making*. Basingstoke, GB: Palgrave Macmillan.
9. Caputo, Richard. 2013. *Policy Analysis for Social Workers*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
10. Graham, Jesse, Jonathan Haidt, Sena Koleva, Matt Motyl, Ravi Iyer, Zach P. Wojcik, and Peter H. Ditto. 2012. "Moral Foundations Theory: The Pragmatic Validity of Moral Pluralism." *Advances in Experimental Social Psychology* 47: 55-130.
11. Fischer, Liliann, Joe Hasell, J. Christopher Proctor, David Uwakwe, Zach Ward Perkins, and Catriona Watson. 2017. *Rethinking Economics: An Introduction to Pluralist Economics*. Abingdon, GB: Routledge.
12. Friedman, Milton. 1953. "The Methodology of Positive Economics." In *Essays in Positive Economics*, 3-47. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
13. Haidt Jonathan, and Selin Kesebir. 2013. "Morality." In *Handbook of Social Psychology*, ed. Susan T. Fiske, Daniel T. Gilbert, and Gardner Lindzey, 797-832. Hoboken, NJ: John Wiley & Sons.
14. Kaufman, Bruce E. 2012. "Some Coasian Problems with Posnerian law and Economics." *Journal of Economic Issues* 46(3): 745-764.
15. Mercier, Hugo. 2013. "Using Evolutionary Thinking to Cut Across Disciplines." In *Comparative Decision Making*, ed. Philip. H. Crowley, and Thomas R. Zentall, 279-304. – Oxford, GB: Oxford University Press.
16. Mulligan, Kevin. 2017. "Facts." *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Available at: <https://plato.stanford.edu/entries/facts/>.
17. Perelman Chaïm, and Lucie Olbrechts-Tyteca. 1969. *The New Rhetoric: A Treatise on Argumentation*. Translated by John Wilkinson and Purcell Weaver. Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
18. Rahwan, Iyad, Pavlos Moraitis, and Chris Reed. 2004. *Argumentation in Multi-Agent Systems: First International Workshop, ArgMas 2004*. Berlin: Springer.
19. Randazzo, Anthony, and Jonathan Haidt. 2015. "Are Economists Influenced by Their Moral Worldviews? Evidence from the Moral Foundations of Economists Questionnaire." *SSNR*. Available at: <https://ssrn.com/abstract=2700889>.
20. Sowell, Thomas. 2010. *Dismantling America and Other Controversial Essays*. New York, NY: Basic Books.
21. Toulmin, Stephen. 2003. *The Uses of Argument*. Cambridge, GB: Cambridge University Press.

Д. Д. Чернецький
магістр філософії

ПОСТФЕНОМЕНОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ КОМІКСУ: ОНТОЛОГІЯ ЯК ТОПОГРАФІЯ

У статті здійснюється спроба розбудови філософського дискурсу про онтологію коміксу на постфеноменологічних втілених засадах. Тілесним підґрунтям онтології коміксу є феномен "кліпання", що вказує на перервність нашого візуального досвіду і його внутрішню ритмічність. Онтологічний простір коміксу структурно складається з чотирьох основних сюжетів, що дає змогу говорити про постфеноменологічне розуміння коміксу як техніку, яка впорядковує досвід у відповідності до власної структури проявлення: по-перше, як візуального наративу, плюральність якого виражається у наявності гізматичних мультістабільних інтенційних структур; по-друге, як специфічної онтології, яка постає як децентрована топологія простору і часу. Саме у такому розумінні коміксу, поставленому на тілесне підґрунтя, знімається низка модерних настанов (протиставлення природного і культурного, картезіанський дуалізм душі і тіла), а сам комікс стає ключовою візуальною технікою XXI століття.

Ключові слова: комікс, постфеноменологія, візуальні техніки, топографія коміксу.

Філософське дослідження коміксу в XXI столітті не може відбуватися парадигмально, а отже, і не може претендувати на всеохопність. У цьому складність і, водночас, багатогранна гнучкість упередженості коміксу – його розкриття відбувається з позиції різних філософських площин і методологій на тлі міждисциплінарних і транскультурних наукових розвідок. Власне тому, певна магістральна філософія коміксу, на мою думку, наразі є утопічним проектом. Йдеться, по-перше, про різні філософії (феноменологія, герменевтика, постфеноменологія, постструктуралізм, метафізика тощо), а по-друге – про різне розуміння коміксу (візуальна техніка, символічна система, ілюстрована книга тощо).

Подібні зауваження не віддаляють нас від важливості самого дослідження, а радше специфікують його. Моя позиція полягає у тому, що комікс у сучасній культурі варто розглядати, першочергово, як візуальну техніку. Адже він відтворює структуру досвіду бачення, що безпосередньо підводить нас до проблеми досвіду світу. Коміксове мистецтво – це мистецтво сучасності з власним унікальним ритмом. Тому і онтологія коміксу має поставати саме в рамках постфеноменологічного дослідження – ми маємо справу з візуальною технікою впорядкування досвіду, способом передачі ритму навколишньої дійсності. У цьому криється ключ до розуміння того, чому упередженість коміксу наразі є таким важливим. Мета дослідження: віднайти тілесні засади коміксу і вказати на особливості будови його власного втіленого простору. Тому постфеноменологія коміксу є своєрідною критикою візуального досвіду як такого.

Так як постфеноменологія коміксу є новим проектом, то точками опертя, з одного боку, будуть дослідження в рамках теорії коміксу (С. Маклауд, А. Мерскін, Д. Керіер, Дж. Голбо, П. Девіс), з іншого – постфеноменологічний підхід Дона Айді і постфеноменологічні проекти візуальних технік (живопис, кіно, фотографія): М. Мерло-Понті, Ж. Дельоза, Р. Барта, А. Базена, Ж. Діді-Юбермана, В. Приходька.

Наголошу, що онтологія коміксу в рамках постфеноменологічних розвідок не зачіпає змістовних моментів і першочергово звертає погляд на структуру коміксу. Тобто такі питання як співвідношення тексту й зображення, тематизація і культурні ідентифікатори коміксу виходять за рамки онтології в епістемологічну та естетичну площину. Змістовні проблеми коміксу, на мою думку, вимагають залучення більшого числа методологій, а саме структуралізму й постструктуралізму, герменевтики, аналітичної філософії тощо. Постфено-

менологічне дослідження, у такому випадку, є формальним і структурно орієнтованим.

Погляд і кліпання – тілесні засади онтології коміксу

Як формується наш візуальний досвід? Що саме і як ми бачимо? Основний орган, за допомогою якого ми встановлюємо візуальний контакт – це наше око. Око є не просто каналом входження інформації (образів, речей тощо), воно також є однією з поверхонь, на якій виникає ситуація зустрічі зі світом. Око дає нам можливість звертатися до світу і себе через погляд – підставу того, що ми у повсякденні виражаємо дієсловом "дивитися". Дивитися – це означає спрямовувати погляд, направляти його. Свобода погляду покоїться не лише в оці, але і у всьому нашому тілі, яке здатне рухатися у просторі і спрямовуватися. Рух до світу у погляді виражає також те, що світ також дивиться на нас. Про це йдеться у постфеноменології живопису Мерло-Понті [2]. Однак дивитися не означає бачити. Перехід до погляду у світ (тобто перехід до бачення) відбувається, коли речі йдуть назустріч нам, коли ми отримуємо те, за що можна зачепитися. Способом розширення горизонту бачення може ставати техніка. Так, наприклад, око художника бачить більшу кількість кольорів, ніж око пересічної людини. Можна сказати, що гізматичний зв'язок людини зі світом виринає в тому, що на нашому оці лежить відбиток культури, а на культурі – практика погляду з позиції первісного, природного.

Чи можливо звернути погляд на саме вдивляння? Чи можливо побачити те, як ти дивишся? Постструктуралізм і натуральна феноменологія приділили багато уваги багатьом ритмічним подіям нашого тіла: серцебиттю (Мерло-Понті), диханню (Дерида) – але одна із головних візуальних циклічних дій нашого тіла залишилася майже поза увагою. Мова йде про кліпання, моргання очима.

Кліпання – це перебіг життя нашого тіла, який ми можемо зупинити лише у двох випадках. В першому, ми просто заплющуємо очі і перестаємо спрямовувати погляд у навколишній простір. Це можливо під час коматозного стану, сну чи простого бажання закритися ненадовго від візуальних образів світу. Ця діяльність може тривати від кількох хвилин – і, у деяких випадках, до днів, місяців чи років. Наше життя без кліпання збирає можливість спрямовувати погляд і вдивлятися. У другому випадку ми приймаємо рішення не кліпати – це певна гра у неперервне занурення у світ. Та перебувати у цьому стані ми можемо не так довго, адже з часом

ми починаємо відчувати дискомфорт, який змушує нас припинити утримання. Завдяки кліпанню ми взагалі маємо змогу дивитися – у іншому випадку, наші очі, замість того, щоб бути органом споглядання, перетворилися б на загрозу для всього організму.

Як тільки ми зосереджуємо увагу на кліпанні, то світ і сам перебіг погляду змінюється – виникають певні темні миттєвості, які вриваються в неперервний, на перший погляд, погляд у світ. Погляд на світ не є неперервним, адже його переривають рухи повік. В цьому сенсі, однією з умов постання візуальних технік дійсно є рух, ритм нашого тіла. Кліпання не перешкоджає нашому погляду, воно є умовою його перманентного здійснення – але, водночас, як тільки ми звертаємо на нього нашу увагу, то виникає певний візуальний дискомфорт. Важко дивитися, зосереджуючись на кліпанні. Тому у погляді кліпання відбувається рефлекторно, на фоні, і у цьому значенні воно нам не належить. Це влітається у настанову Мерло-Понті про те, що тіло не належить нам. Кліпання належить ритму того, як нам відкривається світ і його буття.

Наш погляд неможливий без кліпання і наша тілесність сама створює ситуації переривання при наповненні нашого візуального досвіду. Горизонт бачення відмічений непомітним ритмом, який варто почути. У цьому контексті і зринає комікс. Він найповніше, серед усіх видів візуальних технік, передає переривання світу у тому, як він нам дається. Комікс – це первинний погляд у світ через перервність, через ритміку простору, тим самим відтворюючи у просторі рухи наших повік. Хаотична структура світу, його видима плюральність і гетерогенність – все це втілено у коміксовій техніці. І в цьому контексті якраз і йде мова про чотири основні онтологічні сюжети топографії коміксу.

Онтологія коміксу: чотири основні сюжети

1. Комікс – візуальний нарратив з гізматичною мультистабільною структурою

Пропоную розібрати визначення першого сюжету по частинах.

а) Візуальний. В осерді коміксу лежить хаотичний мережевий простір, який зчитується у вільному порядку. Тому проста послідовність слів не виражає коміксової структури, адже, по-перше, текст дається нам символічно і це більше наближує його до аудіального досвіду (цьому присвячені роботи, наприклад, Михайла Бахтіна і Жака Деріда). По-друге, як наслідок першого, – у коміксі візуальна сторона (сторона малюнку) завжди переважає. Тому комікс, відпочатково, візуальна техніка.

б) Наратив. Однак лише просто вказати на візуальну сторону коміксу для його оприявлення недостатньо – і це не відповідає сповна на питання про те, чому послідовність літер не є коміксовою. Щось має бути об'єднавчим фактором. У коміксах ним є наратив. Як слушно зауважує Генрі Прет, "феноменологія читання коміксів за замовчуванням тягне за собою пошук історій, які вони розповідають" [5, 112]. Наратив дає першочерговий зв'язок між різними елементами простору коміксу і наповнює його певним значенням. Тому комікси, створені виключно зі звичайних літер (а не літер-малюнків) не є, власне, коміксами, бо їх зв'язок не дає наративу. З іншого ж боку, сама історія письма (наприклад, ієрогліфічне письмо) може апелювати до того, що перші спроби зображення тексту мали нарративний характер. Але є принципова різниця між малюнком, що апелює до певного слова чи явища і абстрактним символом, який сприймається на рівні комбінування і дешифрування. Тому комікс – це візуальний наратив.

в) Гізматична. Переплітання елементів у просторі коміксу – це ще одна важлива його характеристика. Однією з підстав переплетення є, власне, наратив, у якому здійснюється перехід від розташування до зв'язку. Фактично, гізматична характеристика дозволяє згодом нам вийти на нелінійну структуру коміксового простору зі збереженням важливості чинника наративу.

г) Мультистабільна. Одна із ключових характеристик можливості наративу. Мультистабільність – це термін, який Дон Айді запозичує з радіофізики (синхронізація автоколивань). Фактично, це є спробою інтерпретації поняття "вільна варіація фантазії" у феноменології. Мультистабільність виражає можливість виведення певного інваріанту з певної сукупності елементів, варіацій. Його відомий приклад – це існування різних видів луків в історії техніки і наша здатність ідентифікації в них всіх певного спільного і незмінного [4]. В коміксі це працює для збереження наративності. Це своєрідна форма "трансцендентальної єдності аперцепції", направлена на і усвідомлена з позиції Іншого. Мультистабільність забезпечує можливість варіативності панелей зі збереженням ідентифікації того, що зображується певна одна сутність (інваріант). Однак мультистабільність виражається не лише в ідентифікації змін. Вона також забезпечує можливість узгодження того, що різні панелі коміксу вказують на однаковий час здійснення [5, 114]. Мультистабільність дозволяє втримати одночасність елементів в єдиній події.

г) Структура. Щодо структури більш повно буде сказано в розборі другого сюжету. Однак єдине, що тут варто зазначити, що комікс побутує саме як відношення, тому можна говорити про такі характеристики як наративність й існування гізматичного мультистабільного зв'язку.

II. Комікс – структурна плюральність

Комікс – це завжди більше одного; це вимога плюральності до власної онтології. Одне зображення, без внутрішнього зв'язку мультистабільності і переплітання елементів, не може розглядатися як комікс. У цьому у вбачаю, вираження зв'язку втілесненої техніки коміксу й простору буття, в основі якого теж завжди лежить плюральність, фундаментальна подвоєність, складка. У статті "Досвід як оновлення" сучасний український представник напрямку філософії тілесності, Володимир Приходько, розбирає та інтерпретує кілька основних для цього напрямку понять, а саме "стягування", "переплетеність", "подвоєність", "двотіло". Кожен з цих концептів, так чи інакше, є критикою моністичного універсалістського погляду на світ, нерозуміння того, що в бутті світу неможливо шукати єдиного уніфікованого фундаменту. [6, 56-58] Ситуації зв'язку зі світом, нас самих з самими собою перебувають у переплетеній подвоєності. Тобто первісно даний у нашому тілесному досвіді світ є виключно плюральним. Звідси, онтологічний статус складки, як первісної межі постання не мене, а нас. Комікс відтворює цю особливість буття у власній структурі.

Комікс як техніка, завжди постає, як певне відношення (структура, власне, тлумачиться, як відношення), тобто починається також виключно з плюральності. І мова йде не лише про багатоманіття кадрів, адже за допомогою мультистабільності ми ідентифікуємо феномен "кліпання" навіть у нерозрізненному, на перший погляд, просторі. Коміксову структуру може визначати навіть просторова зміна, коли дається те, що змінено і сам результат зміни. І ці два елементи простору коміксу не завжди будуть з очевидністю розділені на панелі чи кадри. Важливим є пошук саме

межі, границі, тобто того, що дає змогу побачити розрізняти. Межа є умовою фундаментальної плюральності і постає як певна складка (чи одиничне кліпання), яка розмежує і задає відношення. Так само як наше тіло постає з подвоєного зв'язку, первісний зріз коміксу також нам дається подвоєно.

III. Комікс – транслінарна топологія з непередбачуваними траєкторіями і полінаправленістю читання

У цьому сюжеті вже йдеться безпосередньо про онтологію простору коміксу, його топологію, яка виражена у характеристиках транслінарності, полінаправленості й непередбачуваності (вільної варіації вибору) траєкторій розгортання нарративу читачем. Одразу наголошу – я виходжу з того, що комікс не просто "читається", він "проглядається" і "розглядається". Однак прийнято рішення обрати все ж більш усталену форму вираження зв'язку з коміксом як "читання", адже разом з цим руйнується міф про виключний зв'язок читання з аудіальним досвідом і включеності практики нарративу лише у текст.

Почну з третьою характеристикою топології коміксу, а саме вільної варіації траєкторій читання. Її можна умовно розділити на дві частини:

- просторова варіація – орієнтує на те, що траєкторія читання, рух очей (eye-tracking) в коміксі не визначається наперед, як це відбувається в інших техніках (наприклад, у кіно чи літературі). Творчі кіно закладають у нього чітку структуру, відійти від якої без втрат зв'язку з твором дуже важко. Зауважу, що стосовно кіно мова йде не про елементи кадру (адже тут свобода траєкторії погляду є необмеженою в інших техніках), а про самі кадри. Щодо літератури, то тут діє сама практика (звичка) читання, яка задається простором тексту (тобто постійний лінійний рух очей за попередньо заданим напрямом).

- часова варіація – вказує на те, що наше просування обраними траєкторіями в часі ніяк не обмежується. Як слушно зауважує Генрі Прет: "Оскільки читач коміксів може приймати стільки часу, скільки він або вона хоче витратити на сприйняття нарративу, комікси дозволяють читачеві зупинитися на образах і значеннях у такий спосіб, який просто неможливий у інших мистецьких формах, наприклад, таких як фільм, який змушує до певної швидкості його споглядання" [5, 116]. У цьому схожість читання літератури й коміксу, адже у обох випадках ми приймаємо остаточне рішення про те, скільки часу потрібно віддати на ознайомлення з тим чи іншим фрагментом, панеллю тощо.

Як бачимо, простір і час ситуації (події) читання коміксу максимально відкриті до нас, що без конститування дозволяє креативно втручатися в його топологію. У цьому сенсі погляд нам не належить. Інша сторона такої свободи – це те, що повторне прочитання коміксу призводить не просто до відкриття нових образів і смислів, проставлення акцентів чи відправних пунктів, але й до його структурної перебудови. Фактично, деякі комікси неможливо заново перечитати – мова йде про їх нове перепрочитання, коли не лише відкриваються нові змісти й сенси, на які чомусь не було звернено увагу, а виникає новий твір, який дається нам у інший спосіб, ніж це було у попередній раз.

Пол Девіс у статті "Вкладені простори графічного нарративу" зауважує, що топологію графічного нарративу чомусь зазвичай розглядають як послідовну (у цьому контексті він робить посилання на Айснера і Маклауда). Мова йде про суміжне розташування малюнків, які чи-

тають у лінійній послідовності, навіть за умови, що простір розташування цих малюнків/кадрів/панелей постає як мережа. [3, 1] Девіс зазначає, що у коміксах ми часто зустрічаємося з вкладенням у простір коміксової структури інших просторів – тобто малюнки, які просягають через інші малюнки – і це є важливою технічною можливістю візуального нарративу. Багатошаровість вбудованих просторів відображає глибину навколишнього світу і додає ще один креативний пласт для читача. Ще одна важлива сторона топології коміксу – це полінаправленість і транслінарність його внутрішньої структури. Мова йде про переплітання чітко нерозмежованих нарративних елементів, які утворюють множинні траєкторії. В цьому якраз і виражається полінаправленість коміксу, адже замість однієї траєкторії в просторі може бути одночасно їх певна кількість. Транслінарність – це подолання послідовності у лінійному середовищі.

IV. Комікс – техніка вираження часу через простір

Останній сюжет онтології коміксу стосується проявлення часу у коміксі. Підступаючи до цієї теми, Скот Маклауд намагається відрізнити комікс від анімації і кіно. Таким чином, відмінність анімації від коміксу полягає у тому, що "в анімації нарратив розгортається у часі, а не суміжному просторі", а відмінність фільму – "у фільмі кожен наступний кадр проєктують на ту ж поверхню – екран, а в коміксі кожен кадр займає окрему поверхню". Підсумовуючи, Маклауд зазначає, що простір у коміксі грає ту ж роль, яку в фільмі виконує час. [1, 6-7]

Мова йде про те, що час у коміксі відображається за допомогою просторових елементів (кадрів, панелей, малюнків). Комікс є перформативною технікою, яка стверджує активну значливість простору над похідним значенням часу. У такий спосіб онтологія коміксу остаточно пориває з іншими видами візуальних технік, адже вона трансформує час. А от підставою проявлення часу якраз і є мультистабільність, яка дозволяє поєднувати елементи простору у певну тривалість. Ми стягуємо різні панелі, щоб отримати рух і динаміку.

Однак у просторовій інтерпретації часу є також інші важливі прояснення. Наприклад, вагомим для постфеноменологічних досліджень стає те, як через комікс виражається така характеристика свідомості, як ретенційно-протенційна модифікація. Зауважу, що в постфеноменології, яка виходить з настанови втіленого буття, ретенційно-протенційна модифікація (як і пасивна синтеза) переходить вже в площину технічної інтенційності – тобто замість того, щоб бути пасивним актом, вона переходить у сферу тілесної взаємодії нас зі світом як своєрідна техніка.

У постфеноменологічній перспективі ретенційно-протенційна модифікація набуває деяких характеристик мультистабільності, однак з чіткою орієнтацією на те, що у такий спосіб описується наше відчуття часу. Ми отримуємо специфічний просторовий час коміксу, який може рухатися як у напрямку майбутнього, так і минулого. Однак тут треба бути обережними у зведенні часу до виключно лінійної структури. Так, як час виражений через простір, то його онтологією також буде топологія. А вона, як ми вже зазначали у попередніх сюжетах, доволі часто не піддається лінійній інтерпретації. Тому час коміксу може бути як лінійним, так і транслінарним, утворюючи складні гізматичні відношення.

Постфеноменологічне розуміння коміксу

Отже, у постфеноменологічній перспективі, комікс є технікою, яка впорядковує досвід у відповідності до власної топографії: по-перше, як візуального нарративу, плюральність якого виражається у наявності гізматич-

них мультистабільних інтенційних структур; по-друге, як специфічної онтології, яка постає як децентрована топологія простору і часу. Саме у такому розумінні коміксу, поставленому на тілесне підґрунтя, знімається низка модерних настанов, а саме: протиставлення природного і культурного (технічного), картезіанський дуалізм душі і тіла (свідомості і світу), міф про універсальну моністичну онтологію світу, а також про те, що світ нам дається у його неперервності.

Опис топографії коміксу – це формальна сторона дослідження коміксу, яка акцентує увагу на його структурі і зв'язку елементів у коміксовому просторі. Це перший крок наближення до постання філософських коміксових студій, які виходитимуть за формальні рамки до змістовних і зачіпатимуть ширший пласт побутування феномену коміксу у культурі. На часі дослідження коміксової тематології і її зв'язку з топографією коміксу.

Chernetskiy D.

POST-PHENOMENOLOGICAL RESEARCH OF COMICS: ONTOLOGY AS A TOPOGRAPHY

The article build a philosophical discourse of the ontology of the comics on post-phenomenological embodied principles. The embodied basement of the ontology of the comics is the phenomenon of "blink", which indicates the discontinuity of our visual experience and its internal rhythm. The ontological space of the comics is structurally composed of four main chapters, which makes it possible to speak of the post-phenomenological understanding of the comics as a technique that organizes the experience in accordance with its own structure of manifestation: first, as a visual narrative, the plurality of which is expressed in the presence of gyazmatic multistable intensional structures; and secondly, as a specific ontology, which appears as a decentralized topology of space and time. The embodied basement of post-phenomenological understanding of the comics removes a number of modernist principles (nature-culture divide, cartesian dualism), and the comics becomes a most powerfull visual technique of the 21st century.

Key words: comics , postphenomenology, visual techniques, topography of comics.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Маклауд С. Зрозуміти комікси: Невидиме мистецтво / Скот Маклауд. – Київ: Рідна мова, 2019. – 224 с.
2. Мерло-Понти М. Око и дух / Морис Мерло-Понти. – Москва: Искусство, 1992. – 63 с.
3. Davies P. The Nested Spaces of Graphic Narrative / Paul Davies. // Between Journal. – 2018. – №15. – p. 1–15.
4. Ihde D. Postphenomenology and Technoscience: The Peking University Lectures / Don Ihde. – Albany: SUNY Press, 2009. – 102 p.
5. Pratt H. J. Narrative in Comics / Henry John Pratt. // Journal of Aesthetics and Art Criticism. – 2009. – №67. – p. 107–117.
6. Pryhodko V. V. Body and space relationship in the research field of phenomenological anthropology: Blumenberg's criticism of Edmund Husserl's "anthropology phobia" / V. V. Pryhodko, S. V. Rudenko. // Антропологічні виміри філософських досліджень. – 2018. – №13. – p. 30–40.

Новий підручник з філософії

В. В. Приходько

ЯК ПИСАТИ ВСТУП ПО-НОВОМУ?

Як писати вступ? Найскладнішою задачею, яка стоїть перед тим, хто хоче написати посібник з курсу, є вступ до навчальної дисципліни, який обов'язково має фігурувати подальший наратив, містити в собі, так би мовити, в стиснутому вигляді всю системність думки автора. Таким чином ми маємо зважитись представити не просто авторську ідею, але і відповідну до неї наративну форму. Самий проблемний бік справи – це якраз пошуки останньої, оскільки завжди у автора є спокуса не звертати увагу на "формальний бік" справи, адже домінує зміст. Тому дуже часто можна спостерігати нагромадження важких для розуміння читача принципів, визначень, правил чи постулатів, які просто потрібно запам'ятати. Єдиним систематизувальним боком тут є свавільний задум автора, якому має просто довіритись "недосвідчений" читач. В плані форми ми отримуємо просто список-перелік, де порядок задає рахунок від одиниці і далі. Можна назвати стиль такого вступу *авторитарним*, що мінімізує роль читача через зневагу до наративної форми і покликається на власний авторитет. Проте у навчальних виданнях, особливо гуманітарної спрямованості, – це дуже небезпечна настанова. А для вступу така зневага до форми гарантує повний крах, як би це різко не звучало. Розуміючи це автор також може піддатися страху і піти на спрощення так, що форма вступу взагалі втрачає свій сенс, стає порожньою. Загравання з читачем знецінює авторську ідею. Такий стиль можна назвати *ігровим*, де ставка на знайомі читацькі форми редукує і деформує зміст, перетворюючи науковий сюжет на розважальний. Отже, писати вступ можна за умови уникнення крайнощів авторитарного і ігрового стилів.

У своєму вступі, я спробував одразу наголосити, що культурфілософське знання структуровано кодами його дискурсу, а тому мій наратив про нього розбитий за їхніми назвами. Тому відповідним способом викладу, нарративним сюжетом, буде роз'яснення цих інтелектуальних меж (кодів) і способів їхнього розширення.

Що ж означає писати *по-новому* вступ? Передусім це означає порушення *традиціоналізму* в розкритті представленій в навчальному виданні теми, сутність якого полягає у незмінності тематичного ядра, "класичної" норми, що ніби убезпечує науковість за рахунок продовження в часі. Крім того має змінитися *академізм* викладу, що передбачає наявність всеохопної концептуальної схеми, яка передбачає методологічну незаангажованість автора, його наукову нейтральність до будь-якої позиції. Якщо традиціоналізм підміняє апеляцію до актуальних проблем сьогодення на слідування традиційним критеріям розвитку певної дисципліни, нав'язуючи принцип тотожності, ідентичності, меж визначеності, витискуючи креативність думки автора, то академізм прагне до надмірної систематизованості, що зазвичай завершується еkleктизмом викладу матеріалу, чи псевдо-енциклопедичністю, оскільки усіяло приховує і знецінює авторську позицію. Таким чином, писати по-новому слід, долаючи тиск традиціоналізму і академізму, проте без прагнення якоїсь скандальності, що водночас означає поверховість і журнальність стилістики, яка б загрожувала науковій "притомності" результатів.

У своєму викладі, який ви маєте змогу побачити далі, я акцентував проблемність традиційної назви "Філософія культури" для сучасної філософського дискурсу, що знаходиться у межах просторового і перформативного поворотів, а також чітко окреслив власну методологічну позицію як поєднання структуралізму і феноменології і відповідно до цього точку бачення представленій мною філософії культури.

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ

8.1. Предмет, мета і завдання

Для того щоб окреслити сучасне поле досліджень філософії культури, треба визначити інтелектуальні розмежувальні лінії (коди), які утворюються напругою бінарних опозицій, що закодовують науковий дискурс, і знання, що застосовується в ньому для пізнання культури. Схилання до того чи іншого боку в процесі такого динамічного розмежування характерне для історії філософської і наукової думки, тому не можна говорити про раз і назавжди жорстко визначене епістемологічне поле для філософії і філософії культури зокрема. Отже, завданням є схоплення загальних силових ліній і тенденцій, які могли би претендувати на охоплення сучасного стану справ у філософському пізнанні культури.

8.1.1. "Культура – культури"

Що дає нам звернення до опозиції між одноиною і множиною для розуміння філософського аналізу предмета і та напруга, що виникає з міркування над нею? Насправді це дуже важливий перший хід, подібний до дебютного початку в ша-хах, який своїм відвертим втручанням у простір нейтральних рівних (можна сказати ще порожніх) можливостей групує їх навколо проекту і проявляє як певну конфігурацію, поле з різними можливостями, відмінними місцями, позиціями. Така конфігурація є стратегією, яка дозволяє зрозуміти те, що відбувається у просторі гри. Якщо все це перенести на наше завдання визначення сучасного поля дослідження філософії культури, то монізм і плюралізм, а також пов'язані з ними універсалізм і партикуляризм як принципи пізнання культури скеровують усі подальші особливості руху думки у цій сфері. Отже, що це більш конкретно означає?

Монізм – плюралізм. Коли ми торкаємось першооснов суцього, намагаючись описати загальний порядок, у який далі буде вписуватись предмет нашого дослідження – культура, то завжди маємо справу з онтологічними засадами власного дослідження. Яким є той світ, де розгортаються події культурного життя, а разом економічного, правового, соціально-політичного тощо? Він є єдиним чи таким, що лише позірно виступає в однині, приховуючи фундаментальну багатоманітність? Світ будується на онтологічній тотожності чи відмінності? Світ має центр із периферією (субстанцію) чи нагадує периферію без центра (серію станів)? Уже давньогрецькі філософи активно вправлялися у

цих інтелектуальних диспутах. Можна хоча би пригадати Парменіда з його статичним баченням космосу як сферою і Геракліта з його динамічним вогнем-логосом як потоком.

Однак для нас більш важливо звернути увагу на те, що відбулося в філософській думці, коли класичний давньогрецький поліс занепадає – у добу Елінізму (кінець IV–III ст. до н. е.), на протистояння аристотелізму і платонізму, з одного боку, та стоїцизму як новою філософією – з іншого. Навіщо це взагалі робити сучасному науковцю? Відповідь така: оскільки є специфічна схожість, якщо можна так сказати, або подібність між сучасною світовою ситуацією і тією, у якій зароджувався стоїцизм.

По-перше, в інтелектуальній сфері це – пріоритетна тема перегляду тієї системи філософської думки, яка на той час вже склалася у межах аристотелізму та платонізму і яка пізніше отримала назву "метафізика". Стоїки замінили статичне моністичне субстанційне розуміння космосу з центром (так званим "природним місцем"), від якого йде визначення кожному суццю його місця в межах світового порядку, на динамічне диференціальне плюралістичне, яке враховувало різні стани космосу (ситуації), які неможливо редукувати один до одного. Вони відкрили новизну як фундаментальну характеристики світу, тобто світ перебуває у стійкому оновленні. У наш час різні філософські напрями (феноменологія, постструктуралізм та ін.) почали свою власну філософську критику і перебудову метафізики, створили різні так звані антиметафізичні чи неометафізичні проекти.

По-друге, інтелектуальна перебудова панівних систем мислення не була просто грою, а важливою спробою виразити новий досвід: у стоїцизмі досвід руйнації замкнутого полісного життя і створення відкритого простору елліністичної культури (у сучасності в постструктуралізмі, наприклад, обмеження національних держав, що супроводжується глобалізувальними тенденціями). Тобто ми бачимо сучасність, яка стоїть перед повторною глобалізацією або перед повторенням (у сенсі, який добре вказав філософ-постмодерніст Жиль Дельоз: повторюватись може лише унікальне, оскільки інакше би його можна було замінити) фундаментальної онтологічної ситуації. Це повторення інтелектуальної спроби осмислення універсалістського змісту виходу до універсального світу, коли спочатку з'явився Еліністичний світ, що сягав аж Індії, а потім Римський світ, який охоплював величезну територію, на якій мешкали різні народи та співіснували різні культури та релігії. Ідея космополісу, яка з'явилась у стоїків, зруйнувала незламний бар'єр класичного полісу, що розділяв усіх на греків і варварів, вільних і рабів.

По-третє, змістом нового досвіду стає тема трансцендування (виходу за межі), яка вимагала включення до нього Іншого, Чужого як важливої складової частини. Це спричинило "просторовий поворот" у стоїцистській думці: створення концепції *χώρα* (простору стосунків, пов'язаних з відмінністю) на противагу *τόπος* (замкнутого простору, побудованого на субстанційній тотожності). Так само і зараз ми маємо ситуацію "виходу за межі", яку називаємо глобалізацією, а сучасна філософія постструктуралізму, чи постмодернізму, виявляється піонером у справі так званого *spatial turn* (просторового повороту) у сучасній філософії.

Універсалізм – партикуляризм. Якщо спростити цей філософський стан справ в онтологічній сфері, то ми постаємо перед фундаментальною альтернативою: або світ є єдиним наявним суццюм порядком, у якому визначені всі місця, і універсальність знання про цей світ таким чином прив'язана до тотальної сутнісної (субстанційної) визначеності, або він – контингентний (ситуативний) порядок, єдність якого є ефектом стосунків різних станів, наявних і відсутніх (минулих, майбутніх), а універсальність знання про світ є ідеальною, оскільки тримається відсутності. Таким чином, онтологічний монізм і плюралізм призводять до відмінного статусу знання: якщо світ є субстанційно єдиним (тобто не може бути партикулярним – частково представленим), то знання не виходить за межі вже наявного, суццюго, представленого тотальним порядком буття, знання має просто кореспондувати (відповідати наявному стану речей), щоб бути істинним; якщо світ є контингентно (ситуативно) єдиним (тобто партикулярним, багатоманітним у способах свого буття, а отже, своєї представленості), то знання виходить за межі наявного, суццюго, формуючи при цьому на підставі відсутнього (минулого і майбутнього) універсальні моделі, істинності яких у системності та зв'язаності своїх елементів. Простіше кажучи, монізм передбачає, що універсальність та істинність знання походить від світу (субстанції чи буття, незалежної реальності), а плюралізм – про те, що універсальність та істинність є результатом моделювання світу в пізнанні і мають сенс лише в результаті такої досвідної взаємодії зі світом. Отже, монізм наголошує на універсальності самого світу і партикулярності знання, а плюралізм – на партикулярності світу й універсальності знання.

Звісно, можна навести ще дві радикальні позиції, відмінні від поміркованих послідовних – абсолютизму і релятивізму, які пов'язують онтологічний монізм з епістемологічним (пізнавальним) партикуляризмом (реалізм) і онтологічний плюралізм – з епістемологічним універсалізмом (релятивізм). Ідеться про фаталізм та скептицизм, які або не розрізняють універсалізм світу і знання (фаталізм), або партикуляризм світу і знання (скептицизм). Тому їх можна назвати непослідовними позиціями. У підсумку ми маємо чотири загальнофілософські позиції, що визначають онтологічні засади і статус знання, дві з яких можна назвати поміркованими послідовними, а дві – радикальними непослідовними. Це – абсолютизм, релятивізм, фаталізм, скептицизм. Як таке розрізнення загальнофілософських позицій окреслить сферу сучасної філософії культури і допоможе визначити предмет?

Питання про одну чи множину культур як предмета філософії культури буде відповідати двом розмежувальним лініям: 1) абсолютистській, що висуває вимогу розглядати культуру в однині як онтологічно цілісне утворення зі своєю універсальною сутністю, яке наука і філософія у своєму знанні лише частково (партикулярно) виражають, а різні культури по-різному емпірично демонструють; 2) релятивістській, яка дивиться на культуру як на реально множинне (партикулярне), чому відповідає людський досвід, що демонструє ситуативність культурного існування, але знання про культури створює їх універсальні системні чи структурні моделі, які дозволяють, спираючись на різноманітні стосунки відповідності, надати сенс мові про культурність як таку, тобто про сутність культури. Іншими словами, ми перебуваємо в просторі, окресленому такими полярними позиціями, що від нас вимагають або приписувати культурі певну реальну єдність, яка надає універсальності знанню про неї, або, навпаки, – множинність, яка розортає універсальність знання як його власну системність, що спирається на символічну природу.

8.1.2. Природа – культура

Отже, у нас з'являється ще одне розрізнення (код), яке визначає поле досліджень філософії культури. З одного боку, ми маємо абсолютизм, який, визнаючи реальну єдність за культурою, наголошує на тому, що єдність культури має субстанційну природу (чи матеріальну – належність природі, чи духовну – належність духові). Таке теоретичне бачення можна сформулювати таким чином: єдина природа / єдиний дух породжує єдність досвіду. Таким чином, культура є сферою досвіду, де порядок визначено ззовні (гетерономно). Культура або демонструє природні закони, або кристалізує "божественний" задум. Маємо в абсолютизмі опозицію природи і культури, яка має розставляти акценти між порядком і хаосом. Сама поява терміна "культура" в Стародавньому Римі пов'язана з метафоричним переносом його з аграрної термінології, що означало протиставлення обробленої і необробленої (дикої) землі. Але це запозичення унаочнювало вже відому Античності дихотомію полісного (цивілізованого) устрою і варварського краю, яка також позначала і ментальні (розумові) відмінності. Розум виявляється у порядку поводження, мислення, мовлення. Наша європейська цивілізація увірвала в себе цей акцент на порядку в тлумаченні поняття культури, тому протилежність "культура – природа" має передусім конотацію з опозицією "порядок – хаос".

Реалізм – суперреалізм. Для нас важливим є те, що абсолютизм передбачає, так би мовити, реалізм єдності культури, тобто єдність культури має незалежну від культури природу, адже вона – трансцендентного, позакультурного походження. У цьому сенсі великої різниці немає між онтологічною єдністю духовного чи матеріального походження, вони для реалізму філософії культури мають однакове значення. Щодо цього релятивізм пропонує для філософії культури суперреалізм. Реальною визнається не єдність, а реальна відсутність єдності – досвідний стосунок, який виражає дискретність, розірваність, наявного. Іншими словами, реально характеризує факти досвіду, але не просто самі по собі, в ізоляції, а в контексті реальності відсутньої єдності, свідченням якої є системні чи структурні стосунки.

Символ/знак. Такою реальністю відсутності єдності володіє символ. Отже, носієм системності виступає символ як знак, пов'язаний з досвідом реального (на відміну від абстрактного знака, яким оперують, наприклад, математика чи лінгвістика). Головне застереження у розумінні символічності реальної єдності полягає в тому, щоб не приписувати її створення виключно свідомості або діяльності кожного окремого суб'єкта, яким виступає людський індивід. Це було б ідеалістичним припущенням, на яке часто провокує релятивізм. Досвід як звичайної людини, так і науковця суб'єктивний лише в тому значенні, що він виражає проект дії в ситуації, але не те, що він є джерелом як ситуації, так і дії в ній. Такий стан справ дуже добре описав видатний французький антрополог і етнолог Клод Леві-Строс, коли говорив про міфи, які спілкуються між собою в свідомості їх оповідача. Символ не може належати свідомості, так само як і зовнішній реальності, але тільки-но стосункові, реальній відсутності (постструктуралісти називають її хорою – простором стосунків, що протистоїть просторові місця – топосові), яка не має місця, але вказує на місця. Не належачи ані свідомості, ані зовнішній реальності, символ обіймає позицію "між", яка позначає досвід Інакшого, Чужого, не тримаючись тотожності субстанційної єдності, а тому відсилаючи до іншого символу, маючи відкрити, плюральну, серійну природу.

8.1.3. Поза стосунком "природа – культура"

Суперреалістична позиція релятивізму відмовляє в локалізації реальному, що завжди призводило до хибних дихотомій: реальне не є ані на боці внутрішнього (іманентного), ані зовнішнього (трансцендентного), ані суб'єкта, ані об'єкта, ані свідомості, ані дійсності, ані організму, ані середовища, і, що найголовніше, – ані природи, ані культури. Релятивізм намагається скасувати класичний поділ на природу і культуру: від їх шарнірного поєднання у Клода Леві-Строса до сучасних концепцій відмови від цієї дихотомії (Ф. Дескола). Суперреалізм – це утвердження відсутності реальності через неможливість її локалізації в певному місці (часовий вимір – послідовність, суцесивність), але водночас присутність скрізь як реальної відсутності (просторовий вимір (хора) – одночасність, симультанність). Таким чином, доступом до реального можуть служити різноманітні розподіли, аналізи реального і піднесення його до суперреального, тобто очищення від партикулярності його представленості через структурну обробку фактичного реально суцього, причому під фактичним слід розуміти випадкову частковість (партикулярність) реально даного. Структурна ж обробка фактичного відбувається через символізацію (семіозис), яка перетворює випадковість даного на варіативність означника і таким чином систематизує дане. Отже, якщо реалізм каже про реальність єдності, суперреалізм – про реальність фактів. Таким чином для суперреалізму вихідним положенням є досвід реальності, а не реальність досвіду.

Досвід. Як уже було сказано вище, опозицію природи і культури можна усунути на підставі рівнозначності, що впливає з довільності їхніх стосунків у межах досвідних варіацій. Різні досвіди дають різне тлумачення ієрархії стосунків між ними – аж до повної відсутності їх розділення. Тому ми можемо радше говорити про різні "онтологічні схеми досвіду", що утворюють цілісності тлумачень світу на підставі синтезу багатоманітного, як, наприклад, робив це сучасний французький антрополог і етнолог Ф. Дескола, визначаючи такі чотири схеми: анімізм, тотемізм, натуралізм і аналогізм. Анімізм і натуралізм визнають значущим дихотомію духа (культури) і природи, але по-різному тлумачать джерело відмінностей і тотожності: якщо в анімізмі дух скрізь однаковий в усьому живому, а різною є тілесна побудова, то в натуралізмі навпаки – однаковою є матеріальна тілесна будова, а відмінним її

внутрішній духовний прояв. Тотемізм і аналогізм стверджують відсутність дихотомії природного і культурного, але наявність вихідної єдності або на підставі реальної нерозрізненості в тотемізмі (тотожність), або через реальну аналогію всього суцього (відмінність). Таким чином ми не маємо права розглядати дихотомію природи і культури без контексту її значення (чи відсутності його) в інших досвідах. Отже, у сучасній філософії культури на засадах релятивізму відбувається повернення до поняття досвіду, який не є ідеалістично-суб'єктивним, але таким, що утверджує позицію суперреалізму, розглядаючи варіативність і множинність реальності як універсальну характеристику досвіду, у якому вона набуває своєї значущості.

Точка бачення. Виходячи з вищезазначеного, позиція філософії культури, про яку йтиметься, буде наближена до суперреалізму, тримаючись боку релятивізму. Що це означає для нашого розгляду культури? Передусім те, що не існує ніякої єдиної чи взірцевої культури. Є культури, які виступають результатом досвідного варіювання в межах певних фактів, моделюванням світу; результатом практик проектування дій в певних ситуаціях. Крім цього, також

стає зрозумілою відмова від постулювання дуалізму природи і культури, який у певних досвідах позбавлений значущості ("макро-мікрокосмос" Античності, "инь-ян" Далекого Сходу, "dreaming" аборигенів Австралії тощо). Таким чином, філософія культури має орієнтуватись на досвід як фундамент культури, виявляючи в ньому найсуттєвіші констеляції реальних фактів. Це робота, яка в свій час Клоду Леві-Стросу нагадала працю астронома, що впорядковує зірки в сузір'я, створюючи орієнтувальну мапу і образ самого неба. Отже, філософ культури має складати антропологічний атлас як відкриту серію культурних мап, який, орієнтуючи в розмаїтті досвідних практик, окреслював би сутнісне "обличчя" людства. Мета і завдання такої теоретичної діяльності цілковито відповідають загальній інтелектуальній тенденції *spatial turn* (просторового повороту).

Теоретична і практична філософія : навчальний посібник / В. О. Дем'янов, М. І. Бойченко, В. В. Приходько та ін. ; заг. ред. Л. О. Шашкової. – К. : ВПЦ "Київський університет", 2017. – 464 с. – С. 344-352.

АВТОРИ

Вербівська Олена – бакалавр філософії, філософський факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Жангожа Алан Рустемович – аспірант, філософський факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Кирієнко Аліна Валеріївна – аспірантка, філософський факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Малишена Юлія Олегівна – кандидат філософських наук, асистент кафедри теоретичної і практичної філософії, філософський факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Мороз Луїза Андріївна – магістр філософії, філософський факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Приходько Володимир Володимирович – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри теоретичної і практичної філософії, філософський факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Пучкова Дар'я Дмитрівна – магістр філософії, філософський факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Рубанець Олександра Михайлівна – доктор філософських наук, професор, професор Національного технічного університету України "КПІ імені Ігоря Сікорського".

Туренко Віталій Едуардович – кандидат філософських наук, молодший науковий співробітник, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Хлопук Олександр Вікторович – аспірант, філософський факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Чернецький Денис – магістр філософії, філософський факультет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

Вимоги до авторів

- До друку приймаються статті українською чи англійською мовами обсягом 20–22 тис. знаків.
- Відповідно до вимог МОН України стаття має бути структурованою і містити такі необхідні елементи: формулювання проблеми в загальному вигляді; аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми, що розглядається; визначення окремих питань, що не вирішені в обраній для дослідження проблемі; формулювання мети і завдань; викладення основного матеріалу статті з обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі.
- Текст має бути вичитаний і підписаний автором, для аспірантів, здобувачів – з рецензією наукового керівника та витягом з протоколу засідання кафедри (наукового відділу) про рекомендацією статті до друку.
- На початку статті ліворуч вказати індекс УДК; зазначити прізвище, ім'я та по-батькові автора (повністю), назву установи без скорочень, інформація для зв'язку, які слід друкувати праворуч угорі 14-пунктним напівжирним шрифтом.
- Текст статті друкувати 14-пунктним шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервали без переносів; назву статті друкувати 16-пунктним напівжирним шрифтом через інтервал після прізвища автора; поля: верхнє, нижнє, ліве, праве – 2 см, абзац – 1 см.
- Повне ім'я (українською та латиницею), відомості про автора, назву статті, анотацію (не менше ніж 1000 знаків), ключові слова (до 5-ти) вказати українською та англійською мовами.
- Перелік джерел подавати наприкінці статті; у списку джерел вказуються автори, повна назва твору, місто видання, видавництво, том, номер, випуск, рік видання, загальна кількість сторінок; коментарі – у посторінкових виносках із послідовною нумерацією; зразок посилання в тексті: [6, с. 23].

Дотримання вимог щодо оформлення статті обов'язкове. Редакція рукописів не повертає. Редакція залишає за собою право на літературне редагування або відхилення авторських рукописів.

Наукове видання

ФІЛОСОФСЬКІ ПРОБЛЕМИ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

№ 1(29)

Оригінал-макет виготовлено Видавничо-поліграфічним центром "Київський університет"



Формат 60x84^{1/8}. Ум. друк. арк. 6,16. Наклад 100. Зам. № 219-9358.
Гарнітура Arial. Папір офсетний. Друк офсетний. Вид. № Фл37.
Підписано до друку 08.07.19

Видавець і виготовлювач

Видавничо-поліграфічний центр "Київський університет"

01601, Київ, б-р Т. Шевченка, 14, кімн. 43

☎ (38044) 239 3222; (38044) 239 3172; тел./факс (38044) 239 3128

e-mail: vpc_div.chief@univ.net.ua; redaktor@univ.net.ua

http: vpc.univ.kiev.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1103 від 31.10.02